

*Володимир Давиденко
Василь Чаус*

*Кіндурнський півострів,
Кіндурнська коса,
Білобережжя...*

Науково-популярне видання

Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили
Миколаїв – 2018

УДК 502.3 (447.73)
Д 13

*Присвячується Світлій пам'яті
Миколи Марковича Давиденка –
геолога, еколога, натураліста,
професора ЮНЕСКО*

Д 13

Давиденко В. М. Кінбурнський півострів, Кінбурнська коса, Білобережжя... : науково-популярне видання / Володимир Маркович Давиденко, Василь Богданович Чаус. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. – 96 с.

ISBN 978-966-336-397-4

Книга розповідає про природу Кінбурнської коси та проблеми її збереження, що здійснюють заповідні об'єкти. В доступній для широкого читача формі надається інформація, що зацікавить також професійних природоохоронців, науковців, організаторів екскурсійної роботи на природних територіях.

З високою шанобою до природи і добрими побажаннями її ревнителів!

УДК 502.3 (447.73)

ISBN 978-966-336-397-4

© Давиденко В. М., Чаус В. Б., 2018
© ЧНУ ім. Петра Могили, 2018

Вступ

---

*Так связан, соединен от века
Союзом кровного родства
Разумный гений человека
С творящей силой естества*
Ф. Тютчев

На Півдні України є унікальна природна арена – Кінбурнський півострів, де розташовані національний природний парк «Білобережжя Святослава», Чорноморський біосферний заповідник, регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», лісництва, села Покровської сільської ради. Тут виявлено багато внесених до Червоної книги України та ендемічних видів рослин і тварин. Характеристика і біологічні особливості деяких з них подаються в цій книзі.

Кінбурнська коса – це земля, де відбувався ряд значних історичних подій, рекреаційна територія, вона цікава як для наукового туризму, науковців різних галузей (біологів, геологів, екологів тощо), так і для звичайних мандрівників, що люблять та цінують пізнавальний аспект подорожі і знайомства з новими місцями.

Кінбурнська коса – також цінна рекреаційна зона, яка в межах України найменшою мірою поруйнована антропогенною діяльністю.

Уявна лінія від шпиля Кінбурна до Очакова є межею між Дніпро-Бузьким лиманом і Чорним морем. За сонячної днини по цій межі помітна різниця в кольорі води лиману і моря. Вода лиману трішки каламутна, вода моря зеленувата і чиста, і разом, не змішуючись за маловітряної погоди, довго течуть вони поруч, беручи участь у «весіллі» двох знакових водойм, а науковим терміном це цікаве явище називається гідрофронт. Про це, та ще про багато іншого цікавого ви дізнаєтесь, прочитавши цю книгу, твір є також результатом узагальнення спостережень авторів під час біологічних та краєзнавчих експедицій на Кінбурнський півострів.

Автори вдячні Ю. І. Козловському за допомогу у виданні книги, З. О. Петровичу, К. О. Редінову, А. А. Сірику, Б. І. Босому, В. В. Слісєєву та С. В. Слісєєву, студентам Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, з якими довелося долати всі труднощі при проведенні біологічних експедицій на Кінбурнському півострові, збору та уточненні різноманітної інформації. Особлива подяка за допомогу Тетяні Лупул та художниці Світлані Косенко за її чудовий витвір.

Розділ 1.
Географічно-соціальна характеристика
Кінбурнського півострова

---

*Илистых плавней желтый янтарь,
Блеск чернозема.
Жители чинят снасть, инвентарь,
Лодки, паромы.
В этих низовьях ночи восторг,
Светлые зори.
Пеной по отмели шорх-шорх
Черное море.
Б. Пастернак*

Видатний український письменник і мислитель Олесь Гончар в оповіданні «На косі» так писав про піщаний півострів: «Далі вже нічого нема – сам простір, сама нескінченність. Красчок суші, – вузька коса, відділившись від степу, простягнулася у відкрите море. Скрізь горизонт, скрізь небо, пронизалась і далі пішла – не видно їй кінця. Загубилась в мареві. Коса довга, вузька з вимоїнами. Зимом під час шторму косу цю і хвиля переплеще, а нині вона суха, в сухих гарячих пісках, в колючій рослинності, в криці пташиного царства, безліч пташиних гнізд, яких ніхто не знищує; океан повітря, не отруєного нічим, гармонія буття, де почуваш себе тільки часткою чогось величного – часткою цієї нескінченності, цієї синьої вічності. Найкрайніший край землі, заповідність, чистота». Це – максима, що влучно, в художній формі характеризує такого роду природні рельєфи, як цікавий і незвичайний витвір природи, та, як аргумент на захист його непорушності. За легендами стародавньої Греції, на Кінбурні в «агонах» (змаганнях) Ахілл здобув перемогу. Тому стародавні греки називали півострів «Ахілловий біг» і влаштовували тут урочисті атлетичні ігри (карта О. Абрахама XVI ст.).

Просторово Кінбурнський півострів, коса має складні обриси, омивається з півночі водами Дніпро-Бузького лиману, з південного сходу – Ягорлицької затоки, з півдня – Чорного моря. І лише на сході він з'єднується з сушею. Загальна довжина берегової лінії півострова сягає 71 км. Кінбурн – це сонце, море, пісок, гайки, рукотворний ліс та переліски. Неповторне його повітря насичене йодистою солоністю, ароматом розігрітої сонцем хвої та степового різнотрав'я.

Тягнеться півострів зі сходу на захід вузькою піщаною косою довжиною до 40 км. На заході він своєю кінцівкою, у формі чобітка, впирається у Тендрівську затоку. Ширина півострова в різних місцях – від 7 до 10 кілометрів. Тому, очевидно, він і назву дістав «Кінбурнська коса» від турецького слова «кіл-буруні» – волосина, бурун, мис. Від Покровських хуторів до міста Очаків лиманом – 6,5 км. На середині цього шляху є штучний острів оборонного призначення – Первомайський (Майський).

Кліматичні умови півострова сприятливі для рослин і тварин. Тривалість вегетативного періоду тут сягає до 240 днів. Зима м'яка, з нестійким температурним режимом і сильними вітрами (40–50 % бризи, тобто півдоби дмуть з моря, а півдоби – з суші). Найхолодніший період – з другої половини січня до першої декади лютого. Середня багаторічна температура січня становить – 3° С, а лютого – 2° С. Тривалість зими не перевищує 2,5 місяців. Весна настає в останній декаді лютого, хоча нічні заморозки можуть спостерігатися до кінця квітня. Травень буває сухим і спекотним, навіть рослинність, серед якої багато ефемерів і ефемероїдів, просто вигоряє.

Літо на півострові тривале, в першій половині тепле, з північними вітрами. Друга половина літа спекотна. Так, температура червня у 2001 році була від 33 до 40 градусів у затінку, а пісок нагрівався вище 70° С. Осінь завжди тепла, досить суха. Ранні осінні заморозки іноді бувають у жовтні, пізні – в грудні. Багаторічна середня температура вересня перевищує + 17° С, а жовтня + 12° С. Отже, клімат на півострові теплий, континентальний, сухий, протягом року буває від 350 до 410 мм опадів. Середньорічна температура перевищує + 10° С. На Кінбурнську косу, в порівнянні навіть з Очаківським районом, дещо пізніше приходить весна і відходить літо.

Ґрунти на півострові піщані. Часом це створює незручності, але уявити Кінбурнський півострів без піску неможливо. Кінбурн – це царство піску, хвилі якого постійно зустрічаються з хвилями моря. Піски – це творіння Вітру, Сонця, Світового океану. Пісок складається з дрібних частинок мінералів, гірських порід або ґрунту, але основною його складовою є кварц. Колись величні тверді скелі під впливом вивітрювання, дощів, сонця, ударів невтомних хвиль океанів і морів перетворюються на пісок. За тисячі років ці природні трударі напружували величезні маси піску на узбережжях, пустелях тощо. Пісок буває різного кольору, наприклад, жовтого, оранжевого, червоного, сірого, чорного, фіолетового тощо. Колір піску залежить від матеріалу, з якого він утворився. Іноді пісок складається з уламків морської ракуші. З допомогою вітру, води пісок здатний рухатися. Це спостерігається в деяких частинах пустель, у тому числі й у деяких

місцях Кінбурну, створюючи чимало проблем, засипаючи дороги, нагортаючи кучугури тощо.

Пісок є середовищем життя різних видів тваринного та рослинного світу – багатьох видів комах, змій й т. ін. Пісок є цінним джерелом мінерального забезпечення рослин. Під значною частиною поверхні Землі є геологічні утворення, що називаються водоносними горизонтами. Це великі пласти піску та інших пористих мінералів. Можливо, потрібно було не одне тисячоліття, щоб вони заповнили ці резервуари, які нині містять у 40 разів більше прісної води, ніж усі ріки і озера планети.

Шар піску на Кінбурнському півострові залягає на глибину 1,5–12 метрів. Основною ґрунтоутворюючою породою тут є ліс. Найбільш характерні ґрунти – дерново-розвинуті піщані і глинисто-піщані та їх аналоги з похованими глинисто-піщаними та суглинистими. Піски розвіювані, слабозарослі, малогумусні і негумусовані. Усі вони мають низьку протиерозійну стійкість, дуже чутливі до дефляції, водної ерозії й абразії. Але в роки з достатніми опадами та за зрошення на цих ґрунтах ростуть і непогано родять різноманітні сільськогосподарські культури (картопля, помідори, огірки, перець салатний і гіркий, баклажани, буряки, квасоля, дині, кавуни, гарбузи, цибуля, кукурудза тощо), окрім хлібних злаків, тому пшеницю, жито, ячмінь тут не сіють вже досить давно.

Півострів має, в основному, рівнинний рельєф. На ньому місцями трапляються піщані кучугури. Деякі з них залісені штучними насадженнями сосни кримської та звичайної, деякі покриті бідною псамофітною рослинністю (цмин піщаний, козельці, пирій, дрік скіфський тощо) і представляють типові беровські кучугури (вперше описані англійським вченим Бером).

Різноманітність геоморфологічної будови півострова знаходить своє відображення в його гідрографічних особливостях, у різній величині стоку, в глибині залягання ґрунтових вод, у рівні заболоченості, в розподілі ґрунтів та природної рослинності. Наприклад, на півострові є понад 11 типів ґрунтів, з великою кількістю їх різновидів. Це зумовлено тим, що піски, за умов здавалося б їх однорідності, перебувають в умовах різноманітних форм рельєфу, рівня залягання ґрунтових вод, ступеня заростання і задерніння тощо.

На півострові, майже в усіх його частинах, легко добувати воду. Досить у першому на вибір місці лощини вирити в піщаному ґрунті колодязь (шурф) глибиною 1,5–2 метри, як він відразу наповниться прісною прозорою питною водою. Тому на півострові в найнесподіваніших місцях можна знайти колодязі, іноді обладнані «журавлями». Нині на косі є декілька колодязів з цементних та залізобетонних труб різного діаметру (і не лише в населених пунктах, а і в степовій частині).

Місцями ґрунтові води виходять на поверхню, зумовлюючи заболочення і так звані прогні.

Поміж піщаних кучугур у низинах знаходиться немало озер з прісною водою і, дивно, майже поруч знаходяться озера, де інтенсивно відкладаються кристали солі. Природу цих озер можна порівнювати з озерами на острові Фрейзера (найбільший піщаний острів планети, що знаходиться на сході Австралії). На цьому острові деякі накопичення води називають «підвішеними озерами», тому що вони знаходяться у великих заглибинах на вершинах високих дюн. Чому вода не просочується через пісок? Мабуть її затримують органічні відкладення, торф – рештки листя, кори, гілля, трави, які перегнили. Зустрічаються «озера-вікна», які утворюються, коли впадина в піску формується нижче рівня ґрунтових вод. Просочуючись через пісок, вода відфільтровується, накопичується в озера. Озера на Кінбурнському півострові наповнюються водою, особливо в осінньо-зимовий період, і за рахунок опадів. Переважна кількість водойм на півострові природного походження, вони слугують водопоями і пасовищами для багатой орнітофауни та інших представників тваринного світу. Поміж піщаних кучугур, у низинах, на рівнинах є від 400 до 888 різних розмірів озер (їх кількість залежить від того, в який період їх підраховують, під час дощів їх кількість зростає, а в засуху – лише за зарослими очеретом чи солеросами «блюдцями» можна визначити, що тут було: прісне чи солоне озеро). Тому півострів іноді називають краєм блакитних озер. Найбільші озера півострова – Данчиха, Аджигол, Змієве, Нечаєве, Засуха, Рибальчанське, Черниче, Чирніне, Безіменне – біля села Покровка, озера на території Волижиного лісу, Бієнківських плавнів, Жидівки, Великої і Малої Бушняківки, Водянихи, Янечки. Так звані Кефальні озера беруть свій початок з Ягорлицької затоки (через вузьку протоку) і тягнуться вздовж південно-західної частини півострова. При штормах і ранній весні вода через протоку потрапляє в Черепаше озеро, потім у Косянське, Маленьке, Качине, які входять до системи кефальних озер. Разом з водою в ці озера запливають мальки кефалі, що і визначило їхню назву.

Дно більшості озер вкрите жовтим піском, а іноді мулом. Є озера з лікувальним мулом. Окрім того, майже всі озера – це багата кормова база для водоплавних птахів, оскільки характеризуються особливо високою біопродуктивністю, вони створюють острівці, порослі очеретом, осокою, узбережжя яких дуже зручні для гніздування. На узбережжі солеродних озер у минулі часи (зокрема в ХІХ столітті) досить інтенсивно добували сіль різними способами. Транспортували її як товар на материк сушею возами, запряженими волами та через Дніпровський лиман. Зараз, на озерах, добуває сіль місцеве населення для власних потреб (соління риби, грибів, тощо). По узбережжю

солоних озер ростуть солероси, а на морському узбережжі багато миколайчиків приморських, лоху вузьколистого та інших галофітів. Узбережжя прісних водойм покриті очеретом, осоками, верболозами.

Площа акваторії озер півострова – понад 15 км². Озера Кінбурнського півострова з'єднані з Ягорлицькою затокою та підлягають охороні відповідно до Рамсарської конвенції (1971 р.) як цінні об'єкти водно-болотних угідь міжнародного значення.

Понад 40 видів лісової деревно-чагарникової рослинності зустрічається на півострові. Тут знаходиться природний, нині заповідний, Волижин ліс, який зберігся з античних часів, та рукотворні хвойні лісові масиви. В заповідному реліктовому Волижиному лісі ростуть вільха, дуб, берест, береза дніпровська, крушина, бузина чорна, дикий виноград, хміль, ожина, шипшина. На всіх аренах півострова трапляється лох вузьколистий, що характеризується високою адаптивністю до місцевих природно-кліматичних умов. Основна маса лісів на півострові – хвойні штучні (до 80 %), представлені сосною кримською та звичайною. Порівняно з листяними, хвойні ліси бідні на природні та кормові ресурси, особливо для фауни. В разі продовження насаджень лісових культур на півострові доцільно розширювати насадження і листяних лісів, які, окрім багатой кормової бази, є добрими схованками і середовищем життя для представників тваринного світу.

На території півострова, що належить до Миколаївської області, лісові площі займали до 2001 року 58,3 % (понад 7 тисяч гектарів). Основна частина лісів – штучні насадження сосни. Створено штучні ліси на землях, непридатних для сільськогосподарського виробництва з метою закріплення піскових мас – ця проблема була актуальна в кінці 50-х років розквіту вівчарства на півдні України. Насадження сосни по мірі росту дерев суттєво змінили гідрологічний режим півострова та створили нові загрози – загрози масштабних пожеж, таких, які відбулись в 2001–2002 роках, коли на загал вигоріло майже 1100 гектарів найкращих лісових масивів.

Тому відвідувачі парку повинні постійно пам'ятати, що в літній період півострів є особливо пожежонебезпечною зоною, за лічені години тут можуть вигоріти десятки, сотні гектарів лісу і степу. Дуже вразливі до пожеж хвойні ліси, тому у зв'язку з цим, доцільно в конкретних умовах півострова впровадження висівання лісів у формі перервних гайків, куртин, а на вже вирощених лісових масивах необхідно обладнати протипожежні кордони. В особливо небезпечних ділянках необхідно створювати штучні водойми або чистити існуючі, обмежувати туди доступ туристів, відпочиваючих тощо. Звертає увагу на себе те, що багато масивів лісу мають багато сушняку, для збирання якого недостатньо людських ресурсів і техніки. Хоча іноді пожежі позитивно впливають на життя ряду видів рослин і тварин та на підтримання

природної рівноваги. Пожежа сприяє проростанню насіння деяких видів рослин, зокрема тих, що мають тверду оболонку, яка лопається під дією вогню. Дим від вогню значно впливає на рослини і тварин, адже до його складу входить до 70 компонентів (один з них – окис азоту), що стимулюють проростання насіння. Грунт після пожежі збагачується азотом та фосфором. Вогонь вивільнює поживні речовини, що містяться в сухому листі, відкриває сонячним променям доступ до ґрунту і створює оптимальні умови для розвитку нових рослин. Після пожежі добре росте акація. Молода і соковита зелень використовується тваринами. Вогонь – один із стародавніх друзів людини. Він є джерелом тепла, світла, забезпечує можливість готувати. На окремих ділянках півострова, в період біологічного календарного покою в порядку наукового експерименту доцільно застосовувати контрольовані пали в степових комплексах парку.

Необхідність збереження лісових насаджень від знищення зумовлена ще й тими обставинами, що ліси на півострові є також клімато-впливаючим фактором, захищають землі від дефляції, а також є середовищем життя дикої фауни та джерелом природних ресурсів для населення. І надалі вони можуть забезпечувати людей усім необхідним – будівельним матеріалом, паливом, грибами, лікарськими рослинами, ягодами, а тварин – кормом.

Те, що Кінбурнський півострів належить до Херсонської та Миколаївської адміністративних областей, а з Миколаївською немає навіть сухопутного зв'язку, а лише шлях морем до Очакова (османські назви *Кара-Кермен*, *Ячи-Кале*) та через Дніпро-Бузький лиман, створює ряд організаційних, господарських, соціально-побутових ускладнень для місцевого населення. Енергозабезпечення, особливо населених пунктів на Миколаївській частині півострова, медичне обслуговування, забезпечення товарами повсякденного вжитку в нинішньому стані вже не відповідає сучасним вимогам. На території півострова, що входить до складу Миколаївської області, є три села: Покровка, Василівка, Покровське, де, відповідно, мешкає 262, 345 та 124 особи. Всього станом на червень 2016 року на Кінбурні мешкало більше 800 осіб. А влітку відпочивальників і туристів приїздить у 20 разів більше, ніж місцевого населення.

Щодо назви села Василівки відомо, що в 1787–1788 роках там стояв козацький кіш – в описах названо хутір Васильков. В подальшому село декілька разів міняло назву – у 1855 році воно називалось Скадовка, за прізвищем власника-магната С. Б. Скадовського. Після 1886 року згадується знову лише одне село Василівка. Поселення біля села Покровка з'явилося ще на картах Боплана 1648 року, також є згадки про татарське поселення Місь-Хересі, хоча офіційно засноване село у другій половині XVIII століття збіглими кріпаками з Чернігівщини.

Покровське – найбільш молоде село на косі – воно утворилося після поселення, що виникло навколо Покровського редуту (східна частина) та хутора Переможний (Римби), куди в свою чергу перемістились вихідці з колишнього форштадту Кінбурнської фортеці (с. Кінбурн), майже сто осіб. В селі до 1941 року проживало 1500 мешканців, в школі тут навчалось 260 учнів. Села Покровка та Покровське мають хутірне облаштування, в них чітко не визначені вулиці, вони не компактні й займають порівняно велику територію. На території Херсонської області є село Геройське, яке за часів Нової Запорізької Січі мало назву Прогної (назва ця походить від слова «прогної» – багністе, грузьке місце). Тут лиман глибоко врізається в берег, утворюючи солоні озера й затишні заводи, багаті на рибу. Берег лиману тут невисокий, вкритий пасмами талу, вербово-осиковим рідколіссям. Природні умови, важкодоступність місцевості сприяли тому, що після руйнування у 1775 році Запорізької Січі, тут на прогноях було створено Нову Січ. У ті часи півострів був самостійною адміністративно-територіальною одиницею з центром у селі Прогної, і називалася вона Прогнойська паланка.

Щодо хутірської забудови сіл, то своєрідна народна ековідповідність такої забудови полягає в тому, що кожна садиба має навколо себе певний господарсько-життєвий простір, розташована на значній відстані від іншої і являє собою острівцець у степовій та узбережній зонах півострова. По периметру кожна садиба обсаджена деревами (акація біла, шовковиця, дуб, вільха, груша, крушина, бузина чорна тощо). З далекої відстані здається, що це гайок. Деревя і кущі захищають садибу від вітрів, є живою огорожею, створюють певний комфорт для життя. Вона є також джерелом певних природних ресурсів (дрова, ягоди, фрукти, будівельний матеріал та ін.). Серед цих дерев багато садових порід (абрикоси, черешні, груші, вишні, шовковиця, смородина, шипшина, малина, ожина тощо). Ці насадження захищають городи від ерозії та дефляції, приваблюють птахів, які масово знищують шкідників сільськогосподарських культур, особливо овочевих і фруктових, створюють сприятливий мікроклімат, певною мірою тут заготовляють дрова і будівельний матеріал, а також вони слугують біологічною огорожею. Серед цих насаджень дерев, частіше з півдня чи південного заходу, створена під'їзна дорога і ворота до внутрішнього подвір'я садиби, де є хата, інші господарські будівлі, город, сад. В одному з кутів городу вирито копанку – це спеціальна яма для води завдовжки до 6 метрів, а завширшки до 3 метрів. Копанка наповнюється ґрунтовими водами, що використовуються для зрошення городу, саду та господарських потреб. Часто в цих копанках розводять рибу і мешкають черепахи. Копанки обладнують зручними кладками-містками. Їх береги заростають очеретом, лепехою (аїром), верболозами.

З давніх часів хати і приміщення для продуктивних сільсько-господарських тварин на півострові будували так: ставили вертикально сохи з акації (кращі зі стовбурів дуба), з'єднували їх поперечними перемичками, оброщували шаром очерету, а потім валькували глиною до потрібної товщини. Зазвичай стіни мали товщину від 40 до 60 сантиметрів. Таким же чином робили і покрівлю, а жердини і мати очерету розміщували горизонтально, щоб вони не були важкими, валькували тонким шаром глини. Такі хати були невисокі, добре тримали тепло взимку (були малоенерговитратні), а влітку в них, навіть за найбільш спекотної погоди, було прохолодно. Для опалення житла і приготування їжі будували піч з необпаленої цегли. Топили піч дровами, хмизом, травою. Хоча в останні десятиріччя місцеві жителі надають перевагу грубам, паливом слугують вугілля та дрова. При будівництві печей цеглу виготовляли безпосередньо в процесі роботи. Глину для будівництва заготовляли біля села Василівка в районі урочища Глинища. Це центральна частина півострова. Тут є поклади дуже рідкісної для коси жовтої глини. Цих покладів спочатку було достатньо для потреб місцевого населення. Не виключено, що і в інших місцях півострова під шаром піску можуть бути значні поклади глини.

Останні роки для будівництва, головним чином дач, на півострів завозять фабричну цеглу, пиляний ракушняк. Вартість такого будівельного матеріалу дуже висока. Окрім того, при цьому втрачається важливий принцип **природовідповідності**, раціонального використання місцевих будівельних матеріалів, а також історично набутий досвід і технологія будівництва місцевого населення. Будівлі з завезеного матеріалу поступаються традиційно збудованим хатам енерговитратністю, оптимальністю температурного і санітарного режиму тощо.

Засновниками хутірської забудови сіл на Кінбурнському півострові, зокрема в Покровці, були запорозькі козаки, які поселялися тут особливо інтенсивно в другій половині XVIII століття. Запорожці Передерій, Мороз, Коваль, Чумиленко, Кучеренко, Гриценко, Книга, Бородін поселилися тут ще до того часу, коли Кінбурнський півострів був відвойований в Османській імперії. Прізвища їх покладені в основу назв хутірців Передеріївка, Морозівка, Чумилівка, Ковалівка. Хутірська система забудови забезпечувала ряд переваг для місцевого населення. По-перше, у разі пожежі (а для них, особливо в літній спекотній і вітряний період, умови на півострові дуже сприятливі), вона не може загрожувати всьому селу. По-друге, значно полегшується утримання продуктивних сільськогосподарських тварин (великої рогатої худоби, коней, овець). По-третє, у разі спалаху інфекційного захворювання сільськогосподарських тварин, значно знижується можливість поширення інфекції. Тому вона має досить локальний характер, обмежуючись однією садибою або хутором. Цим, значною мірою,

зумовлюється благополуччя епідеміологічної ситуації тваринництва на півострові. І останнє, тварин зручно випасати майже без догляду, ефективно використовуються пасовища, полегшується і здешевлюється заготівля і зберігання сіна тощо. Усе частіше критерієм вибору місця для будівництва житла на півострові стає не зручність господарювання, доступність до пасовищ, сінокосів, облаштування городів, садів, а близькість моря, привабливих рекреаційних зон. У результаті, зокрема на хуторах Ковалівка, Римби, останніми роками при забудові все менше зберігається хуторська (хутірська) система забудови. Звичайно, за умов такої системи забудови сіл виникає ряд проблем, головним чином пов'язаних із цивілізаційним облаштуванням. Так, ускладнюється електрифікація, телефонізація, радіофікація, медичне обслуговування населення, робота листонош, зв'язок дітей зі школою, всього населення сіл – з магазинами, сільською радою. Дуже дорого і складно за цих умов облаштовувати дороги. Значно зростають транспортні витрати тощо, і тому зрозуміло, що зараз така забудова, вже лиш залишки якої можна ще спостерігати на Кінбурні, програє поступу містобудівної сучасності.

На фото – зелені кучугури; підкорювачі-нищителі піску; лісова пожежа; мустанги Білобережжя; причальне господарство; сунітки над кефальними озерами

Розділ 2. Заповідні об'єкти Кінбурну

---

*С природой одной он жизнью дышал,
Ручья разумел лепетанье,
И говор древесных листов понимал,
И чувствовал трав прозябанье;
Была ему звездная книга ясна,
И с ним говорила морская волна.*
Е. Баратынский

Враховуючи цінність природних комплексів Кінбурнського півострова протягом ХХ початку ХХІ сторіччя, на ньому створено декілька об'єктів природно-заповідного фонду України.

Чорноморський біосферний заповідник створено у 1927 році для охорони птахів, які тут зимують, гніздяться, пролітають і місць їх життя, а також для збереження цінних видів інших тварин і рослин. Спочатку його площа становила 23 761 га, а в 1973 році значно розширилася по узбережжю Чорного моря і сягала довжиною до 500 км. Розміщувався він на півдні Херсонської, Миколаївської і Одеської областей, займаючи прикордонні райони від Дніпровського і Бузького лиманів до Каркинітської затоки. Заповідник складається з окремих ділянок на Кінбурнському півострові, узбережжі Тендрівської і Ягорлицької заток Чорного моря і на островах Тендрівської і Ягорлицької заток загальною площею 193 359 га. До його складу входять: ядро – Чорноморський заповідник площею 57 048 га, буферна зона – Ягорлицький державний заказник площею 30 300 га, охоронна зона – 11 011 га, Дніпровський рибний заказник площею 10 000 га, акваторія Дніпровського і Бузького лиманів, Тендрівської і Ягорлицької заток площею 55 000 га (загальна площа акваторії заповідника становить 100 км²) і сільськогосподарська зона на Кінбурнському півострові та узбережжі Ягорлицької затоки площею 30 000 га. Це один з найбільших заповідників України. Нині основна його територія у Херсонській області (у Голопристанському районі – урочища Івано-Рибальське, Солонозерне, Ягорлицький кут, Потіївка, значна частина Тендрівської коси, острови Орлов, Бабин та Смалений) і лише Волижин ліс (203 га) та острови Довгий і Круглий знаходяться на території Очаківського району Миколаївської області. Острови заповідника стали місцями масового гніздування чайкових, куликових, качок, а з 1990 року знову і пеліканів та інших птахів.

Чорноморський заповідник спочатку створювався як спеціалізований науковий об'єкт орнітологічного профілю, але в процесі багаторічної діяльності перетворився на науково-дослідний комплекс і охоронно-

природний заклад, що вивчає природні умови і ресурси чорноморського комплексу, зокрема: ґрунти, рослинність, тваринний світ, клімат, акваторії. Тут спостерігається чергування степових арен з лісом, акваторією. Водні простори забезпечують майже безмежний огляд прекрасних пейзажів в усіх напрямках.

Завдяки величезному значенню Чорноморського заповідника в справі збереження птахів водно-болотного комплексу, його оголошено заповідною територією міжнародного значення.

Заповідник пережив ряд реорганізацій: у 30-ті роки він входив до складу заповідника «Асканія-Нова», у 70-ті ХХ століття був поділений на два заповідники – Чорноморський і Дунайські плавні, а з 1985 року набув статусу біосферного.

Національний природний парк «Білобережжя Святослава», створений на основній території регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» в 2009 році, загальною площею 35223,14 га (з них 25 000 га акваторії Дніпро-Бузького лиману, Ягорлицької затоки та прилеглої акваторії Чорного моря навколо Кінбурнського півострова). Майже всі озера (понад 300) Кінбурнського півострова включено до складу парку. Основне завдання національного природного парку – є збереження та відтворення цінних природних та історико-культурних комплексів, степових та лісових об'єктів, збереження ландшафтів та біорізноманіття, насамперед рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин, грибів, рослинних угруповань та типів природних середовищ. Територія парку складається з окремих масивів та ділянок солончакових і піщаних арен степу та піщаних кіс, що далеко заходять у затоки. Степові ділянки чергуються з дубовими, березовими, чорно-вільховими гайками (колками – гайки з черешчатого дуба, вільхи, крушини навкруги водойм, під покриттям яких ростуть ожина, осока, конвалії, айр, валер'яна лікарська, тощо).

Парк є дуже перспективним для розвитку екологічного туризму, враховуючи його протяжну берегову лінію Чорного моря та сприятливі кліматичні умови.

Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса» – загальна площа 17890,2 га (до 2009 р.), створений рішенням Миколаївської обласної ради народних депутатів у 1992 році і в такому статусі проіснував до 2009 року. Значна частина РЛП увійшла до складу національного природного парку «Білобережжя Святослава». В регіональному парку залишились цінні природні території, такі як природні вільхові саги – найбільш мальовнича серед яких Ковалівська сага, частина Покровської коси, Василівські плавні, значні локалітети орхідних на межі з орхідним полем та інші цікаві та важливі для збереження біорізноманіття ділянки.

Парк забезпечує збереження біологічного та ландшафтного різноманіття Кінбурнського півострова, організовує рекреаційну роботу,

культурно-освітню та наукову діяльність, проводить охоронні заходи з врахуванням потреб місцевого населення.

На фото: карта гирла лиману XVIII сторіччя; посол США Дж. Тефт збирається на Кінбурн; медаль за оборону Кінбурну; гравюра «Лиманська битва» 1788 рік; перші броненосні батареї; урочище «Кучугури Сагайдачного»; жертвник Ахілла; Комета – 80-ті роки, Комета – 2017, Карта морських походів

Розділ 3. Історичні стежки Білобережжя

---

*По Кинбурнской косе,
по ее мелководному краю –
после шторма
обломки погасших веков собираю...*

В. Пучков

За тисячі років піски Кінбурну зберегли деякі рештки матеріальної культури народів, що проживали на півострові. Понад три тисячоліття тому до його берегів причалювали судна фінікійських купців, морських піратів з Тира і Сідона, знали цей край і карійці, кіммерійці, яких витіснили звідси таври, скіфи та інші народи. Археологами та істориками знайдені, вивчені та описані знахідки на Кінбурні, які можна віднести до періодів пізньої бронзи, ольвійського (давньогрецького періоду) Київської Русі, татарсько-турецького володарювання, часів Російської імперії та сучасного часу – ХХ–ХХІ століть. Археологами Гребенніковим В. Б., Каражей О. М., Яценко С. М., Майстренко А. В. проведено ряд археологічних розвідок та складено карту пам'яток археології Кінбурну. Описано та визначено на місцевості 10 поселень середньої та пізньої бронзи. Серед них найвідоміші поселення Комендантське I, II, Волижин ліс, Кучугури I–III. Локалізація цих поселень свідчить про те, що люди в минулі часи для життя вибирали природні саги середньої частини Кінбурнської коси поблизу мисливських та рибопродуктивних угідь Дніпро-Бузького лиману та Ягорлицької затоки, що мали виходи прісної води.

Привабливість, специфічність цього краю ще в V столітті до нашої ери оцінив визначний історик, батько історії, як його називають сучасники, – Геродот. У стародавні часи, як бачимо з його описів (Скіфія), зокрема для скіфів і греків півострів був священним лісовим краєм – Гілеєю, де займалися не лише мисливством а й здійснювали релігійні ритуали і обряди, деякі з них супроводжувалися розпалюванням велетенських багать. Розміри вогнищ складали 300 на 300 метрів площі, перед очищувальним вогнем греки молилися своїм богам. Описи щодо використання Кінбурну ольвіополітами в сакральних цілях знаходимо в декреті про Нікерата, почесного громадянина Ольвії, що успішно виконував ряд дипломатичних та військових завдань полісу у був підступно вбитий варварами в дні свят на

Ахілодромі (Гілеї) на початку першої чверті II-го сторіччя. Матеріальним підтвердженням присутності стародавніх греків на території Кінбурна є також знайдений в 1853 році рибалками біля берега Чорного моря вітвар Ахіла з надписом-присягою. Копія вітваря відновлена національним парком в 2012 році і зараз знаходиться майже в тому місці, де його було знайдено. У 2012–2013 роках також проводились часткові підводні розвідки акваторії Кінбурну та був виявлений новий об'єкт культурної спадщини, місце загибелі давньогрецького корабля («Егейський корабель»), дата утворення (загибелі) – третя чверть V ст. до н. е. Враховуючи попередні данні досліджень, можна припустити, що судно рухалось в район Ольвії або Керкінітиди (м. Євпаторія, Крим). Знайдені артефакти свідчать, що корабель перевозив вантаж оливкової олії та вино, а як відомо, середній грецький корабель міг перевозити більше тисячі амфор та інші товари. Із знахідок виділяються групи амфор Хіоського виробництва (острів Хіос, Греція) та виробництва Фасоса (острів Фасос, Греція), датовані серединою V ст. до н. е., початком IV ст. до н. е. Глибина залягання залишків загибелі корабля від 4 м до 7 м, генеральний вантаж (амфори) розміщені на підводному схилі на глибині 4–7,5 м на площі 200 × 300 м у морському мулі з піском. Верхня частина і надбудова корпусу знищені морем та часом. Керамічна тара покрита шаром мулу, окремі амфори або їх фрагменти видніються над ґрунтом на 0,40 м, зафіксовано декілька ярусів залягання керамічного матеріалу та чітко відокремлюються округлі бокові частини античних амфор.

Корабельна аварія є найстаршою виявленою пам'яткою античної доби в акваторії Чорного моря України, містить в собі інформацію, пов'язану з суднобудуванням, навігацією та економічно-торговельними зв'язками Давньої Греції та Північного Причорномор'я в античну добу.

Період Київської Русі на Кінбурнському півострові також залишив нам, як деякі матеріальні знахідки, серед яких бронзовий келих типу кадильниці з прорізами і вушками з орнаментом, пластинки з такого ж металу від посуду, киево-руську бойову сокирку, срібний підсвічник, амулет у вигляді свинцевого коліщати з хрестиком усередині, фрагменти візантійської кераміки, так і описи водного торгового шляху «із варяг в греки», назви зимівників-укріплень Олешки, самого Чорного моря, яке в період раннього Середньовіччя називали Руським (Сурожським) морем. Успадковано і білосніжні береги моря, завдяки яким слов'яни називали Білобережжя ці прекрасні місця. Повертаючись з походу на Візантію в 971–972 роках, на Білобережжі змушений був зазимувати, мабуть, один з найвойовничіших правителів Древньої Русі, князь київський Святослав. Після дуже складної та голодної

зимівлі продовжив рух до стольного граду, але біля нинішнього села Микільці на Дніпрі, на човни русів напали печеніги. Дружинників та самого князя було вбито, а з черепу Святослава, за легендою, печенізький хан Куря зробив кубок для пиття.

Вже з середини XV століття ці землі належали Кримському ханству, на той час Кінбурнський півострів населяли ногайські племена, що перебували у васальній залежності від кримського хана. Як з давніх часів, так і за часів Османської імперії, Кінбурнський півострів був надійним і зручним військово-стратегічним форпостом для володарювання над гирлом лиману, про що свідчить і розбудована тут навпроти Ячи-Кале (Очакова), Кінбурнська фортеця, володіння якою турки залишали за собою. Незважаючи на укріплені османами стратегічний вузол для протидії набігам козаків, в історії запорозьких козаків був ряд успішних морських походів, особливо в період командування гетьмана П. Сагайдачного з 1606 по 1616 роки, коли ні фортеця Кінбурн, ні турецький флот не могли стримати козацькі чайки біля гирла лиману. Були також кампанії, коли козакам не вдавалось прорватись в лиман і їм доводилось входити в Ягорлицьку затоку, напроти села Прогної (¼ милі входили по озерах до суші, а далі перетягували човни 2–3 дні по півострову до Дніпровського лиману). Але, і це зрозуміло, бували у козаків невдалі бої та поразки. Так, наприклад, в 1696 році 1740 запорожців під командуванням кошового отамана Якова Мороза, загін Ореста Чалого, повертаючись після досить успішного набігу на Гезлев, були перехоплені турецьким флотом та змушені висадитись на Кінбурнську косу (Стрільцю), де прийняли нерівний бій в урочищі «Кучугури Сагайдачного». Отамана Чалого стратили одразу ж на місці бою, на косі, а полонені козаки були відправлені до Очакова для подальшого обміну.

Незважаючи на майже постійну ворожнечу, протягом XVI–XVIII століть, у відносинах Запорозької Січі та Османської Порту були також тривалі мирні періоди. В такі часи на Кінбурні спокійно господарювали (займалися промислами) запорозькі козаки. Це була їхня вольниця, дарована султаном, тут вони заготовляли сіль, ловили рибу, займались мисливством. Після руйнування Запорозької Січі в 70-ті роки XVIII століття та створення Нової Січі на просторах оleshківських пісків Кінбурнський півострів набуває статусу самостійної адміністративно-територіальної одиниці, яка називалася Прогнойською паланкою. Останнім полковником Прогнойської паланки до 1791 року був запорозький козак Журавель.

Щодо самої Кінбурнської фортеці, то вона на деякий період в 1737 році була взята військами Російської імперії (командувач –

фельдмаршал Бурхард-Христофор Мініх). Після поразки і підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору в 1774 році, османська Порта, вже назавжди, змушена була віддати Кінбурн Російській імперії. Але вже в серпні 1787 року султан Селім III порушив умови договору про «вічний мир» і оголосив Росії нову війну. Командувачем оборони Кінбурнського півострова було призначено генерала-аншефа Олександра Васильовича Суворова. Він оперативно виїхав на Кінбурн, знайшов цей форт у вкрай занедбаному стані і забезпечив всі заходи з його укріплення. За його наказом, у спішному порядку, вздовж берега лиману було організовано систему оборонних редутів. Такі заходи зі зміцнення боєздатності не були марними, і зоряний час полководця настав 1 жовтня 1787 року, коли він і його воїни, «чудо-богатири», меншими силами повернули у відступ, на шпиль Кінбурну, турецький десант в чотири тисячі ятаганів. Наростаючим натиском, до півночі знищили майже весь десант, лише 500 чоловік з якого змогли врятуватись вплав у холодних водах лиману. Вся Імперія вітала переможців – нагородами та святковими молебнями, вся тогочасна світова преса сповіщала про баталію. «Этой победой Суворов поставил нас на колени, жаль, что его, старика, ранили...», – так писала про подію імператриця Катерина II. Але навіть з утриманням форту Кінбурн, головне стратегічне завдання – взяття на той час основної турецької твердині, затвору до гирла лиману – Ячи-Кале (Очакова) не вирішено. За це завдання російське військо взялось в 1788 році. Був сформований Катеринославський корпус, до складу якого увійшли морські, кінні та піші підрозділи чорноморського козацтва під командуванням кошового отамана Сидора Гнатовича Білого, вихідця із когорти славних запорожців. Командувати вітрильною та гребними ескадрами було доручено легендарним особистостям: командору нового американського флоту, герою війни за незалежність США – адміралу Джону Полю Джонсу та герою тодішньої світової світської хроніки – принцу Карлу Генріху Отто Ніколаю Нассау-Зігену. Морські командувачі, маючи неординарні, амбітні характери та невизначену Г. О. Потьомкіним підпорядкованість, постійно конкурували між собою, що насправді не завжди було на користь справі. Протягом червня 1788 року відбулось декілька морських битв зі значно сильнішою турецькою ескадрою Ескі-Гасана (Гасан, Хасан – капудан паша). Головною ж несподіванкою для османів стало таємне спорудження, за наполяганням Поля Джонса, на шпилі Кінбурну – артилерійської батареї (блок-форту) спочатку з 4 гармат, потім їх кількість збільшена до 12. В ніч на 19 червня 1788 року турецький флот, що відходив з-під Очакова, поблизу фарватеру, під бойовим

натиском наших моряків потрапив під kindжальний вогонь блок-форту. Перемога була повна та беззаперечна. «Виктория – мой любезный шеф – шесть кораблей!» – так доповів О. В. Суворов фельдмаршалу Г. О. Потьомкіну. Ця перемога увійшла у світові військові енциклопедії під назвою «Битва на лимані». Але, на жаль, і наші воїни зазнали втрат. Найбільш значна – це картечне поранення, а потім смерть кошового отамана Сидіра Білого. Його, зі всіма козацькими почестями, поховали поблизу Олександрівської церкви Кінбурну. Могила славного отамана, на жаль, не збереглась, але пам'ять про козака на Миколаївщині відроджена.

Російсько-турецька війна, переможно для північної імперії, завершилася в 1791 році. Того ж року урядом був призначений новий комендант Кінбурнського півострова – барон фон Лінен. З цього часу розпочинається колонізація, головним чином німцями, північного Причорномор'я. Хоча сюди переселяють також людей із Болгарії, Польщі, центральних губерній Росії, північної і західної України. Тут оселяються земельні магнати Мюллери, Шмідти, Шредери, Фальці, Кетгенські, Фейни та інші. Одержують великі земельні наділи Потьомкін, Каховські, Скадовські, Балтазарови, Безбородьки, Скаржинські, Кир'якови та інші. Колонізація цих земель набула широких масштабів. У цей період сформувалася сучасна структура населених пунктів на півострові. На Херсонській території вона представлена селами Виноградне (Шабо), Нова Збур'ївка, Забарине, Рибальче, Геройське (Прогної). Село Василівка засноване колишніми кріпаками з Катеринославської губернії, яких перевіз сюди поміщик Любенков. Село Покровка – найстаріше, воно засноване державними селянами – вихідцями з Полтавської губернії за викликом тодішнього уряду. Через певний час деякі з покровчан знайшли, що перебування на лиманській стороні більш вигідне для сполучення з м. Очаків, і заснували Покровські хутори, переселенню також сприяло в наступному і будівництво острова (Майський). Вже в XIX столітті в селі Шабо (нині Виноградне) були закладені перші на Херсонщині виноградники. Тут створюються перші в Російській імперії рибоконсервні підприємства, зокрема рибоконсервний завод Бейля. На прогноївських озерах розвивається солепромисел. Так, у 1900 році на промислах Гелеловича працювало до 400 робітників, які щорічно добували понад 500 тисяч пудів солі. Нині промисли, рибоконсервні заводи та різні заготівельні пункти ліквідовано, тож втрачена значна кількість робочих місць та джерела заробітку для місцевого населення.

В період дев'ятнадцятого сторіччя, на Кінбурні, найбільш визначною подією стала Кримська війна, в західних джерелах вона ще носить

назву Східна війна 1854–1855 років. 18 жовтня 1855 року гарнізон форту Кінбурн з застарілою артилерією не зміг довго протистояти сильній франко-англійській ескадрі з дев'ятитисячним десантом на ній. Біля Кінбурну, вперше в військовій історії людства, було застосовано три плавучі броненосні батареї, назви яких в перекладі українською мовою звучать як «Громовержець», «Лавина» та «Руйнівник». Гарматні ядра від пострілів з фортеці відлітали від цих залізних монстрів як м'ячики, про що радісно писали присутні на цій війні кореспонденти провідних британських газет. Натомість, вогонь з кораблів знищував каземати та батареї нашого форту, ніс смерть його захисникам. Тому комендант фортеці, генерал Коханович, надав наказ припинити приречений спротив, викинути білий стяг та невдовзі особисто підписав акт про капітуляцію. Форт зайняли військові частини Франції та королівства Сардинія. Протягом наступного тижня загарбники зробили рейд по Кінбурну з'єднанням кавалеристів в тисячу шабель, розігнали місцевих жителів, пограбували та спалили хати в Покровці та Василівці. Завойовники організували на базі форту госпіталь, але умови зимівлі 1855–1856 років були настільки для них незвичні та жорстокі, що внаслідок хвороб, холодних вологих вітрів та голоду померло протягом чотирьох місяців 119 осіб. В лютому 1856 року поріділий гарнізон взяв на борт англійський фрегат «Агамнемон». Разом із евакуйованими солдатами було забрано і бронзовий бюст О. В. Суворова. Відповідно до Паризького мирного договору, залишки фортеці Кінбурн, його стіни та bastiони підірвали в 1857 році. Через 18 років вони стали будівельним матеріалом для штучного острова Миколаївської приморської батареї (острів Майський). В будівництві острова, що завершилось в 1880 році, брали активну участь місцеві жителі, які на своїх конях та човнах, за гарну плату, встановлену військово-морським відомством, возили на будівництво також пісок з коси.

Найбільш визначні для Кінбурну події ХХ–ХХІ сторіч наводимо в хронологічному порядку:

14 жовтня 1914 року. Освячення Свято-Покровської церкви в с. Покровка.

Протягом революційного періоду, з **1917 по 1920** роки, в місті Очаків вісім разів змінилась влада, громада на Кінбурні за цими перемінами та змінами не встигала.

Початок грудня **1918 року.** Окупація Очакова і Кінбурну франко-грецькими військами.

30 березня 1919 року. Війська Антанти покинули Очаків, переbazувавшись на Кінбурнську косу і в Тендрівську затоку, «...за косою

стоят следующие суда англичан: крейсер, гидрокрейсер, канонерка». Під Андріївським прапором обстріли вів міноносець «Поспішний».

1920 рік. Окупація Кінбурнської коси врангелівськими військами.

Листопад 1920 року. Встановлення радянської влади в селах Кінбурнського півострова.

1921 рік. Обрання першого голови Покровської сільської ради Степана Родіоновича Бородіна.

1921 рік. Період голоду. Щоб врятуватись від голоду, жителі сіл Кінбурнського півострова емігрували до Румунії, Болгарії та до регіону Каспійського моря.

1923 рік. Завідувачем Покровської школи призначена Е. Дисненська. У школі навчається 39 учнів.

1924 рік, 01 жовтня. Завідувачем Покровської єдиної трудової школи № 5 призначена Е. Г. Окунь, яка мала освіту чотири класи гімназії і п'ять років педагогічного стажу і була справжнім *народним вчителем*. У школі працює три класи, навчається 36 учнів.

1924 рік. Закриття церкви Покрови Божої Матері у с. Покровка радянською владою.

1925 рік. Створення у с. Василівка Буго-Дніпровської артілі, яка об'єднала вісім господарів (хазяїв) – 19 чоловіків і 16 жінок. Очолив артілю рибалка на прізвисько Танський.

1927 рік. Створено Чорноморський заповідник у Херсонській, частково Миколаївській областях (зокрема на островах Ягорлицької затоки).

1928 рік. Організовано школи з ліквідації неписьменності у с. Василівка і с. Покровка.

1930 рік. Створення рибальських артілей-колгоспів на півострові: с. Прогної – ім. Шевченка; с. Покровка – «Ларич»; с. Василівка – «Свідомість».

1932–1933 роки. Період голоду, розкулачування та колективізації. Також зима 1932–1933 років, як згадували селяни, була надзвичайно сувора, що навіть замерзло Чорне море, і люди з Покровки ходили за хлібом по льоду на Тендру.

1934 рік. Приміщення церкви Покрови Божої Матері було перебудовано для потреб трудового селянства спочатку під склад, а потім під клуб. Зняті дзвони та хрести. Клуб діяв до вересня 1941 року.

1941 рік. Велика Вітчизняна війна не оминула Кінбурнську косу. Після того, як наші війська залишили Очаків, його гарнізон в кількості майже 1000 чоловік в строю та 600 поранених бійців, під прикриттям батарей острова Майський, есмінця «Незаможник» та канонерки «Червоний Аджаристан» перейшли на другу лінію оборони: Кінбурнська коса, острови Майський та Березань. В наступному ця лінія увійшла до

Тендрівської бойової ділянки (ТБУ). Невдовзі до села Покровка передислоковано і штаб Дунайської Червонознаменної флотилії, командувач М. О. Абрамов. Кораблі флотилії – монітори «Желязняков» та «Ударний» в Ягорлицькій затоці вогнем своїх гармат прикривали фланги нашої оборони. Фашисти використали свої найкращі повітряні частини для їх знищення. Спочатку з повітря було пошкоджено монітор «Желязняков», який змушений був відійти під прикриття зенітних батарей під Тендру, а 20 вересня 1941 року пікуючі бомбардувальники Ю–87 масованим ударом затопили в районі Юрківських глибин флагман флотилії – монітор «Ударний». З ним загинуло 37 матросів, іншим пораним бійцям місцеві жителі на човнах допомогли врятуватись. Двадцять першого вересня, напроти ковалівського пляжу, авіацією фашистів було потоплено мінний загороджувач «Колхозник» та бронекатер № 447, що підібрав людей з цього судна. В районі острова Тендри фашистами знищено есмінець «Фрунзе» та канонерське судно «Красная Армения». Тіла загиблих моряків ховали в селі Покровка, де біля церкви, вже після війни, встановлено пам'ятний обеліск. 23–24 вересня оборону радянських військ в береговій лінії Ягорлика було прорвано і 24–25 вересня наші оборонці з ковалівського пляжу були змушені евакуюватись на острів-косу Тендра. На Кінбурнському півострові почався період окупації. Загалом бої за Кінбурн та Тендру, хоча не мали великого стратегічного значення, але відігравали дуже важливу роль, як ланка оборони Одеси та Криму – тут стримували до 24 вересня 1941 року дивізію СС «Адольф Гітлер», яка зменшалась в причорноморських степах загалом на 7 тисяч солдат та офіцерів та значної кількості бойової техніки, але втрати наших бійців були також дуже значними.

В листопаді 1941 року, під час тимчасової окупації німецькими і румунськими військами, релігійній громаді села Покровка повернуто будинок церкви і відновлено її діяльність, яка продовжувалась до 1944 року. За спогадами жителів, священник був румун і погано розумів місцеву мову. Також існує одна легенда про те, що румунського коменданта Кінбурну задержали голодні місцеві вовки.

1943 рік, 3–5 грудня. 70, 71 гвардійські полки Другої Ударної Армії, командири – майори Т. І. Степанов та А. С. Дригін, знищивши десантне угруповання німецьких фашистів в районі села Кінбурн, визволили Кінбурнську косу від загарбників. Під час переможних боїв ліквідовано до 700 осіб з румунського гарнізону та німецького десанту, 500 окупантів взято в полон, знищено та захоплено багато зброї і техніки та плавзасобів противника. Наші втрати склали 103 бійця – майже всіх їх поховано в братській могилі села Покровське, але навіть і в наш час по сагах та кучугурах ще знаходять рештки невідомих воїнів.

1947 рік. В переліку сільських рад Очаківського району Миколаївської області до складу Покровської сільської ради включені населені пункти: с. Покровка, хутір Василівка, хутір Переможний, хутір Покровський.

1959 рік. Створення Василівського лісництва на землях радгоспу «Южный» в складі Збур'ївського лісгоспзагу Херсонського обласного управління з метою створення насаджень із швидкоростучих порід. Перша контора лісництва (1959–1962 рр.) знаходилась у хаті Мурленка Івана, біля школи. Бригадир першої бригади – Заяц Галина. Лісничим був призначений Белов Павло Іванович (1959–1960 рр.)

1960 рік. Поява перших лісових культур на площі 175,13 га у Василівському лісництві.

1963 рік. На Кінбурнському півострові Українською агро-фото-лісовпорядкувальною експедицією проведено лісовпорядкування Василівського лісництва на площі 6 721 га. У **1963 році** насаджено 2 634 га лісових культур (лісничий Клименко Ганна Іванівна).

1969 рік. Об'єднання рибколгоспів «Свідомість» і «Ларич». Назва новоутвореного господарства – рибколгосп «Свідомість» з центром у с. Покровка. Головою колгоспу став Шкворченко Олександр Васильович.

1971 рік. Центром рибколгоспу «Свідомість» стало с. Василівка. Головою обрано Фокіна Івана Федоровича (1971–1990 рр.).

1976 рік. Відкриття пасажирського сполучення «Миколаїв-Василівка» з використанням швидкісних суден на підводних крилах. Судна типу «Комета», «Метеор» носили назву «Космонавт Волков», «Циклон».

1974–1977 роки. Будівництво Ягорлицького мідійно-устричного комбінату.

1979 рік, 3 липня. На місці та базі колишньої прикордонної застави (до 1969 року) та військового профілакторію ім. Леваневців періоду 1969–1979 років, відкрито базу відпочинку об'єднання «Зоря-Машпроект».

1982 рік. Побудова Миколаївським торговельним портом першого зимового причалу.

1986 рік. Пожежа знищила клуб, влаштований у Покровській церкві, залишилися непошкодженими лише стіни.

1988 рік. Вийшов з друку роман Олександра Кіндратовича Глушка «Кінбурн».

1991 рік. Рік проголошення незалежності України. Період нового та надій, однієї з яких стало створення в **1992 році** першого в Миколаївській області регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса». Призначення директором парку біолога-орнітолога Петровича З. О.

1994 рік. Побудова, згідно з рішенням Миколаївського облвиконкому від 29.11.1989 року, нового морського причалу, замість знищен-

ного штормом. В 2000 році змонтовано комплекс зимового вокзалу та споруди для обслуговування причалу.

1994 рік. Проведена перша екологічна регата на приз Кінбурнської коси (зараз імені С. Шаповалова). В окремі роки кількість яхт, що брали участь в регаті, перевищувала 70 екіпажів, вона періодично входить до переліку найбільших регат України.

2001 рік, серпень. Масштабна лісова пожежа. Загорання відбулось від іскри двигуна трактору Т-25. Знищено майже 1000 га найбільш розвиненого соснового лісу та природні комплекси з їх мешканцями.

2006 рік. Припинено регулярні зимові рейси на морський причал комфортабельного пасажирського судна «Ювілейний».

2009 рік, 16 грудня. Прийнято Указ Президента України № 1056 «Про створення національного природного парку «Білобережжя Святослава».

2012 рік, грудень. Руйнівний шторм, що спричинив прорив тіла шпиля коси та затоплення морською водою низинних ділянок Кінбурну. Також пошкоджено вихідну частину морського причалу.

2017 рік, липень. Відкриття сезонного понтонного причалу на Кінбурнській Стрілці, запуск рейсів швидкісних суден з Миколаєва та Херсона.

Довідково: якщо у 1940 році в Покровці було 260 дітей шкільного віку, то вже з 90-х років їх стало майже в 20 разів менше. У 1994 році закривається школа на Покровських хуторах. Нині в Покровській середній школі працює лише 8 учителів, класи всі малокомплектні, загальна кількість учнів не перевищує двадцяти осіб, вчитель в одному класі одночасно працює з учнями з 1-го по 4-й класи, потім з 5-го по 7-й класи і так далі. А взагалі в історично-демографічному плані Кінбурнський край в усі часи плекав мужніх і майстерних мореплавців, рибалок, військових. Наприклад, лише в селі Геройському п'ять Героїв Радянського Союзу, один Герой Соціалістичної праці, один повний кавалер Ордена Слави. Тут був у розрахунку на 1 000 осіб населення найвищий відсоток Героїв Радянського Союзу і повних кавалерів Ордена Слави в колишньому Радянському Союзі. Саме тому після війни село Прогної було перейменовано на Геройське. Майже в кожній сім'ї півострова один, два, а то й більше чоловіків загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни. Протягом 1941–1945 рр. додому не повернулися 94 чоловіки з Покровки та Покровських хуторів і 54 – з села Василівка, пам'ять про своїх односельців селяни закарбували вobelісках, що є в кожному населеному пункті півострова.

Розділ 4.

Рекреаційні ресурси Білобережжя

«Степь чем далее, тем становилась прекраснее...

Ничего в природе не могло быть лучше.

Вся поверхность земли представлялась

зелёно-золотым океаном, по которому

брызнули миллионы разных цветов.

Чёрт вас возьми, степи, как вы хороши!»

Н. В. Гоголь

Погодимся з геніальним письменником щодо степу взагалі, але наголосимо, що і приморський степ Білобережжя, зокрема, має також велику естетичну цінність як природна територія з сезонною зміною аспекту цвітіння різних степових рослин, серед яких багато рідкісних, таких як дикі орхідеї та ковили. Також особливе місце серед ландшафтних ресурсів парку посідають піщані дюни. Дюни або кучугури є піщаними пагорбами, що нав'яні вітром. Величезні обсяги піску, що накопичилися в гирлі Дніпра ще з часів останнього зледеніння і продовжують накопичуватися зараз, вітер підхоплює і переносить на значну відстань від морського узбережжя вглибину суші. Гряди дюн орієнтовані вздовж узбережжя. Сильні вітри, що тут панують, здатні за добу наносити піщані пагорби заввишки до півметра. З часом дюни захоплюють нові простори. Єдине, що дієво стримує перенесення піску – це рослинний покрив. Піщані дюни, крім естетичного, мають і значний лікувальний ефект, адже тут на організм діє комплекс оздоровчих чинників. Зокрема, лікуванню людини сприяють сонячні ванни (геліотерапія), пісок (псамотерапія). До того ж, коктейль з цілющих степових трав, хвойного лісу, йодистих випарів морської трави – зостери (камки) та морського бризу створює саме тут унікальну можливість для відпочиваючих максимально оздоровитися та насолодитися первозданністю природи.

Саме у цій напівпустельній місцевості, одна з найбільших в Україні, річна кількість сонячних днів та сумарна сонячна радіація, тепла осінь. Незважаючи на всю чудодійну чарівність приморського степу, основні рекреаційні ресурси Кінбурна представлені насамперед водами та пляжними територіями Чорного моря, Ягорлицької затоки, Дніпровського лиману та ряду озер, що мають (особливо біля урочища Ковалівки) цінні лікувальні гряди. Довжина бальнеологічних лікувальних пляжів на узбережжі Чорного моря сягає до 23 км. Вода озер Кінбурнського півострова лікує гайморит, ангіну, риніт, суглоби, ревматизм, тонізує діє на серцево-судинну систему.

Рекреаційні ресурси регіону у різній формі людина використовує з давніх часів від Геродота та О. В. Суворова. Славетний полководець, в перервах між ратними справами, любив купання в морі і використовував прості прийоми таласотерапії для лікування своїх чисельних ран, здобутих під час оборони Кінбурну та облоги Очакова. Вже більш організована рекреація, таких форм як колективно-групова, самодіяльна, сімейна, індивідуальна, все ширше використовується людиною з розбудовою міст, зростанням міського населення, індустріалізацією виробництва. Сімейний відпочинок на природі взагалі, та зокрема на Кінбурні, помітно зростає останніми роками. Так, на частині Кінбурнського півострову, що належить Миколаївській області, ця форма рекреації збільшилася майже вдвічі лише протягом п'яти останніх років. За неповною інформацією Покровської сільської ради, на Миколаївській території півострова було відпочиваючих у 1995 р. – 3 000 осіб, 1996 р. – 3 500 осіб, 1997 р. – 3 900 осіб, 1998 р. – 4 200 осіб, 1999 р. – 5 200 осіб, 2000 р. – 5 800 осіб, 2001 р. і до останніх років – 5 500 осіб. Значна кількість відпочиваючих (за оцінками сезону 2017 року – до 50 000) перебуває тут короткочасно і не реєструється взагалі. У селі Покровка побудовано та відновлено декілька баз з достатньо високим рівнем сервісу – це такі як «Пелікан», «Крута осип», «Таврія», «Ларина дача» та ін. Середня школа Покровки протягом 10 років використовувалася влітку як база відпочинку Миколаївським глиноземним заводом. На території хутора Римби на березі Чорного моря функціонує база відпочинку заводу «Зоря – Машпроект» «Ракета – 2» (протягом 10 днів тут відпочиває по 95 осіб); та більше 20 баз відпочинку «вихідного дня», садиб зеленого туризму. Функціонування деяких з цих баз відпочинку свідчить, що на півострові починає впроваджуватися і цивілізована діяльність, але основна маса рекреації носить природообтяжуючий характер. Причинами є нерозуміння деяких господарів перспективності збереження природи, намагання одержати швидкий дохід, мінімізувати витрати на утилізацію відходів та відповідно уникати партнерських відносин з уповноваженими за проведення рекреаційної діяльності на природних та пляжних комплексах адміністраціями заповідних об'єктів. Сприяє загостренню проблем відсутність комунальної інфраструктури в населених пунктах Покровської сільської ради та дієвої координації органів влади місцевої громади і заповідних об'єктів в цьому питанні. НПП щорічно обладнує декілька рекреаційних ділянок для короткострокового пляжного відпочинку, такі як «Кінбурнська стрілка» та «Ковалівська».

В останній час все більше Кінбурнський півострів використовується не тільки для пляжного відпочинку але і для наукового туризму (особливо біологами, орнітологами, геологами, археологами тощо), що дозволяє накопичувати новий природничий та історичний матеріал для національного природного парку.

Серед своєрідних пам'ятників та історичних інтерпретацій, на території коси, відвідувач парку насамперед оглядає:

- бюст О. В. Суворова біля причального господарства та знак, присвячений полководцю на місці Кінбурнської баталії;
- козацький хрест, встановлений в пам'ять про першого кошового отамана Сидора Білого біля його могили, та козацький обеліск біля морського причалу;
- пам'ятники захисникам Вітчизни, які загинули в роки Другої світової війни (Ковалівський пляж, біля церкви в центрі села Покровка);
- залишки валу Кінбурнської фортеці;
- копію вітваря Ахілла та знак, присвячений Полю Джонсу на Кінбурнській стрілці.

На території національного природного парку «Білобережжя Свято-слава» знаходяться особливо цінні природні об'єкти, що викликають жвавий інтерес у туристів, та перспективні для різноманітних форм рекреаційної діяльності:

– **«Кінбурнська стрілка»** – ділянка займає найбільш вузьку смугу Кінбурнської коси та прилеглі акваторії Чорного моря і Дніпро-Бузького лиману. Довга та звивисто-витягнута територія дуже динамічна: внаслідок відкладання твердого матеріалу річкових наносів з одного боку, розмивання берегу – з іншого боку, коса час від часу змінює свою конфігурацію. В природному відношенні «Кінбурнська стрілка» дуже важлива ланка приморського еко-коридору, місце гніздування і концентрації птахів під час сезонних міграцій. Підтримує існування багатьох рідкісних видів, які знаходяться під охороною – пухівки, кульона великого, кулика-сороки та інших, за якими туристу цікаво спостерігати на шпилі. Національним парком на цій території впроваджуються: екостежка «Подорож в найкрайніший край землі», туристичний маршрут «Суворівський» та організована рекреаційна дільниця «Кінбурнська стрілка»;

– **«Ягорлицька затока»** – водойма з найпрозорішою солоною йодистою водою. Завдяки мілководності води затоки прогриваються майже на декаду раніше до оптимальних температур для відкриття пляжного сезону. Води Ягорлицької затоки відзначаються своєю постійною прозорістю та мінімальним коливанням температури: тільки під час дуже сильних вітрів вона робиться каламутною і лише біля берега. Завдяки тій же мілководності вони безпечні для сімейного відпочинку з малолітніми дітьми. Дуже багатий пташиний та естетично привабливий світ як самої затоки, так і озер поєднаних з нею протоками. Національним парком на території Ягорлицької затоки розроблений туристичний маршрут «Чисті води Ягорлика»;

– **«Бієнкові плавні»** – це водно-болотні угіддя площею 1 160 га. Ключове природне нерестовище коропа (сазана) та карася на Нижньо-

му Дніпрі. Добре прогріті й багаті рибою мілководдя приваблюють багатьох рідкісних водоплавних та коловодних птахів, що утворюють скупчення європейського значення, зокрема пелікана рожевого (до 2 500 особин). Тут знаходиться найбільша на Півдні України багатовидова колонія чапель – сірої, рудої, жовтої, чепур великої і малої, квака (до 600 пар). Для поціновувачів пташиного царства тут проводяться екскурсії по орнітологічній стежці «Відновлений Рай»;

– **«Ковалівська сага»** («Геродотова Гілея») – урочище замкненої западини, вільховий гай – знаходиться на північній окраїні с. Покровка. Це один з найбільших на Нижньому Дніпрі вільхових гаїв площею близько 12 га. Він дуже заболочений, за розмірами поступається лише Волижиному лісу. Угрупування вільхи чорної знаходяться тут на південній межі свого ареалу і представлені давно ізольованими і солестійкими популяціями. Місце концентрації птахів, кажанів, плазунів. Влітку сага вас приємно вразить контрастом з навколишніми розпеченими піщаними кучугурами. Одне із найбільш загадкових та популярних туристичних місць Кінбурна, широко використовується РЛП «Кінбурнська коса» та НПП «Білобережжя Святослава» під час проведення екскурсійної діяльності»;

– **«Покровська коса»** – увійшла до складу водно-болотного угіддя міжнародного значення Ягорлицька затока, ключ до справжніх заповідних приморських територій. Цю косу займають молоді піщані та черепашкові наноси, а також прилегли акваторії Чорного моря і найбільш мілководної Ягорлицької затоки (середня глибина 1,5–2,5 м). З косяю межують острови Круглий та Довгий, що входять до складу Чорноморського біосферного заповідника. Під дією хвиль конфігурація коси постійно змінюється (вона росте). Під час міграцій та взимку тут скупчуються тисячі птахів: кулики, лебеді, качки, лиски, мартини, що дуже цікаво для поціновувачів екологічного туризму орнітологічного напрямку;

– **«Орхідне поле»**, його площа перевищує 60 гектарів, розташоване біля морських пляжів в околицях с. Покровка, пов'язане з рослинними комплексами засолених лук, знаходиться під охороною парку. Це одне з найбільших місцезростань диких орхідей в Європі. Воно представляє собою приморську рівнину, дуже густо заселену 5 видами зозулинців, які всі занесені до Червоної книги України, найбільш мальовничий вигляд поле має протягом перших 15 травневих днів. Сезонна перлина Кінбурну, протягом травня на орхідному полі регулярно проводяться екскурсії екостежкою «Орхідея-Тур».

Національний природний парк «Білобережжя Святослава» з моменту свого утворення є засновником та координатором низки еколого-спортивних та мистецьких заходів. Найбільш яскравими серед них є **«Ахіллів забіг»**, коли десятки спортсменів різного віку долають

легендарний біговий відрізок по береговій смужці, від шпиля Кінбурну до віваря Ахіла під чудовий музичний та художній супровід молодих місцевих талантів. Не залишає байдужими, як учасників так і глядачів, традиційна **«Екологічна регата»** на кубок Кінбурнської коси, в якій беруть участь до 70 яхт. На інше коло поціновувачів направлена увага під час проведення виставок картин в **«Березовій галерії Кінбурна»** та організації пленерних виїздів митців пензля на Білобережжя. В травні 2017 року насичено та тепло пройшла літературно-мистецька подорож **«Два береги»** за участю провідних літераторів Миколаївщини.

Збережена первісна природа, піщані пляжі, чисті озера, рідкісні види флори і фауни Кінбурнської коси приваблюють туристів і відпочиваючих. Не залишають байдужими відвідувачів значні події та історичні постаті, пов'язані з територією Білобережжя. Національним природним парком **«Білобережжя Святослава»** в межах своєї рекреаційної діяльності розроблені та організуються екскурсії на декількох цікавих еко-туристичних та історико-туристичних маршрутах, серед яких користуються найбільшою популярністю такі, як **«Перлина Кінбурна»** та **«Суворівський»**. Екскурсводи парку вам також обов'язково по дорозі до нього розкажуть про:

– **Чорне море** – одне з п'яти морів світу, назва якого пов'язана з кольором. Протягом сторіч воно мало різні назви, серед яких: Кіммерійське, Скіфське, Таврійське, Понт Евксінський, Сине, Сурожське, Руське, Святе. Досі невідомо, чому море назвали саме Чорним. Є кілька версій. За однією з них, назву дали тюркомовні завойовники, котрі від місцевого населення мали такий опір, що назвали море Кара-Деніз, що означає: «чорне, непривітливе». За іншою версією, назву придумали мореплавці та купці, котрим вода здавалась більш темною порівняно з Мармуровим морем. Є думка, що море могли назвати так через те, що після штормів на берегах залишається чорний мул. Моряки називають море Чорним, тому що під час сильних штормів вода в ньому темнішає;

– **Острів Майський**. Побудований протягом 20 років у другій половині XIX сторіччя за наказом імператора Олександра II. Ця фортифікаційна споруда довгі роки слугувала для захисту входу у Дніпро-Бузький лиман, а згодом використовувалася як військова база підрозділів особливого призначення (підводних бойових плавців);

– **Піщаний пустельний степ**, урочища Зелені Кучугури. На шляху між заповідними ділянками можна милуватись добре збереженим природним комплексом приморських пісків з переважанням піщаного степу. Білі кварцові піски утворюють дюнні масиви (кучугури). В цій ділянці степу дуже розріджено зустрічаються чебрець дніпровський, гоніолімон злаколистий, волошка короткоголова. При відвідуванні ділянки ви начебто перебуваєте в Кінбурнській міні-пустелі;

– **Рідкісний вид.** Вздовж туристичного маршруту на відкритих піщано-степових ділянках можна побачити невеликі пагорбки піску, які інколи займають значну площу. Це викиди ґрунту, зроблені в ході своєї підземної діяльності **сліпаком піщаним** – унікальною твариною, ендеміком, занесеним до Червоної книги України. Все життя він проводить під землею, харчуючись підземними частинами рослин, переважно цибулевими. Довжина тіла 28 см, забарвлення світло-сіре, кормові ходи риє на глибині від 25 до 60 см. Зовсім немає очей, риючим знаряддям є довгі передні різці, будова хутра дає змогу однаково рухатись як в прямому так і в зворотному напрямку.

Подорож по Кінбурну надасть відвідувачу нових вражень, сил та цікавої інформації. Наявність сприятливих природних, географічних, кліматичних факторів, багата історична спадщина – є міцною основою для розвитку цивілізованої рекреаційної діяльності на Кінбурнській косі.

На фото: приморський степ; шпиль; орхідне поле

Розділ 5. Рослинний світ Кінбурну

---

*Жителя местного береб'я,
Я задавал вопросы:
Как называется эта трава?
– Розовая? – Солеросы...
Э. Январев*

У минулому Кінбурнський півострів називали Гілеєю, що у перекладі з давньогрецької мови означає «земля під густим лісом», «лісисто», хоча є твердження значення цього слова як «полісся». А зараз, у це важко повірити, споглядаючи за рельєфом Кінбурну: невибагливі маслини, рукотворні соснові ліси, реліктові дрібні гайки (колки) і дуже багато озерець і висохлих озерець-солончаків, на яких красиво багрянють кушки солеросів.

Кінбурнський півострів входить до складу Нижньодніпровської піщаної ари, що має протяжність понад 200 км уздовж лісового берега Дніпра від міста Нова Каховка до кінця Кінбурнської стрілки (напроти міста Очакова). З метою затримки переміщень піску ари заліснюється з різною інтенсивністю, починаючи з другої половини минулого століття. За останні 50–70 років на Нижньодніпровських пісках створено понад 93 тис. га переважно соснових (сосни звичайної та кримської) лісів. На сьогодні лісистість ари складає 40 %. Невелика площа півострова зайнята природними дубово-вільхово-березовими гайками (колками), як правило, розміщеними в низинах, навколо прісноводних водойм. На півострові, що належить до Миколаївської області, знаходиться 12 тис. га піщаної ари – це західна частина Кінбурнського півострова. Площа лісу тут сягає 5 тис. га. Територія національного парку при всій одноманітності піщаних ґрунтів, має значне розмаїття рослинних видів що формується завдяки рельєфу, рівнів зволоження та засолення. На території НПП поширена піщано-степова, лісова, лучна, степово-лучна, галофітно-лучна, солончакова, болотна та водна рослинність.

Псамофітні (піщані) степи (*Festucetea vaginatae*) на території парку переважають за площею. Вони приурочені до позитивних елементів рельєфу хвилястого та горбистого типів. Домінують в них дернинні злаки: житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*), костриця Беккера (*Festuca beckeri*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*),

келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), за участю кореневищних житняка пухнасто-квіткового (*Agropyrondas yanthum*), куничника наземного (*Calamagros tisepegeos*). Серед інших видів переважають осока колхідська (*Carex ligerica*), бурачок савранський (*Alyssumsavranicum*), гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), цмин щитконосний (*Helichrysum corymbiforme*), молочай Сергєєв (*Euphorbia seguieriana*), скабіоза українська (*Scabiosa ucrainica*), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*), козельці дніпровські (*Tragorogon borysthenticus*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenticus*), юринея пухка (*Jurinea laxa*) та ін.

Значна роль належить напівкущикам – полину Маршалла (*Artemisia marschalliana*) та чебрецю дніпровському (*Thymus borysthenticus*). Між дернинами розвиваються численні однорічники, особливо навесні: бурачок малий (*Alyssum minutum*), костянець зонтичний (*Holosteum umbellatum*), роговики український (*Cerastium ucrainicum*) і Шмальгаузена (*C. schmalhauseni*), веснянка весняна (*Erophila verna*), вероніки Ділена (*Veronica dillenii*) і польова (*V. arvensis*). В сухих зниженнях та на схилах північної експозиції (особливо в їх нижній частині) по всій території досліджуваних арен формуються більш вологолюбні варіанти псамофітних степів. Серед дернинних злаків тут домінують костриця Беккера (*Festuca beckeri*) та житняк Лавренка (*Agropyron lavrenkoanum*). Тут зростає роль куничника наземного (*Calamagrostis epigeos*) та осоки колхідської (*Carex ligerica*). З різнотрав'я до домінантів долучаються оман пісковий (*Inula sabuletorum*) та деревій чорноморський (*Achillea euxina*). Також досить часто трапляються тут чагарники – дрік сибірський (*Genistha sibirica*) та верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*). В піщаних степах добре розвинутий мохово-лишайниковий покрив. Зазвичай він має вище проективне покриття, ніж судинні рослини. Проміжки між рослинами заростають мохами – тортулою пісковою (*Tortula ruraliformis*) та цератодоном пурпуровим (*Ceratodon purpureus*), а також лишайниками – кладонією листуватою (*Cladonia foliacea*), кладонією оленячорогою (*Cladonia rangiformis*), цетрарією шипуватою (*Cetraria aculeate*), неофусцелією Покорни (*Neofuscelia rockornii*) та ін. Піонером голих субстратів є сакоморфа багнова (*Saccomorpha uliginosa*).

Значні площі в межах НПП «Білобережжя Святослава» вкриті **штучними лісовими насадженнями**. Вони представлені в основному культурами сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) та сосни кримської (*P. pallasiana*). Штучні ліси мають дуже низьку нозологічну цінність, особливо у порівнянні з псамофітними степами, на місці яких вони переважно вирощені. В основному вони представлені «сосною пустиелею» – монодомінантними посадками з товстим шаром хвої та

практично повною відсутністю трав'яного і мохово-лишайникового покриву. Трав'яні рослини представлені переважно бур'янами. Флористично багаті ділянки трапляються лише на узліссі, галявинах та в розріджених посадках.

Деревний ярус **березових лісів** утворює ендемічний вид Нижнього Придніпров'я – береза дніпровська (*Betula borysthenica*), включений до Червоної книги України. Березняки ростуть у зниженнях. Із березою співдомінують осика (*Populus tremula*) та груша звичайна (*Pyrus communis*). Більшість гайків є досить «світлими», зімкнутість крон – 0,3–0,6. В підліску трапляються жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), крушина ламка (*Frangula alnus*), ожина (*Rubus caesius*). Березові гайки в межах Парку більш-менш поширені по всій території пісків, незайнятих штучними лісами. Іноді вони трапляються і в зниженнях серед соснового лісу.

Діброви в межах НПП збереглися в невеликій кількості в урочищі Комендантське та в околицях с. Покровка. Вони представлені невеликими острівними масивами в комплексі з лучною, болотною та водною рослинністю серед піщаного степу. Формуються у зниженнях з гумусованими і свіжими ґрунтами або в таких же умовах, що виникають на схилах при поступовому переході від піщаного степу до гідрофільних угруповань. В окремих колках (колки – місцева назва) налічується до кількох десятків особин. В деревному ярусі з дубом звичайним (*Quercus robur*) інколи співдомінують береза дніпровська, осика, груша звичайна, вільха чорна (*Alnus glutinosa*). В підліску переважають глід замшів (*Crataegus alutacea*), крушина ламка, дрік сибірський (*Genista sibirica*), ожина, бузина чорна (*Sambucus nigra*).

Осикові гайки трапляються в більш зволжених зниженнях. Нерідко вони займають нижчу частину березових або дубових колків. Чисті осикові (осика, або тополя тремтяча (*Populus tremula*)) колки трапляються досить рідко. В підліску відмічені крушина ламка, ожина, верба сіра (*Salix cinerea*). Травостій утворений здебільшого вологолюбними видами, такими як мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea*), ситник скупчений (*Juncus conglomeratus*), осока висока (*Carex elata*), очерет звичайний.

Вільхові (з вільхою чорною (*Alnus glutinosa*)) **ліси** займають значні площі в північно-західній частині Кінбурнської коси вздовж узбережжя Дніпро-Бузького лиману від урочища Бієнкові плавні до основи Кінбурнської стрілки (с. Покровські хутори та околиці) та в північно-західному куті півострова в околиці с. Покровка. Рідко трапляються в центральній частині коси (урочище Комендантське). Найкраще вільховий ліс зберігся в урочищі Ковалівська сага. Це мегатрофне досить обводнене болото з домінуванням осок. Деревний

ярус чистий вільховий. Вільха досягає 13–18 м заввишки і утворює підвищення – «п'єдестали» 1,2–2 м завширшки, що оточені водою. Вільшняк досить густий, зімкнутість крон сягає 0,8–0,9. На п'єдесталах ростуть крушина ламка, ожини сиза та несійська (*R. nessensis*), бузина чорна. Трав'яний ярус досить густий і високий. В обводнених ділянках домінують різні види осоки (*Carex* sp.), теліптерис болотяний (*Thelypteris palustris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), омег водяний (*Oenanthe aquatica*), підмаренник болотний, вовчуг європейський (*Lycopus europaeus*), чистець болотний (*Stachys palustris*), вербозілля звичайне (*Lysimachya vulgaris*), щавель прибережний (*Rumex hydrolapatum*), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica*), вех широколистяний (*Sium latifolium*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*), рогіз широколистяний (*Typha latifolia*). Значне покриття мають мохи *Aulacomnium palustre* та *Amblystegium riparium*.

Лучна рослинність поширена головним чином по великих зниженнях (улоговинах) серед арен і частково у невеликих, але глибоких міжкучугурних зниженнях, в останньому випадку разом з лісовими гайками. Рослинний покрив лук сильно варіює в залежності від ступеня зволоження. В справжньолучних угрупованнях домінують мітлиця гігантська, куничник наземний, свинорий пальчастий, комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), костриця лучна (*Festuca pratensis*). У складі різнотрав'я – дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), морква дика (*Daucus carota*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), злинка подільська (*Erigeron rodolicus*). На болотистих луках домінують осока гостра (*Carex acuta*), осока прибережна (*Carex riparia*), очерет звичайний тощо. Найсухіші варіанти лук належать до остепнених (лучно-степових) ділянок. Вони займають незначну площу, представлені невеликими ділянками на схилах та деяких днищах неглибоких улоговин видування. Домінуючими видами є костриця борозниста (*Festuca rupicola*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), тонконіг вузьколистяний (*Poa angustifolia*), тимофіївка степова (*Phleum phleoides*), куничник наземний.

Значна частина лук є засоленими. **Галофільно-лучна рослинність** розвивається в зниженнях, часто вона оточує солоні озера, розташовуючись дещо далі від останніх, за поясом солончакової рослинності. Також вона тягнеться вздовж морської літоралі. В рослинному покриві переважають пирій видовжений, костриця східна, осока розставлена, кермек Гмеліна, айстра солончакова та ін. Типовими видами засолених лук є скорзонера дрібноквітка, алтея

лікарська, подорожник солончаковий, тризубець морський, конюшина суніцевидна, кульбаба бессарабська, перстач повзучий, морква дика.

Галофільна рослинність дуже поширена в межах парку. Вона зростає вздовж морського узбережжя, особливо Ягорлицької затоки, на прилеглих низинних ділянках, по берегах солоних озер тощо. Представлена широким спектром угруповань: однорічні – клас Thero-Salicornietea), домінанти – солонець простертий (*Salicornia prostrata*), содник солонцевий (*Suaeda salsa*), содник загострений (*S. acuminata*), басія шорстка (*Bassia hirsuta*).

Рослинність морської літоралі характеризується значною комплексністю. Тут представлені угруповання кількох класів рослинності: *Sakiletea maritimae* – піонерна рослинність прибіжної зони піщаних та мушельних морських узбереж (домінують морська гірчиця чорноморська (*Sakile maritima* ssp. *euxina*), спориш чорноморський (*Polygonum euxinum*), молочай щибриковидний (*Euphorbia reptans*), курай поташний понтійський (*Salsola kali* ssp. *pontica*) та ін.

Болотна рослинність з'являється на пониженнях, де виходять на поверхню ґрунтові води. Болотні фітоценози часто оточують водойми та розвиваються в комплексі з лісовою та лучною рослинністю. Основу рослинних угруповань складають види *Scirp* (осоки) – висока, прибережна, гостровида, очерету звичайного, бульбокомишу, айстри звичайної, сідача коноплевого, плакуна верболистного та ін.

Водна рослинність зростає на водоймах, пов'язаних з Дніпро-Бузьким лиманом в умовах слабого засолення. На цих акваторіях формуються збіднені угруповання вільно плаваючих плейстофів (*Lemnetea*), в яких домінує кушир занурений, та укорінених гідатофітів (*Potametea*) з домінуванням рдесника гребінчастого, пронизанолистого та уруті колосистої.

На території парку представлені рідкісні рослинні угруповання, які включені до **Зеленої книги України** (2009), а саме:

- формація берези дніпровської (*Betuleta borysthenicae*) – по всій території;
- формація ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*) – по всій території.

Флора НПП представлена більше ніж 600 видами судинних рослин, з яких 24 види судинних рослин занесено до **Червоної книги України**, Червоного списку МСОП, Європейського Червоного списку:

- береза дніпровська (*Betula borysthenica* Klokov) (ЧКУ) – депресії серед піщаного степу, майже по всій території, часто;

- бурачок Борзи (*Alyssum borzaeanum* E. L. Nyarady) (ЧКУ, БЕРН) – приморські піски, Покровська стрілка, рідко;
- бурачок савранський (*Alyssumsavranicum* Andrzej) (ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, по всій території, досить часто;
- волошка короткоголова (*Centaurea breviceps* Iljin) (ЧКУ) – псамофітний степ та заростаючі піски, по всій території, досить часто;
- гоніолімон (кермечник) злаколистий (*Goniolimon graminifolium* (Aiton) Boiss.) (МСОП, ЄЧС, ЧКУ) – псамофітний степ, урочища Біла хатка, Федотове, рідко;
- житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum* Ledeb.) (МСОП) – заростаючі піски, по всій території, часто;
- зозулинець блощичний (*Orchis coriophora* L.) (ЧКУ) – луки, урочище Орхідне поле, рідко;
- зозулинець болотний (*Orchis palustris* Jacq.) (ЧКУ) – вологі луки, рідко;
- зозулинець запашний (*Orchis fragrans* Pollini) (ЧКУ) – на луках, рідко;
- зозулинець розмальований (*Orchis picta* Loisel.) (ЧКУ) – луки, досить рідко;
- зозулинець салеців (*Orchis morio* L.) (ЧКУ) – луки, рідко;
- катран морський (*Crambe maritime* L.) (ЧКУ) – приморські піски, вздовж морського узбережжя, рідко;
- ковила дніпровська (*Stipa borysthenica* Klovovex Prokud) (ЧКУ) – псамофітний степ, розсіяно по всій території, нерідко;
- козельці дніпровські (*Tragopogon borystenicus* Artemcz.) (ЄЧС) – піщаний степ, заростаючі піски, лучно-степові ділянки, по всій території, часто;
- любка зеленоквіткова (*Platanthera chloranta* (Cust.) Rechb.) (ЧКУ) – луки, урочище Орхідне поле, дуже рідко;
- мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz) (ЧКУ) – приморські піски, Покровська стрілка, рідко;
- морковниця прибережна (*Astrodaucus littoralis* (M. Bieb.) Drude) (ЧКУ) – піски узбережжя моря та лиману, досить рідко;
- роговик Шмальгаузена (*Cerastium schmalhauseni* Pacz.) (ЄЧС) – заростаючі піски, піщаний степ, по всій території, досить часто;
- ряска Буше (*Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Aschers.) (ЧКУ) – луки, узлісся, розсіяно в різних районах, рідко;
- сон лучний (чорніючий) (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.) (ЧКУ) – псамофітний степ, лучно-степові ділянки, рідко;

– ушанка полинкова (*Otites artemisitorum* Klokov) (ЄЧС) – лучно-степові ділянки, псамофітний степ, заростаючі піски, по всій території, нерідко;

– холодок Палласа (*Asparagus pallasi* Misch.) (ЧКУ) – приморські піски, піщані солончакові луки, вздовж морського узбережжя, досить рідко;

– чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus* Klokovet Shost.) (МСОП, ЄЧС) – псамофітний степ, по всій території, досить часто.

Характерною особливістю флори НПП є значна участь видів, властивих більш північним територіям. Ще однією важливою особливістю флори є значний відсоток ендемічних видів. У складі флори Парку зареєстровані такі ендеміки Нижньодніпровських пісків: волошка короткоголова, юриня пухка, чебрець дніпровський, а також такі бузько-дніпровські ендеміки: бурачок савранський, глід замшів, житняк пухнастоквітковий. Особливою мальовничістю відрізняються значні за площею локалітети орхідних (орхідне поле) до 60 гектарів фрагментованого масиву в межах національного парку та майже 30 гектарів в межах регіонального на південній межі села Покровка. Пік цвітіння зозулинців припадає, знову нагадаємо, на період з 1 по 15 травня, за ним йде на початку червня колосіння степової легенди – ковили дніпровської та української.

На фото: береза дніпровська; бурачок савранський; катран приморський.

На фото: цвіте сон лучний; ксантопармелія загорнута; Ковалівська сага; рястка Буше; мачок жовтий; зозулинець розмальований; дуб черецятий; морківниця узбережна

Розділ 6. Тваринний світ Кінбурну

---

*Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык...*

Ф. Тютчев

Згідно з системою зоогеографічного районування, територія Кінбурнської коси знаходиться в межах Дніпро-Бузької підділянки Азово-Чорноморської ділянки річкових долин і морських узбереж, Понтійського округу Азово-Чорноморського району, Аридно-середземноморсько-центрально-азіатської підобласті, Палеарктичної області. Відповідно до такого районування тваринний світ Кінбурнського півострова в зв'язку з його деякою просторовою ізоляцією та функцією міграційного коридору, носить ендемічний характер як у вигляді розповсюдження вузько ареальних видів, так і різноманітних видів птахів в період сезонних переміщень. Зупинимось на основних видах тваринного світу, що мешкають на Кінбурнському півострові.

Ссавці (Mammalia). На території парку зустрічається понад 50 видів ссавців, з яких майже половина занесені до Червоної книги України. Більшість з них ведуть потаємний або нічний спосіб життя, тому на очі потрапляють рідко. Найлегше побачити їжака, зайця, лисицю та, як не дивно, вовка, а в акваторіях моря – дельфінів.

Звичайно, ссавці виявляються за слідами своєї життєдіяльності. На піщаних степових ділянках можна побачити купки піску – характерні викиди сліпака піщаного. В цих же місцях можна знайти і нірки кандибки звичайної. Ці гризуни – «червонокнижні» ендеміки Нижньодніпровських пісків.

Нещодавно на території парку оселилась видра річкова, котра зараз постійно мешкає на узбережжі лиману. Місцями живуть окремі родини борсуків. В окремі роки, у межах парку, з'являються навіть бобрі, котрі оселилися в пониженнях Дніпра, і ще нещодавно мешкали у окремих природних сагах. Хижі ссавці представлені єнотовидною собакою, лисицею, вовком та тваринами з родини куницевих.

Найбільш чисельними є мишоподібні гризуни, окремих з них легко виявити по кублах – миша лугова (будує кулясті гнізда на траві) та миша курганцева (будує з трави курганчики розміром до метра в ширину та понад півметра в висоту). Серед мишоподібних гризунів

зрідка зустрічаються сірий хом'ячок та мишівка степова – види зі сторінок Червоної книги України.

На території парку також зустрічається до 10 видів кажанів, більшість з яких є перелітними. З копитних зустрічається козуля та кабан. На косі також постійно мешкає табун здичавлених коней. В акваторіях парку можна спостерігати три види дельфінів. Розповімо про окремих мешканців парку докладніше.

Вовк (*Canis lupus*). Вовк сьогодні на нашій планеті досить рідкісна тварина, тому що людина веде війну проти нього ще з античних часів. У Стародавній Греції і Римській імперії ще за 600 років до нашої ери знищення вовків заохочувалося. Останній вовк на території Англії був убитий на початку XVI століття, Ірландії – в кінці XVII. Приблизно в ці часи зникли вовки на території Бельгії, Італії. Значно кращою була доля цих тварин на території Росії і України. Значна чисельність вовків у залісених регіонах. Вони зустрічаються на території Монголії, Китаю, Ірану, Кореї і Японії. Всього на планеті до 120–140 тисяч вовків. Це найбільша та найрозумніша хижа тварина Кінбурнської коси. Розміром вовки бувають більшими за вівчарку, вага досягає 50 кг. Район Нижньодніпровських пісків був одним з місць, де вовки пережили часи їх цілеспрямованого знищення людиною, і звідки потім розселились. Зараз вовки поширені по всій Україні. Заходи вовків на Кінбурнську косу відмічали в 1970-х рр., а з 1988 р. тут розмножується пара вовків в районі урочища Бієнкові плавні. В зимовий період чисельність зграї може досягати 7–12 особин (за обліками 2013 року нараховано 16 особин). Зграя контролює і прилеглу територію Кінбурнського півострова. Основу зграї становить виводок цьогорічних особин з батьками, до яких можуть приєднуватись тогорічні звірі та самці-одинаки. У січні відбувається парування, у березні-квітні самка народжує в середньому 5 щенят. Разом з самцем вони їх вирощують, охороняючи свою мисливську територію. Дорослими вовчєнята стають на другому році життя. Вовки живляться різноманітною їжею, плаваючи за нею навіть на морські острови. В їх раціоні переважають тварини, але часто зустрічається і рослинна їжа, особливістю раціону вовків на Кінбурні є споживання риби, що йде на нерест по каналах Бієнкових плавнів. Охоче також їдять залишки мертвих тварин. Оскільки вовки в зимовий період нападають на домашню худобу та собак, вони є проблемним видом.

Єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides*). Нічний мандрівник – саме так з латини переводиться родова назва єнотовидного собаки. Ця хижа тварина більше відома під назвою «єнот». Насправді вона не має ніякого відношення до справжніх єнотів, а є представником родини собачих, куди входять також добре відомі лисиця та

вовк. Інші назви цього ссавця – уссурійський або сибірський єнот (мангут).

Єнот має довжину тіла 65–90 см, хвоста – 15–25 см; живу масу тіла влітку від 4 до 6 кг, а взимку – від 6 до 10 кг, за рахунок накопичення жиру. На морді характерна «маска», що робить його подібним на американського єнота-полоскуна.

Єнотовидний собака – зазвичай активний вночі, любить вологі місця, в нашій місцевості це плавні, морські острови. Тварини добре плавають. Живляться єнотовидні собаки тваринною та рослинною їжею: жаби, миші, птахи і їх яйця, вужі, молюски, комахи, риба, плоди та ягоди. Відомі випадки нападів на домашніх птахів. В пошуках здобичі можуть проходити до 10 км за ніч.

Живуть тварини парами, гін в кінці січня-лютому, малята (звичайно 6–8) з'являються в березні-квітні. В якості сховищ використовують нори лисиць, густі кущі, ніші під вивернутими деревами та інші місця, або риють їх самостійно. За виключенням періоду розмноження, ведуть напівкочовий спосіб життя. Загалом особливості їх життя схожі з лисицею, вони своєрідні «конкуренти». Але на відміну від лисиці – єнотовидний собака добре себе почуває в плавнях та воді. У цих тварин є кілька унікальних особливостей, які відрізняють їх від інших собачих. По-перше, вони в суворі зими можуть залягати в сплячку; по-друге, при небезпеці вони можуть вдавати з себе мертвих тварин.

Єнотовидний собака заселив терени України завдяки допомозі людини. Його природний ареал охоплює південь Далекого Сходу, Східну Монголію, Східний Китай, Японію, півострів Корея, Північний В'єтнам.

В Україні тварин почали випускати в природу в 1928 р. В Херсонській області, звідки тварини заселили Кінбурнську косу, єнотів випускали на волю в 1936–1938 та 1941 рр. Метою розселення тварин було поповнення мисливської фауни цінним хутровим звіром.

Мета була досягнута, тварини добре прижились в наших умовах. Але не було враховано той факт, що в природу був вселений новий хижак, який, на відміну від лисиці, добре себе почуває в водно-болотних угіддях. Тим паче, що в наших умовах чисельність цього хижака, на площі угідь, може бути значно більшою, ніж в його природному ареалі.

Під хижацький «прес» єнота потрапили всі менш чисельні місцеві види гніздуючих качок, куликів, лисок та інших пернатих. Ніхто також не очікував, що з часом зменшиться попит і на хутро звіра. Ситуація з єнотовидним собакою є одним з прикладів того, що з природою потрібно поводитись обережно, особливо, проводячи експерименти по її збагаченню.

Сліпак піщаний (*Spalax arenarius*). Характерною ознакою цього гризуна є редуковані очі, вуха та хвіст. Довжина тіла до 28 см, забарвлення світло-сіре.

Улюбленими біотопами сліпака є відкриті зволожені піщані ґрунти, вкриті на 70–80 % степовою рослинністю. Веде підземний спосіб життя. Довжина його ходів 50–100 м, що видно по купках землі через кожні 0,5–1,5 м. Площа індивідуальних ділянок перевищує 80 м². Ходи знаходяться переважно на глибині 20–45 см (до 2 м). Взимку один сліпак робить в середньому не більше 3 викидів на добу, влітку – до 8–9. Активний протягом всього року. В умовах Кінбурну сліпаки активно риють кормові ходи з кінця лютого до початку березня. Влітку активність зменшується. Восени активність сліпаків знову збільшується, оскільки тварини запасуються їжею на зиму.

Дорослими сліпаки стають на другому році життя, весною самка народжує 2–4 малят, яких годує близько трьох тижнів. У віці близько 2 місяців молоді сліпаки починають вести самостійний спосіб життя, в цей час вони виходять на поверхню і розселяються.

Смуранчик звичайний (*Stylodipus telum*). У фауні України вид представлений ендемічним вузькоареальним підвидом: смуранчик Фальц-Фейна, відокремлення популяції якого від загального ареалу відбулося в пізньому пліоцені. Зовнішньо схожий на великого тушканчика, але значно менший за розміром. Довжина тіла самців близько 118 мм, у самок – близько 122 мм, довжина хвоста 149 мм та 153 мм відповідно. Лапи трипалі, задні кінцівки значно довші за передні. Забарвлення спинки бурувато-сіре, черева – біле.

Смуранчик мешкає в піщаних степах. Поширення цього виду на Нижньодніпровських пісках залежить від густини трав'яного покриву. Він любить помірно зарослі степові ділянки, пасовища, в тому числі на схилах піщаних кучугур, нерівності рельєфу: дороги та інше. Смуранчик веде нічний спосіб життя. Живе в норах, які будує в піщаному ґрунті. Нори бувають трьох типів: постійні жилі з гніздовою камерою для жирування та літньо-осінні для молодих тварин. В кінці лютого-березні смуранчики прокидаються від зимової сплячки. Малята (3–4) з'являються з другої декади травня. Живляться виключно рослинною їжею, в основному злаками (у фазі колосіння). На зиму накопичує запаси жиру, в тому числі і в хвості. Впадає в зимову сплячку.

Дельфіни: у Чорному морі живуть та зустрічаються в акваторіях парку три види малих зубатих китоподібних (дельфінів): афаліна (*Tursiops truncatus*), білобочка чорноморська (*Delphinus delphis*) та фочена звичайна (азовка) (*Phocoena phocoena relicta*). Найчастіше біля берегів Кінбурнської коси можна побачити азовок, рідше – афалін, і ще рідше – білобочок.

Всі дельфіни теплокровні, дихають легенями, народжують малят, котрих вигодовують молоком. Дорослими стають у віці 3–5 років, живуть звичайно до 25 років.

Найбільшим дельфіном є афаліна, довжина тулуба якої сягає 330 см, дещо менша – білобочка, довжина до 220 см, і зовсім малий – дельфін-азовка, до 150 см.

Найбільший з дельфінів – афаліна, з’їдає за добу від 6 до 16 кг риби, часом вистрибуючи з води на кілька метрів чи занурюючись на глибину до 90 метрів.

Харчуються дельфіни переважно хамсою, ставридою, кефаллю, рідше донними видами: камбалою, скатами, морськими йоржками. Мізерну частину їх раціону складають ракоподібні та молоски. Полнонь дельфіни звичайно зграями, рибу знаходять за допомогою «ехолота», який відправляє та приймає ультразвукові хвилі.

Чисельність дельфінів стрімко падає. До недавнього часу головною причиною їх зникнення був промисел. В останні десятиріччя, різке скорочення чисельності цих тварин є наслідком забруднення моря, а також потрапляння тварин в рибацькі знаряддя.

Всі види дельфінів занесені до Червоної книги України.

Птахи (Aves). Світ пернатих парку надзвичайно багатий. Його територія слугує природним міграційним шляхом, місцем концентрації, зимівлі та гніздування близько 280 видів птахів. З них, одна третина виводить пташенят, в тому числі «червонокнижні» пернаті: нерозень, чернь червонодзьоба, чернь білоока, пухівка, орлан-білохвіст, пісочник морський, кулик-довгоніг, кулик-сорока, чоботар, лежень, крячок малий, совка та сова болотяна.

Загалом список занесених до Червоної книги України птахів парку нараховує щонайменше 60 видів. Значною є чисельність рожевих пеліканів, сотенні зграї яких можна спостерігати в теплий період року. Взимку територія парку є місцем скупчення орланів-білохвостів, яких тут збирається понад 100 особин, залежно від характеру зими. В акваторіях парку тримаються тисячні зграї гоголів та крехів середніх.

Особливо важлива роль парку у збереженні водоплавних птахів, для яких Кінбурнська коса разом з прилеглими акваторіями моря та лиману, слугує «пташиним» вокзалом. Тут десятки тисяч особин різних видів пернатих зупиняються на відпочинок і годівлю під час міграцій та зимують. Переважна більшість цих птахів мешкає за межами України, в тому числі і в тундрі, наприклад, кулики-побережники, лебеді: кликун та малий.

Над морем постійно літають зграї великих бакланів. Якщо пощастить, можна побачити і «морських мандрівників» – малих буревісників, котрі супроводжують косяки риб. На морському узбережжі

годується зграї жуликів та мартинів. Часто на очі потрапляють також і пернаті хижаки: луні, канюки, яструби, соколи та інші. Гніздовими є орлан-білохвіст, лунь очеретяний, канюк звичайний, яструб великий, підсоколик великий та боривітер звичайний. Пролітні – скопа, орел-зміїд, яструб малий, та зимуючий – лунь польовий, активно полюють на території парку.

У сосновому лісі можна почути і навіть побачити зграї золотомушок жовточубих. Ці пташки, найменші за розмірами у фауні України, галасливими зграйками обстежують гілки та стовбури дерев у пошуках шкідників. На території Кінбурнської коси орнітологи спостерігали і кілька рідкісних для України видів: морський побережник, співоча кропив'янка, рудовола кропив'янка. Розповімо про окремих мешканців докладніше.

Велетенські ключі казково величних птахів простираються в імлі ранкової зорі в блакитному небі над лісами, гайками-колками, піщаними кучугурами, степовими ділянками і лугами Кінбурнського півострова, покритими пеленою ранкового туману. Вони прямують від Бабиного, Орлового, Смаленого островів до озер Бієнкових плавнів, Жидівки, Великої і Малої Бушняківки, Водянихи, Яночки. Це рожеві пелікани майстерно і гордовито пілкують на місця своїх пасовищ, створюючи картину натуральної природи неймовірної краси.

Пелікан рожевий (*Pelecanus onocrotalus*) – символ НПП «Білобережжя Святослава», представник одного із найдавніших рядів пеліканоподібних птахів, тому зупинимося на його характеристиці детальніше. Предки пеліканів з'явилися на Землі 40–50 млн років тому. В наших краях біля о. Березань мешкання пелікана вперше описано А. Майером в 1788 році, а кістки рожевих та кучерявих пеліканів виявлено археологами під час розкопок в Ольвії. Підтвердженням давнього перебування пеліканів, народна назва яких «баба», «бабаптиця» є також назви місцевості: оз. Бабинка на Кінбурнській косі біля с. Покровка на узбережжі Ягорлицької затоки та острів Бабин у Тендрівській затоці. Починаючи з 1980-х рр., зустрічі з пеліканами в районі Кінбурнської коси та Чорноморського заповідника почастишали, почали з'являтися зграї з сотень птахів. В 1995 р. відновилось гніздування пеліканів на Чорному морі та загалом в Україні – вони утворили колонію на о. Орлов в Чорноморському заповіднику, де і гніздяться до цього часу. Чисельність птахів становить приблизно 100–200 пар. Пелікани – птахи, які освоюють маленькі низькі острови, мілководдя, порослі очеретом та осокою. Великий рибоїдний птах масою 10–12 кг, розмах крил 2,7–3,6 м. Своєю назву отримав через відтінок пера, яке стає блідо-рожевим на третьому році життя птаха. Пелікани рожеві можуть мати довжину тіла до 180 см, дзьоб

(є справжнім сачком для риби) сплющений, широкий, довжиною до 50–60 см, зверху біло-фіолетового кольору, по боках проходять рожеві смужки, з гачком на кінчику. Він у 4–5 разів довший за голову і між гілками нижньої щелепи має об'ємний шкіряний горловий мішок оранжево-жовтого кольору, що є дуже еластичним і легко розтягується до значних розмірів. Шия у пеліканів довга, відносно тонка. Хвіст короткий. Крила могутні, мають чорні кінчики, розмах їх може сягати до 3 метрів. Ноги у них порівняно короткі й широкі, жовтого кольору, дуже сильні. Усі чотири пальці у них з'єднані перепонками, ніби утворюючи весло. Лише одним поштовхом такого «весла» пелікан здатний переміщуватись на воді на відстань до двох-трьох метрів. Оперення пеліканів біле, біле з рожевим відтінком, сірувате, рожеве, буре. Пір'я біля основи під шкірою має пухирці. Махові пір'я чорно-бурі з білими стержнями. Увесь лоб між бровами оперений. Тривалість їх життя вивчена недостатньо, але, наприклад, у Миколаївському зоопарку пелікан прожив 25 років.

Пелікан має найбільший і наймісткіший дзьоб серед усіх птахів, його піддзьобний мішок розтягується до 10 літрів. Може заковтнути рибу масою до 2 кг. Часто пелікани ловлять рибу групами. Птахи нездатні пірнати, тож полюють на рибу, вичерпуючи її дзьобом на міліні. Ситі пелікани часто піднімають догори дзьоба та видають характерний звук – «баа, бее» (їх народна назва – «баба»). Вони збираються невеликими (по декілька особин) і великими (до декількох сот особин) групами на мілководді озер, боліт, Ягорлицької затоки, з'являються і на акваторії Дніпровського лиману. Бродять зі специфічним бормотанням, створюють прямі шеренги чи кола, підтанцювають, піднявши крила, іноді вдаряють ними по воді, потім злітають, кружляючи, знову сідають, скупчуються і «працюють» великими дзьобами, вітаючи сусідів і ловлячи рибу. Все це роблять красиво, з природженою гідністю. Пелікани дуже обережні й досить лякливі щодо людини (особливо під час насиджування), не підпускають її близько до себе, не сідають на водойми поблизу населених пунктів. У них гарний зір, помічають людину на далекій відстані. Злітають у повітря, кружляючи, перелітають на нові місця. Вершника птахи можуть підпустити значно ближче, і майже не реагують на наближення автомобіля.

Авторам довелося спостерігати, як на акваторії лиману пелікани плавали неподалік від пропливаючого з Покровських хуторів до Очакова пароплава, не звертаючи увагу на дельфінів, спина яких час від часу з'являлися над водою майже поруч з пеліканами. Мабуть, у цьому місці був косяк риби, і на її ловленні була сконцентрована увага пеліканів і дельфінів.

Пелікани – представники сімейства Веслоногих, відомі зі стародавніх часів. Їх рештки знаходять, починаючи з еоцену. Тобто з середньої епохи палеогенового періоду геологічної історії, що характеризувався розвитком тропічної вічнозеленої рослинності (лаври, мирти, пальми тощо) та появою примітивних ссавців. Вони належать до типових представників сімейства, життя яких тісно пов'язане з водою. Пелікани незграбні на суші, але добре плавають і літають, дуже хороші риболови. Живляться, головним чином, дрібною рибою, креветками, бокоплавами. Вони вміють при польоті раціонально використовувати вітер, підставляючи під нього розпростерті крила як вітрила. Навіть молоді пелікани, під час перших своїх осінніх перельотів, здатні долати відстані до 3–4 тисяч кілометрів.

В. Е. Фальц-Фейн (1930), Л. А. Смогоржевський (1982) писали, що в першій половині XIX століття пелікани масово гніздувалися на островах і косах Чорного моря півдня України. Пелікани прилітали на штучні водойми Асканії-Нової в 1880–1890 роки. Володимир Фальц-Фейн зазначає, що в роки заснування Асканії-Нової (1820–1830) пелікани, поряд з орлом-могильником, лебедем, дрофою, чаплями і журавлями були об'єктом мисливського промислу. У квітні-травні місцеве населення у великій кількості збирало їх яйця і використовувало у харчуванні. Яйця пеліканів мають високі поживні й смакові властивості.

Станом на 2001 рік, за спостереженнями Т. Б. Ардамацької, З. О. Петровича, М. В. Давиденка їх налічувалось майже 4 000 особин. Цей показник свідчив про найбільше угруповання пеліканів не лише в Україні, а і в Європі, що представляє понад 25 % цих птахів Чорноморського басейну. Воно має особливе світове значення і є глобальним біолого-екологічним об'єктом. В Україні рожевий пелікан гніздиться з 1999 року на острові Орлов, на піщаних косах у районі цього острова. Так, у 2000 році тут було виявлено 350 гнізд з кладками в змішаних колоніях поруч з бакланом великим. Ряд орнітологів схиляються до думки, що пелікани на Кінбурнському півострові – це частина популяції з Дунайських плавнів, які сюди мігрують на багаті угіддя у зв'язку з погіршенням кормової бази і екологічної ситуації на Дунаї та його плавнях. Погоджуючись з цим, ми допускаємо, що ці птахи можуть мігрувати на Кінбурнський півострів і з узбережжя Чорного моря Турції, Болгарії, адже вони добре літають, плавають, і тому, здолати акваторію Чорного моря в будь-якому напрямку їм під силу. Питання про походження популяції пелікана рожевого на Кінбурнському півострові потребує поглиблених досліджень. Уже нині необхідно розробити схему і техніку кільцювання цих птахів і впроваджувати її на всіх природних аренах, де є пелікани. Така

наукова робота потрібна і для поглиблених досліджень біології пелікана, зокрема, наприклад, тривалості їх життя.

Вважаємо, що відродження пеліканів на Кінбурнському півострові та прилеглих островах і косах є результатом не лише наявності багатих кормових угідь Ягорлицької, Тендрівської заток та водойм, а й створенням тут заповідного режиму, незаселеності островів і порівняно незначної заселеності півострова, відсутності тут промислових об'єктів тощо. Необхідно підкреслити, що прориті канали від Дніпровсько-Бузького лиману для створення штучного нерестилища перетворили значні напівпустельні території в мілководдя, багате рибою і дуже привабливе й зручне для харчування пеліканів.

Основними причинами зменшення чисельності пеліканів на планеті є жорсткий, довгий час нерегульований, мисливський промисел, зниження і скорочення їх середовища життя – водно-болотних угідь у результаті забруднення і деградації під впливом антропогенних факторів (сільсько-господарської діяльності, меліорації, осушення, інтенсивної експлуатації водойм, будівництва різноманітних гідроспоруд, інтенсивного вилову риби, судноплавства, розширення зон рекреації населення, створення наочних факторів неспокою тощо).

Гніздуються пелікани колоніями на низьких плоских острівцях, які заросли очеретом, напівзатоплених плавнях з вищипаним комишем, у комишових хащах, але обов'язково біля чистої води. Більшість пеліканів, що зустрічаються у нас – безпарні кочуючі особини. Статевозрілими пелікани стають лише з трирічного віку, і то, далеко не всі з них утворюють пари та приступають до розмноження. Вони є моногамами. Гніздо створює самка. Самець добуває для неї суху траву, гілочки, рештки очерету. Протягом дня він робить декілька польотів за будівельним матеріалом. Гнізда в них невеликі і неохайні, схожі на купку сміття. Після закінчення облаштування гнізда, самка відкладає два-три великих білих яйця. Оскільки гнізда влаштовуються низько, то вони часто затоплюються, коли підіймається вода. З цієї причини відсоток виведення пташенят у них низький. Так, за спостереженнями, на острові Орлов у 1999 р. стало на крило 100 особин, у 2000 р. – 43, а в 2001 р. – лише 35 особин. У кладці пелікана 2–3 яйця білого кольору і значних розмірів. Яйця насиджує самка протягом 39–40 днів. Пташенята вилуплюються безпорадними, темно-бурого кольору. Перші дні батьки їх годують, відригуючи напівперетравлену рибу. А через 2–3 дні вони почергово сідають на край гнізда, відкривають перед пташенятами свій дзьоб з мішком, і пташенята самостійно в ньому ловлять рибу. Малята швидко ростуть. Через півтора тижні пташенята вже добре плавають, а через два місяці маса їх тіла збільшується в 100 разів і сягає до 10 кг. До перших заморозків молодняк уже добре

літає. Коли пелікани вирощують малят, то протягом дня вони можуть виловлювати корму у декілька разів більше. Часто рибалки вважають пеліканів своїми конкурентами з добування риби. Ставлення до пеліканів у місцевого населення Кінбурнського півострова сформовано таким чином, що люди вважають, ніби вони є основним фактором зниження рибних ресурсів водойм півострова. Можна почути заяви, що пелікани розлякують інших птахів на місцях їх постійного гніздування, порушують їх спокій при насиджуванні, зганяють з гнізд і, навіть, можуть поїдати пташенят інших видів птахів. Ми вважаємо, що ці заяви не мають достовірного обґрунтування. Вони вимагають дослідження і розроблення спеціальних заходів для конкретних умов Кінбурнського півострова. У природі все взаєморегулюється, і пелікани посідають чільне місце в ланцюзі живлення, утворюючи динамічну систему, наприклад, споживаючи рибу, вони виділяють продукти своєї життєдіяльності, що є хорошим кормом для риб.

Як приклад екологічного впливу на поведінку птахів, щорічно в кінці жовтня – на початку листопада в Луїзіану (США) на мілководні водойми прилітають пелікани. Щоб захистити мальків від цих птахів, створили штучних алігаторів. Роботи, схожі на крокодила, рухаються по воді за допомогою двох лопатей, що обертаються, а виявляють пеліканів завдяки вмонтованій електронній камері. Роботи відлякують пеліканів, стріляючи в них з водяної гармати і, таким чином захищають рибні ставки від потрапи пеліканів в умовах аквакультури. І це не єдиний спосіб, коли необхідно захистити водні ресурси тієї чи іншої водойми, в той же час не погіршивши значно умови існування виду. Зважаючи на те, що пелікани належать до глобально вразливих представників рідкісних птахів, вони заслуговують особливої уваги і ставлення до себе. У світі нині їх гніздиться біля 10 тисяч пар, і Кінбурнська популяція є значною і дуже важливою у плані збереження цих червонокнижних птахів для природи, для людини, для майбутнього. Сьогодні збереження пеліканів – це екологічна проблема не лише в Україні, але і міжнародна, глобальна. Пелікани викликають інтерес і в галузі генної інженерії. Вони є цінним об'єктом досліджень з метою вивчення еволюційно набутого ними досвіду і пристосування раціонально використовувати вітер у польоті при розробці енергозберігаючих маловитратних технологій повітроплавання.

Окрім усього, пелікани мають значний вплив на естетично-моральний стан людини, її мислення, світобачення, творчість, як досконалий, гарний елемент певних природних арен. Тому дуже турбує те, що не формується дбайливе ставлення до пеліканів у місцевого населення, працівників мисливських господарств, лісництв. Є випадки, коли їх без потреб турбують, зганяють з місць харчування,

не зважаючи на те, що пелікани, як рожевий так і кучерявий, занесені до Червоної книги України.

Чаплі (*Ardea*). Характерними мешканцями водно-болотяних угідь є родина Чаплевих, яка на Кінбурнській косі представлена 12 видами. Найчастіше на очі трапляється чапля сіра (*Ardea cinerea*). Цей птах з довгими ногами та шиєю, з гострим міцним дзьобом, полює по берегах водойм та на полях. Легко також впізнати і велику та малу білих (чепура велика і мала) та руду чапель, завдяки їхньому забарвленню. Рідше на очі трапляється квак, жовта чапля та мешканці очеретяних плавнів: бугайчик та бугай. Голосні крики останнього в шлюбний період нагадують ревіння бугая, за що птах і отримав таку назву. Чаплі значно різняться і за розміром, вага різних видів коливається від 120 до 1 700 грамів. У природі їх визначити легко, у польоті мають характерний силует: зігнута S-подібно шия.

Під час гніздування більшість видів чапель утворюють колонії, де гнізда сусідніх пар знаходяться на відстані кількох метрів одне від одного. Така колонія існує на Кінбурнській косі в урочищі Бієнкові плавні і носить народну назву «Чаплинка». Гнізда птахи будують в плавнях або на деревах. В кінці березня-травні, самки відкладають 4–6 яєць. Період насиджування у різних видів триває 22–27 діб, а пташенята перебувають в гніздах 4–7 тижнів. Чаплі – птахи перелітні, але поодинокі особини сірої та великої білої чапель інколи зимують.

Живляться чаплі земноводними, плазунами, дрібною рибою, мишами, комахами та іншими кормами тваринного походження. Жовта чапля занесена до Червоної книги України.

Лебеді (*Cygnus*). Ці величні птахи є символом вірності, ніжності, вони привертають увагу людей, довіряють їм, а інколи їй потребують людської допомоги. Показово, що у ангелів – «лебедині» крила.

На Кінбурнській косі зустрічаються: лебідь-шипун, лебідь-кликун та лебідь малий. Кістки лебедів знаходили під час розкопок античного міста-держави Ольвії. Це є свідченням 2,5-тисячолітньої давності нерядової присутності виду в цьому регіоні. Лебеді – найбільші представники ряду Гусеподібних, вага коливається від 5–7 кг (малий) до 10–13 кг (інші види). Розмах крил коливається від 180 до 238 см. В польоті звичайно чути характерний свист могоутніх крил.

Дорослі лебеді всіх видів мають біле забарвлення, а відрізнити їх можна за формою та забарвленням дзьоба. Молодь лебедів має брудно-сіре забарвлення, яке повністю зникає лише на третьому році життя. Саме звідси і виникла ідея казки про «Гидке каченя». Також відомий кумедний випадок, коли відвідувачі парку, побачивши «сірих» лебедів, здійняли тривогу, вважаючи що білосніжні красені забруднили оперення мазутом.

Дорослі лебеді не вмюють пірнати, тому годуються, занурюючи передню частину тулуба та шию в воду і відриваючи фрагменти рослин. Живляться лебеді переважно рослинною їжею, разом з якою поїдають молюсків, дрібних ракоподібних та інших тварин. Рибу вживають випадково.

Лебідь-шипун (*Cygnus olor*) зустрічається протягом всього року, гніздиться та зимує. На Кінбурнській косі гніздиться 4–6 пар. На місцях гніздування пари з'являються в лютому-березні. Гнізда роблять в плавнях, їх діаметр може досягати 1,9 м. Гніздо – міцна споруда, котра може витримати вагу навіть дорослої людини. В кладці від 3 до 11 яєць. Насиджування триває біля 35 днів, насиджує самка, а самець її охороняє. Він відганяє інших лебедів, а також інших водоплавних птахів від гнізда, але думка, що там, де поселилась пара лебедів, немає місця іншим птахам – хибна. З початку травня з'являються виводки пташенят. Пташенята ростуть досить довго, в віці місяця вони мають розмір в половину дорослого птаха, а добре починають літати лише в 4,5 місяці. Птахи довірливі до людей, іноді виводять пташенят навіть в межах сіл, наприклад, в с. Покровка та с. Кам'янка. Пари можуть існувати багато років. Підтвердженням лебединої вірності є наступний факт. В 1975 р. було окільцьовано пару лебедів, в 1998 р. їх знову спостерігали разом (через 22,5 років!).

Птахи активно захищають пташенят навіть від хижих ссавців: шиплять і погрожуючи піднімають крила. Відомі випадки, коли лебеді ударами крил відганяли хижаків.

Лебеді-шипуні, котрі гніздяться на території Кінбурнської коси, належать до Азово-Чорноморської осілої популяції, що доведено кільцюванням. Це значить, що більшість птахів тримаються на півдні України увесь рік. Місцем масової зимівлі лебедів-шипунів є Ягорлицька затока та мілководдя лиманів, де зимує понад тисячу особин.

В гніздовий період можна спостерігати зграї лебедів чисельністю від кількох птахів до сотень особин. Це шипуні, котрі не беруть участі у розмноженні, переважно молодь. Влітку лебеді линяють, звичайно на мілководдях або в плавнях. Під час линьки вони на деякий час втрачають можливість літати. Місцем линьки є Ягорлицька та Тендрівська затоки Чорного моря та інші місця.

Лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*) гніздиться в тундрі і інколи на Поліссі. В акваторіях біля Кінбурнської коси щороку буває на зимівлі та прольоті, зграями від десятків до сотень особин. Прилітають птахи в жовтні-листопаді – відлітають в березні-на початку квітня. Вважається, що до нас прилітають птахи з Сибіру. На відміну від інших лебедів, котрі живляться на мілководдях, лебідь-кликун годується також на

полях озимини та ріпаку, часто разом з гусками. На полях лебеді почали годуватись лише в два останні десятиріччя. Навіть взимку кликуни тримаються сімейними групами. Ці лебеді досить галасливі, їх «трубні» звуки чути дуже далеко.

Лебідь малий (*Cygnus bewickii*) гніздиться в тундрі. Дуже рідкісний, внесений до Червоної книги України. В останнє десятиріччя цих птахів почали спостерігати частіше, оскільки їх частина поміняла місця міграцій та зимівлі з каспійських на причорноморські. Так, в акваторіях Кінбурнської коси восени 2011 р. спостерігали біля 60 особин малого лебедя! Прилітають та відлітають птахи в ті ж терміни, що і кликуни. Тримаються як окремо, так і в зграях з іншими лебедями. Зазвичай вони плавають ближче до берега, ніж інші види лебедів.

Як не дивно, але на лебедів раніше полювали, в тому числі і в Ягорлицькій затоці біля Кінбурнської коси. Офіційно полювання на лебедів було заборонено в Україні лише в 1935 р. Лебедів, котрі прилітали до нас на зимівлю, здобували також в місцях гніздування і прольоту. Причому у лебедів цінилось не м'ясо, а пух та перо. Заборона полювання стала однією з головних причин зростання чисельності та розселення лебедя-шипуну в Україні. Птахи почали довіряти людям і гніздяться навіть в людних місцях, зокрема в межах населених пунктів на невеликих ставках. Іншими причинами відновлення чисельності шипунів були: поява численних ставків та розведення птахів у неволі. Саме з другої половини ХХ ст., чисельність лебедів, котрі гніздяться в Україні, почала зростати. Найбільш небезпечним періодом для лебедів є зима, особливо замерзання водойм, на яких вони тримаються. Звичайно гинуть молоді лебеді-шипуні. Це пов'язано з особливостями біології цього виду та з тим, що він є найбільш численним. Ослаблені лебеді стають здобиччю вовків, лисиць, орланів та інших тварин. Зауважимо, що лебеді можуть тривалий час голодувати.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*) – найбільший хижий птах національного природного парку «Білобережжя Святослава», його вага сягає до 6 кг, розмах крил до 2,5 м.

Назву отримав завдяки хвосту, який стає повністю білим лише на 6-му році життя, коли орлани набувають остаточного вбрання. Історичні джерела свідчать що орлан-білохвіст мешкає на Кінбурнській косі дуже давно. На монетах античного міста-держави Ольвії з 440 рр. до нашої ери по 230 рр. нашої ери, упродовж майже 700 років карбувалось зображення орлана-білохвоста, який сидить на дельфіні, та інші сцени, де він присутній. З переглянутих 399 ольвійських монет, на 199 (38 %) зображений орлан, в той час, як на монетах інших

античних міст зображення його поодинокі. В трактовках цієї сцени орел (орлан) – символ бога Зевса. Це зображення було своєрідним гербом Ольвії. Зображення орлана, що сидить на дельфіні, має, вірогідно, місцеве походження. Кістки орланів знайдено в викопній «фауні» Ольвії. Таким чином, нумізматична історія м. Ольвії є свідченням 2,5-тисячолітньої давності нерядової присутності виду в цьому регіоні.

На Кінбурнській косі гніздування орланів відновилося в 1990-х рр. Зараз тут розмножується 3 пари цих птахів. Масивні гнізда (в діаметрі до 2 м) будують на деревах, займають їх тривалий час. У кладці 1–3 яйця. Взимку 2006 р. чисельність орланів досягла рекордної позначки в 300 особин. Ночують птахи на високих деревах сосни. У пошуках їжі білохвости можуть розлітатись на відстань до 50 км. Живляться вони рибою, ссавцями, птахами. Орлани – справжні «санітари» природи: ловлять переважно ослаблених тварин, іноді вживають мертвечину, в тому числі підбирають залишки мертвих тварин на узбіччях доріг.

Орлан-білохвіст занесений до Червоної книги України. Головними загрозами у районі Кінбурнської коси для орланів є турбування птахів у місцях їх ночівель та у період насиджування яєць.

Гага (інша назва – пухівка) (*Somateria mollissima*), заслуговує на особливу увагу. Відома ця качка більшості людей завдяки своєму теплому пуху. Ці качки доволі крупні: вага коливається від 1,2 до 2,8 кг, розмах крил до 1,1 м. Дорослі самці у шлюбному вбранні мають строкате забарвлення: голова зверху чорна, знизу біла; на потилиці і задній частині щік зеленкуваті плями, верх і плями ззаду на боках тулуба білі, воло рожевувато-кремове, решта тулуба чорна; дзьоб зеленкувато-оливковий, на кінці – білий. Самка темно-бура, пера тулуба і покривні пера крил з рудуватою або вохристою облямівкою. Молоді птахи – забарвленням схожі на самок.

З'явилась гага, яка є північним видом, на Чорному морі біля 50 років тому. В 1960 р. механік судна «Кречет» побачив зграйку з молодих і дорослих пухівок біля о. Березань, що стало відомо одеським орнітологам. В 1975 р. гаги вперше загіздилися на о. Довгому в Ягорлицькій затоці поблизу Кінбурнської коси.

Про походження пухівок, що створили осілу популяцію в Чорному морі, можна судити за даними кільцювання. Біля о. Березань в 1997 р. знайдено пухівку, котра була закільцьована пташенням в 1973 р. на південному узбережжі Фінляндії. Пташу було 24 роки.

В наступні десятиріччя чисельність цих качок, занесених до Червоної книги України, почала зростати і досягла кількості понад 1 500 пар. Ще значна кількість гаг була представлена молодими птахами, що не брали участі в розмноженні. Їх скупчення можна

побачити і зараз, тримаються вони вздовж морського берега Кінбурнської коси. Зазвичай вони сидять на березі, а потурбовані – відпливають ненадовго в море.

Нібито нічого не загрозувало цій качці, тим паче, що більшість птахів гніздилась на о. Круглому в Чорноморському біосферному заповіднику. Але в останні 10 років чисельність пухівок зменшилась більше ніж на порядок. На катастрофічний стан популяції пухівки вплинула низка причин. Самки почали гинути прямо на гніздах з невідомої причини. Лисиці, єнотовидні собаки, що масово розплодились, та навіть вовки, руйнували гнізда та ловили дорослих птахів. Острів, який полюбили гаги, почали займати тисячі бакланів великих та мартинів жовтоногих, витісняючи звідти гаг. А мартин жовтоногий, ще й активно поїдає пташенят та яйця. Якщо з хижакими та з небажаними птахами можна й потрібно боротися, то екологічним лихом є те, що гинуть мідійні банки, які є кормовою базою виду. Дорослі та молоді птахи іноді гинуть в рибацьких знаряддях та потрапляють під постріли браконьєрів.

Своєрідною є і біологія цього птаха. Пухівки живуть у нас протягом всього року, лише взимку відкочовують у глиб моря. Вже в кінці січня – на початку лютого гаги з'являються в місцях гніздування й починають токувати, іноді буває, що до однієї самки відразу залицяється 20 кавалерів. Самки перед насиджування набирають вагу і не залишають кладку, навіть для живлення протягом всього інкубаційного періоду (біля 30 діб). Гніздо – звичайно ямка в камці з масою пуху самки. Перші яйця, навіть в холодні весни, з'являються в перших числах квітня. Повторні кладки, взамін втрачених, з'являються в травні-червні. В кладках 3–5 яєць, що значно менше ніж, наприклад, у крижня. В першій половині травня проходить масове виведення пташенят, яке продовжується весь місяць. Виводки з перших днів об'єднуються в клуби. В клубах серед самок значна кількість, до 50 % «нянь», які допомагають самкам-матінкам охороняти пташенят від хижаків, але при наближенні людини відлітають в першу чергу.

Кулик-довгоніг (*Himantopus himantopus*) – птах вагою до 180 г, має характерні довгі червоні ноги. Тримається мілководних ділянок, острівців, кіс. Прилітає в кінці березня-першій половині квітня. Відлітає в серпні-вересні. Гніздить поодинокими парами або колоніями на острівцях та узбережжях озер. Не уникає сусідства людини. Гніздо – з паличок, стебел трав, черепашок, іноді просто ямка. В травні-липні самка відкладає 3–4 яйця, котрі насиджують обидва птахи 25–27 діб. Пташенята стають самостійними у віці 35 діб. Живиться артемією та іншими водними дрібними тваринами.

В зв'язку з висиханням озер, гнізда кулика стають доступними для четвероногих хижаків. Розорюють їх також сірі ворони, круки та мартини жовтоногі. Занесений до Червоної книги України.

Амфібії та рептилії (*Amphibia, Reptilia*). На Кінбурнській косі мешкає 9 видів земноводних та 9 видів плазунів. Тут зустрічається 5 видів змій, 2 види ящірок: прудка та піщана, остання представлена специфічним підвидом. Звичайною є болотяна черепаха. Земноводних 9 видів, серед яких звичайний та дунайський тритони – дуже рідкісні; представники «жаб'ячого роду» – кумка звичайна, землянка звичайна, ропуха зелена, райка звичайна; жаби: їстівна, озерна та гостроморда. Райка звичайна – єдиний вид амфібій, який має присоски на лапах та може лазити по деревах і стінах. У копанках на території села Покровка, хоча і дуже рідко, можна побачити тритона гребінчастого (*Triturus cristatus*). Старожили півострова свідчать, що їм траплявся тритон звичайний (*Triturus vulgaris*), в 2016 році цей факт підтверджено.

Зі змій частіше за інших на очі потрапляють **вужі**: звичайний (*Natrix natrix*) та водяний (*Natrix tessellata*). Довжина їх тіла рідко перевищує 1 м. На відміну від звичайного, водяний вуж немає жовтих «вушок», тому його часто вважають гадюкою та знищують. Вужі обох видів полюбують вологі місця, добре плавають. Водяного вужа спостерігали на відстані понад 5 км від найближчого берегу. Водяні вужі в масі водяться на берегах лиманів та о. Березань. Часто вдається спостерігати їх полювання на бичків, за що їх і називають «бичколовами». Прокидаються вужі від зимової сплячки в березні – на початку квітня. На зиму вужі ховаються звичайно в жовтні, але за теплої погоди їх можна бачити і в листопаді. Вужі відкладають яйця, під час парування можна спостерігати «клубки» з десятків, інколи навіть понад сотні тварин. Вужі обох видів мають кілька способів захисту. Спійманий вуж випорскує з клоаки смердючу рідину, або імітує смерть. В випадку небезпеки може відригнути здобич та втікати.

На Кінбурнській косі протягом останніх двадцяти років став звичайним **каспійський (жовточеревий) полоз (*Dolichophis caspius*)** (народна назва – жовтобрюх). Велика змія, відомі екземпляри довжиною понад 2 м. Найбільш швидка та агресивна змія Європи. На відміну від інших змій, при небезпеці зазвичай не тікає, а нападає. Крупні екземпляри можуть робити «стрибки» на відстань 1–1,5 м. Саме про цю змію розповідають найбільше оповідок, нібито вона може скручуватись колесом та котитися за людиною, чи «надувати» хвіст, яким потім, як молотом, бити «жертву». Це й не дивно, враховуючи агресивність цього виду. Живляться жовтобрюхи гризунами (мишами, ховрахами), плазунами (ящірками, інколи зміями), рідше іншими тваринами. Самки в червні-липні відкладають яйця.

На Кінбурнській косі звичайним є **полоз сарматський (*Elaphe sauromates*)** (інші назви – Палласів, чотирьохсмугий). Велика змія, довжиною до 1,8 м. При небезпеці може бути агресивною, але все ж

намагається скоріш втекти, ніж напасти. Добре лазить по деревах та кущах. Відрізнути сарматського полоза від жовточеревого легко за наявності чорної смуги – брови, яка проходить через очі. Живиться також мишоподібними гризунами та ящірками. В червні самки відкладають яйця. Активні полози обох видів з кінця березня по жовтень.

Гадюка степова (*Vipera ursinii*) мешкає на Кінбурнському півострові. Змія довжиною до 60 см. Добре плаває, може залазити на кущі та дерева. Прокидається зі сплячки у лютому-березні. Покинувши нори гризунів, тріщини будівель і т. п. місця, гадюки починають паруватися. Гадюка після вагітності, яка триває 90–130 діб, народжує 3–16 малят довжиною 12–18 см. Статевозрілими гадюки стають у віці 3 років, маючи довжину тіла 31–35 см. В природі гадюки живуть звичайно до 7–8 років. В сплячку впадають в жовтні-листопаді. Живиться гадюка мишоподібними гризунами, ящірками, сарановими, рідше пташенятами та жабами. Весною та восени веде денний спосіб життя, влітку активна в сутінках та вночі. Зрідка в районі узбережжя Дніпро-Бузького лиману трапляється **мідянка (*Coronella austriaca*)**. Невелика змія, довжина якої не перевищує 1 м. Яйцеживородний вид. У липні – на початку жовтня самка відкладає 2–17 яєць, з яких відразу ж вилуплюються молоді змії.

Всі види змій, крім вужів, занесені до Червоної книги України. Загрозами для рідкісних змій є знищення місць їх перебування, пряме переслідування людиною, загибель під колесами автотранспорту (найбільш актуально для жовточеревого полоза та гадюки степової). Є у змій і природні вороги, зокрема це орел-зміїд та канюк степовий.

Змії, зокрема полоз жовточеревий та сарматський, інколи оселяються в садибах людей. Тут їх приваблює велика кількість мишей та пацюків, яких вони знищують майже вщент. В пошуках поживи та прохолоди, по норах гризунів чи іншим чином, інколи потрапляють в людське житло вужі, полози та гадюки степові.

Риби (*Pisces*). Іхтіофауна акваторії Ягорлицької затоки, Чорного моря та Дніпро-Бузького лиману, прилеглих до Кінбурнської коси, представлена 74 видами риб. Серед них є прісноводні та солоноводні. Деякі види риб частину свого життя проводять в озерах, з'єднаних з Ягорлицькою затокою (кефалі) та в озерах, з'єднаних з Дніпро-Бузьким лиманом (сазан, карась, колючка та інші). Саме завдяки цьому перші мають назву кефальних, а другі – нерестових озер. Риби є суттєвою складовою частиною біорізноманіття парку, оскільки біля 70 % його площі займають акваторії.

Десять видів риб занесено до Червоної книги України: осетрові, морський коник чорноморський, лосось чорноморський, морський судак та інші.

Нещодавно в акваторіях лиману з'явився небажаний вид – сонячний окунь. В той же час товстолоб та пеленгас є об'єктами промислу. За багато років спостережень в акваторіях парку знайдено такі рідкісні «екзотичні» види іхтіофауни як звіздар (рос. – звездочет), ошибень, спікара, піщанка, пуголовка зіркова, морський півень, мала морська миша та інші. Найбільш масовими видами є бички, кефалі та звичайний карась.

В морських акваторіях мешкають скати – пласкі акули, давні хрящові риби, все життя яких пов'язане з морським дном. Також зрідка зустрічається акула – чорноморський катран. Дуже рідкісними є осетрові: білуга чорноморська, осетер чорноморсько-азовський та севрюга.

Морський кіт, хвостокол (*Dasyatis pastinaca*). Цей скат може завдати серйозних ударів людині зазубреною отруйною голкою, яка розташована у нього на хвості. Звичайно морський кіт тримається біля дна, часто наполовину занурившись в ґрунт. Періодично, змахуючи плавниками, він піднімає пісок та мул, щоб краще було спіймати здобич. Головною здобиччю морського кота є дрібна риба, ракоподібні та інші придонні тварини.

Морський кіт яйцеживородний, яйце – до моменту вилуплення маленького кота, зберігається в тілі самки. Народження молоді проходить в червні-липні. Кожна самка народжує від 4 до 12 малят.

Морська лисиця (*Raja clavata*) – інший вид, цей скат відкладає за весну та літо десятки 5-сантиметрових прямокутних яєць, які закріплює на куцах водоростей своїми чотирма завитушками-пружинками. Лисиця, на відміну від хвостоккола, до берегу не підходить, її місця перебування – мушлєві та мулисті ґрунти на глибині від 20 метрів і глибше. На спині лисиці розташовані гострі шипи та гачки. Оскільки скат лежить на м'якому ґрунті та ще присипає ним себе зверху, на його очах є гарні «вії», котрі захищають очі від мулу та піску і від яскравого світла. Нижні плавники скатів недорозвинені, вони схожі на руки та ноги, для плавання вони не потрібні. Рот скага знаходиться під мордою, знизу, і коли кіт або лисиця знаходять свою здобич – молюска, краба, рибу, вони сплановують на неї зверху та накривають розкритим зубастим ротом.

Чорне море в стародавні часи славилось великою кількістю різноманітних видів риб, а рибальство процвітало в грецьких поселеннях, що знаходились по його берегах. Очаківщина, Кінбурнська коса здавна були місцем професійного рибальства. Підтвердженням цього є спогади київського зоолога Карла Кесслера, котрий відвідав м. Очаків в 1858 р. з метою дослідження рибальства. Різноманіття риб, їх розмірів та об'ємів вилову, описані ним, виглядають зараз фантастичною. Найбільш цінною промисловою рибою в ті часи була скумбрія (стара назва «баламут»). Для її лову на морському березі Кінбурнської

коси та Тендрі існували «рибні заводи». Їх було досить багато, зокрема на Тендрі до 15. Косяки скумбрії були настільки великими, що за один раз зазвичай витягували від 10 до 50 тис. штук. Основним місцем реалізації риби було м. Одеса. Для соління риби використовували сіль, котру здобували на солоних озерах біля узбережжя Ягорлицької затоки. Організація рибальства мала наступний вигляд. Місце під «рибний завод» бралось на викуп у власника землі. «Завод» складався з холодильника (льодник), кухні та п'яти будинків для рибалок. Артіль рибаків («тафа») звичайно складалась з 16 чоловік: отамана, двох «крилашей» («кадольщиків»), кухаря, бондаря, засольщика та 10 «лямщиків», або простих рибалок. Отаман набирав собі рибалок і вів переговори з власником заводу. Отриманий прибуток ділився зазвичай наступним чином. Половина прибутку, після того, як з нього були вираховані кошти, використані на сіль, харчі та інші потреби, віддавалась власнику заводу. Інша половина ділилась порівну між всіма рибалками, а отаман отримував додатково частку прибутку з долі хазяїна.

Зараз в акваторіях Кінбурнської коси зустрічається понад 60 видів риб, більшість з них рідкісні або малочисельні та не мають промислового значення. Зокрема скумбрія, яка ще 150 років назад була масовим промисловим видом, зараз зустрічається в уловах поодинокі та не кожного року! Цей приклад нагадує нам, що безконтрольне, хижацьке ставлення до природного ресурсу, який на перший погляд є безмежним, чи то креветка, тарань, лящ, осетри та інші, призводить до його повного знищення, в результаті чого страждають насамперед наступні покоління.

Безхребетні (*Invertebrata*). Найчисленніша та найзагадковіша група тварин парку. Чисельність видів перевищує 4 тисячі. На території НПП зареєстровано біля 50 видів комах, які занесено до Червоної книги України. Серед видів, що охороняються, першочергової уваги заслуговують унікальні представники піщаних угруповань, які є аборигенними мешканцями Дніпровських арен, тісно пов'язаними з видоспецифічними біотопами, в яких вони мешкають, котрі в свою чергу зазнали потужного інтродукційного впливу. До таких видів належать: емпуза піщана, гноєїд рогатий, скарабей священний, велетенський мурашиний лев, ктир велетенський. Особливої уваги заслуговують ендемічні види, що при найменших негативних змінах їх середовища існування можуть бути легко й безповоротно втрачені. На території Кінбурнської коси зустрічається також багато видів рідкісних видів джмелів, бджола-тесляр, сколія-гігант та інші види зі сторінок Червоної книги України. Особливої уваги заслуговує мурашка – тапінома кінбурнська, яка мешкає лише на Нижньодніпровських пісках.

Значної уваги заслуговують і рідкісні види, що пов'язані з інтродукованою на територію природних біотопів парку деревною рослинністю. Вони значно розширили видове розмаїття досить бідних за своїм складом, хоча і унікальних, піщаних та степових біотопів. Такими видами на території парку є сатурнія грушева та сатурнія мала.

Найчастіше на Кінбурнському півострові на очі потрапляють лускокрилі (метелики). Їх тут мешкає біля двох сотень видів. Серед них – два найбільших за розмірами у Європі: сатурнія велика та бражник мертва голова. Обидва види занесені до Червоної книги України. Розповімо про ці два види – «красені» докладніше.

Сатурнія велика (*Saturnia pyri*) – найбільший метелик Європи. Розмах крил 120–150 мм. На кожному буро-сірому крилі є по одному великому очку. Крила з кількома хвилястими лініями. Зовнішній край крил з чітко відокремленою кремовою облямівкою. Тіло та прикоренева частина крил опушені. Цього метелика можна спостерігати в травні-червні. Протягом року виростає одне покоління. Більш активні метелики вночі. Звичайно трапляються поодинокі особини. При турбуванні, на відміну від інших метеликів, вони злітають неохоче. Дорослі метелики – не живляться, а гусінь їсть листя плодкових дерев, переважно ясена та терену. Самці знаходять самок на відстані до 10 км, орієнтуючись, напевно, на запах феромонів. Першим таке припущення висловив французький ентомолог Жан Анрі Фабр, котрий проводив дослідження у XIX сторіччі. Розвивається гусінь з кінця травня-червня до вересня. Гусениця дуже велика, зеленого кольору з рядами блакитних бородавок. Зимує лялечка у твердому грушоподібному коконі коричневого кольору у прикореневій частині кормової рослини.

Бражник мертва голова (*Acherontia atropos*) – другий за розміром метелик Європи та найбільший серед бражників Європи. Розмах крил 105–130 мм. Має вузькі довгі крила та веретеноподібне тіло. На грудях характерний малюнок, що нагадує череп з перехрещеними кістками. Завдяки цьому малюнку існує багато легенд. Раніше його вважали передвісником смерті. Сама наукова назва цього бражника *Acherontia atropos* – міфічна: «Ахеронт» – назва річки в підземному царстві мертвих, «Антропос» – ім'я богині, котра перерізає нитку життя.

Довгий час залишалось загадкою, яким чином цей метелик видає пронизливий писк. Це явище цікаве тим, що більшість метеликів мовчазні. Ще у XVIII ст. «голосом» зацікавився видатний фізик і зоолог Рене Антуан Реомор. Але лише в 1920 р. Хейнрих Прелл вияснив, що звук утворюється при коливанні виросту верхньої губи (епіфарінкса), коли метелик всмоктує повітря в глотку, а потім видавлює його назад. До речі, гусениці теж видають звуки – але шляхом тертя челюстями. Вважається, що ці звуки слугують для залякування ворогів.

Протягом року розвиваються 2 покоління (генерації). Літ дорослих особин (імаго) спостерігається у травні-липні та у серпні-жовтні. Метелик активний у сутінках та вночі. Може мігрувати, долаючи значні відстані, інколи понад тисячу кілометрів. Звичайно трапляються поодинокі особини.

На відміну від інших бражників – мертва голова має короткий хоботок, тому не може повноцінно житись нектаром. Переважно ці метелики живляться соком дерев, пошкоджених плодів, іноді бджолиним медом. В пошуках меду метелики залазять у вулики, від укусів бджіл їх напевно захищає твердий хітиновий покрив. Інколи вибратись з вулика бражникам не вдається, і тому вони гинуть. Пасічники часто знаходять метеликів у своїх вуликах.

Самки відкладають по одному 30–200 яєць на пасльонові (картопля, дурман, тощо). Гусінь іноді живиться і на інших рослинах (жасмин, бузок, повій, брусниця, малина). Лялечки зимують у ґрунті на глибині 15–20 см. Гусениця характерного виду, жовто-блакитного, зеленого або бурого кольору, має довжину до 15 см і на спині на 11 сегменті тіла S-подібно зігнутий нарост у вигляді рогу.

Незважаючи на те, що сатурнія велика та бражник мертва голова наносять певну шкоду людині, поїдаючи листя корисних рослин, а бражник – також бджолиний мед, вони все ж заслуговують на охорону. Обидва види естетично гарні, шкода від них мінімальна – оскільки вони є рідкісними. Зауважимо, що серед метеликів лише 1–2 % видів є шкідниками, інші нейтральні або навіть корисні, оскільки поїдають листя бур'янів та опилують рослини. Але в першу чергу науковці, туристи і відпочиваючі на півострові «знайомляться» з комарами, яких тут уранці, вночі і ввечері цілі хмари, пік концентрації комах припадає на травень-червень. Це слід брати до уваги всім, хто їде сюди на відпочинок, у наукові експедиції тощо.

На фото: заєць русак; кінбурнський вовк; снот уссурійський

*На фото: мережевниця галатея; вовчєна – та на Біснєкових плавнях;
слїпак піцаний; красотїл пахучий; юнь черепахи болотної; морський коник;
афалїна чорноморська; медуза корнерот*

*На фото: білобочка чорноморська; фоцена звичайна (Азовка); полоз каспійський;
мідянка; кулик довгоніг; зграя чайкових оз. Солоне; орел-скопа;
побережник червоногрудий; пара крем'яшників*

На фото: чоботар; пелікан рожевий; пухівка звичайна (краця половина виду); галагаз; пара куликів-довгоногів; лебідь малий; лиска; орлан-білохвіст

Розділ 7. Рідкісні та лікарські рослини півострова

---

*Как много мы знаем
и как мало понимаем.*

А. Эйштейн

Загалом на Кінбурнському півострові нараховано майже тисячу видів рослин. Серед них особливо цінні такі лікарські рослини:

- айр або лепеха (*Asoruscalamus L.*);
- акація біла (*Robinia pseudoacacia*), завезена з Америки до Європи у 1620 році відомим мандрівником Веспазіно Робіна. На його честь і названо цей рід, що налічує до 20-ти північноамериканських видів листопадних дерев і кущів;
- аконіт вовчий (*Aconitum vulparia*);
- алтей лікарський, мальва (*Althata officinalis L.*) – відвар з кореня алтея, а частіше напар із квітів, застосовують для промивання очей при запаленні та загниванні повік, для полоскання горла, а також для клізм. Корінь використовують при шлунково-кишкових захворюваннях, а також як знеболююче;
- беладонна звичайна (*Atropabella-dona*);
- блекота чорна (*Hyoscyamus niger*);
- будяк акантолистий (*Carduus acanthoides*);
- бузина чорна (*Sambucus nigra L.*);
- вероніка лікарська (*Veronica officinalis L.*) – настій, сік з розім'ятої свіжої трави використовують при різних ураженнях шкіри, а також покритої волоссям частини голови, для промивання й примочок при легких пораненнях і травмах, у вигляді чаю з суміші трав вероніки, фіалки триколірної й череди вживають при всіх видах висипів на шкірі, екземі, золотусі, грибкових ураженнях;
- вороняче око (*Paris quadrifolia*);
- галінсога дрібноцвіта (*Galinsoga parviflora*);
- гвоздика пишна (*Dianthus superbus*);
- глуха кропива крапчаста (*Lamium maculatum*);
- горошок лісовий (*Vicia sylvatica*);

– дев'ясил або оман (*Inula britannica* L.) – мазь із кореня використовують при шкіряних захворюваннях, зокрема, корості, вино з оману вживають при катарі кишок і пониженій кислотності, здрібнений корінь разом із коренем лопуха та медом – при ревматизмі, лікуванні грипу;

– дзвоники рапунцелевидні (*Campanula rapunculoides*);

– деревій звичайний (*Achillea millefolium*), – сік з листя деревію, нанесений на свіжу рану, зупиняє кровотечу і сприяє загоєнню, напаром квітів миють обличчя, сік із листків з медом, по 3 чайні ложки на день, приймають для посилення апетиту, поліпшення обміну речовин, при хворобах печінки й жіночих хворобах;

– дурман звичайний (*Datura stramonium*);

– жовтець повзучий (*Ranunculus repens*);

– звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), – маззю лікують рани, нариви й інші гнійні запалення, відвар, настоянку з листків і квітів приймають при грипі, ревматизмі (зменшує ломоту), головному болі, захворюваннях печінки;

– калина звичайна червона (*Viburnum opulus* L.);

– кермек;

– кислиця звичайна (*Oxalis acetosella*);

– ммин пісковий (*Helichrysum arenarium* L.);

– конвалія звичайна (*Convallaria majalis*);

– кропива дводомна велика (*Urtica dioica* L.);

– кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*);

– лох вузьколистий;

– льонок звичайний (*Lsnaria vulgaris*);

– мак дикий (*Papaver rhoeas*);

– м'ята (*Mentha piperita* L.);

– ожина сиза (*Rubus caesius* L.);

– осот городній жовтий (*Sonchus oleraceus*);

– осот польовий (*Cirsium arvense*);

– паслін чорний (*Solanum nigrum*);

– первоцвіт весняний (*Primula elatior*);

– перстач прямостоячий (*Potentilla erecta*);

– підбіл звичайний (*Tussilago farfara*);

– пирій повзучий (*Triticum repens* L., *Agropyrum repens*, *Elytrigia repens* L.);

– пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare* L.);

- ромашка лікарська (*Chamomilla recutita*);
- сокирки польові (*Consolida regalis*);
- спориш звичайний (*Polygonum aviculare*);
- чебрець (*Thymus serpyllum* L.) – настій використовують для примочок, загоювання ран і опіків, відвари приймають при хронічному гастриті, безсонні, хворобах печінки, недокрив'ї, порушенні обміну речовин;
- чистотіл великий (*Chelidonium majus*);
- цикорій звичайний (*Cichorium intybus*);
- цибуля ведмежа (*Allium ursinum*);
- фіалка польова (*Viola arvensis*).

Місцеве населення Кінбурну використовує наступні рослини при захворюваннях:

- серця** – полин таврійський, конвалію, м'яту, пирій повзучий;
  - печінки** – ммин пісковий, гарбузи, ягоди бузини чорної;
  - судинорозширюючі** – глід, горобину чорноплідну, барвінок, часник, мак;
  - заспокійливі** – валеріану, хміль, мак, півонії;
  - відхаркуючі** – подорожник, мати-мачуху, оман, акацію білу;
  - при кашлі** – чебрець, малину, цвіт липи, мак, звіробій, акацію білу;
  - як антисептики** – хрін, чебрець, чистотіл, шавлію;
  - при туберкульозі легень** – молоді соснові шишки, чистотіл;
  - гельмінтозах** – пижмо, насіння гарбузів;
  - для лікування фурункулів** – пирій повзучий;
  - від геморою** – пирій повзучий;
  - від бородавок** – горобину червоноплідну;
  - для поліпшення травлення** – аїр, кульбабу, м'яту, полин, деревій, ромашку, звіробій;
  - як в'яжучі** – кору дуба, звіробій, шавлію;
  - послаблюючі** – ревінь, крушину, акацію білу;
  - при виснаженні** – козельці, кермек, оман;
  - сечо-потогонні** – кавуни, дині, терен, акацію білу;
  - жаропонижуючі** – цвіт липи, акації білої;
- Чай готують із чебрецю, м'яти, звіробою, малини, деревію, цикорію тощо.

Розділ 8. Гриби Кінбурну

---

*Мировой организм есть неразрывное целое.
Все элементы мироздания гармонично
связаны между собой.*

Цицерон

Основними місцями розповсюдження та концентрації різноманітних грибів на Кінбурні є як природні колкові ліси, штучні лісові насадження, так і степові зволожені природні комплекси. Місцеве населення заготовляє їстівні гриби, споживає, консервує, використовує для реалізації на ринку свіжими, сушеними, маринованими, солоними і консервованими. Тому знання грибів є справою великого практичного значення. За належного використання грибних ресурсів людина одержує цінний продукт харчування, багатий на білки, вітаміни, вуглеводи, мінеральні солі, мікроелементи, жири, екстрактивні й ароматичні речовини. Численні види їстівних, а подекуди й неїстівних грибів, використовують як джерело цінної лікарської сировини, багато з них містять антибіотичні та онкостатичні речовини. Деякі види грибів можна використовувати як органічні добрива, наприклад, гриби роду печериця. Багато мікоризних видів грибів сприяють нормальному розвитку мікотрофних деревних і чагарникових рослин. Значна участь їх у процесах кругообігу речовин та у підвищенні родючості ґрунтів у лісах.

Гриби (Fungi, Mycetes або Mycophyta) – відділ нижчих безхлорофільних рослин. В степовій зоні України відомо 180 видів грибів. Вегетативне тіло нижчих грибів складається з одноядерної або багатоядерної клітини, що часто має вигляд розгалужених ниток – гіф (одноклітинний міцелій). У вищих грибів вегетативне тіло (міцелій або грибниця) здебільшого ниткоподібне, багатоклітинне з одно-, дво- або багатоядерних клітин.

Гриби живляться готовими органічними сполуками, які здобувають осмотично з субстрату (сапрофіти) або з живих організмів – рослин, тварин та людини (паразити), спричиняючи у них ряд небезпечних захворювань.

Гриби часто живуть у симбіозі з іншими рослинами, утворюючи **лишайники** – симбіоз з водоростями, або **мікоризу** – симбіоз з вищими деревними та трав'янистими рослинами. Гриби поділяють на три класи: нижчі або фікоміцети, аскові або аскоміцети та базидіальні або

базидіоміцети. Часто з класу фітоміцетів виділяють як окремий четвертий клас архіміцети. Крім того, виділяють ще групу так званих незавершених грибів, до якої належать конідійні стадії переважно вищих грибів. Наведемо характеристики найбільш розповсюджених на Кінбурні грибів, основних видів їстівних, умовно їстівних та ядовитих.

Білий гриб (боровик). За своїми смаковими і харчовими якостями це найбільш цінний гриб півострова. Плодові тіла гриба не темніють при зберіганні та приготуванні, що і визначило його назву. Більш зрілий гриб має дуже приємний аромат, особливо під час сушки. Ростає в березових та дубових сагах, штучних посадках 30–40 річної сосни, його потрібно шукати на освітлених місцях, полянах, стежинках та біля старих повалених дерев. З'являються гриби в залежності від вологості сезону та рясних опадів. На Кінбурні їх збирають весною кінець квітня-травень та восени, пік з середини вересня до кінця жовтня. Зафіксована поява білого гриба і в липні та його вегетація до середини грудня (дані 2017 року).

Маслюк звичайний. Масово росте в соснових насадженнях, особливо віком від п'ятнадцяти до тридцяти років. Зустрічається в основному восени, пік росту на Кінбурні припадає на жовтень. Має дві форми – звичайну з коричневою шапкою та форму з білуватим відтінком шапки. Ростає гриб великими групами, цінується в маринованому вигляді.

Маслюк зернистий. Зустрічається разом з маслюком звичайним, дуже схожий на нього, але він не має кільця на ніжці, не такий липкий, на його шапці менше клейких речовин і він може здатися майже зовсім сухим. За смаковими якостями та способами приготування схожий на маслюка звичайного.

Підберезовик. Зростає в березових кілках в основному з кінця літа до середини жовтня. Шапка за смаковими якостями схожа на білий гриб, ніжка прогарає. Можна використовувати свіжими, сушити та мариновати.

Підосиковик. Місцеві жителі називають його ще червоноголовець, найбільш красивий гриб півострову з темно-червоною або помаранчево-червоною шапкою. Утворює мікоризну асоціацію з осикою, в умовах Кінбурну малочервивий. За смаком та способами приготування подібний до підберезовика.

Моховик тріщинуватий. Одержав свою назву за глибокі тріщинки на оливково-коричневій шапці. Дещо схожий на маслюка, але пори на нижній частині більш виразні і шапка гриба більш суха. М'якоть на розломі та при варці синіє, що викликає пересторогу у збирача. Але моховик смачний гриб, не прогарає за смаком маслюка, на відміну від

нього не потребує зняття шкірки зі шляпки, а сушений він поступається тільки білому грибу та підберезовику.

Печериці (поширена назва «шампінйони»). На Кінбурнській косі зустрічається декілька видів цього гриба, серед яких шампінйон степовий, польовий, двоспоровий, їстівний. В зв'язку з тим, що ці види зростають переважно в степу, мають досить непостійний характер плодоношення, дехто їх плутає з блідою поганкою, тому вони не користуються увагою місцевих жителів. Але за своїми смаковими якостями це дуже цінні пластинчаті гриби.

Сирійжки. На Кінбурні досить поширений гриб, зустрічається на галявинах вздовж кварталних розривів, має добрі смакові якості, але досить крихка шапка перешкоджає його транспортуванню.

Груздь справжній або білий. На півострові вид зустрічається в акацієвих насадженнях. Выглядає досить примітно. Це великий, майже 10–15 сантиметровий капелюшок з щільною консистенцією м'якоті. У міру переростання краї загортаються всередину та утворюють воронку і поступово змінюють відтінок на жовтий. За цими ознаками можна визначити вік гриба. Гриби можна збирати, поки на них не з'являються іржаві плями, після цього гриб набуває гіркоти.

Рядовки. На Кінбурні зустрічаються в основному три види рядовок. Рядовка сіра, місцева назва «мишата», рядовка жовто-червона та найбільш розповсюджена – рядовка зелена, зеленушка. Масово ростуть у всіх видах основних насаджень. Незважаючи на те, що ці види рядовок належать до умовно-їстівних четвертої категорії, при вмілому приготуванні вказані види найбільш смачні у солоному та квашеному вигляді. До того ж ареал розповсюдження зеленушки носить на Кінбурні своєрідний ендемічний характер, гриб зростає з листопада по грудень включно, об'єм дуже значний і не використовується місцевим населенням повністю.

Найбільш обговорюваним питанням та напевно цікавим для читачів є наявність на Кінбурні грибів виду **трюфель**. Одні стверджують, що на півострові немає таких цінних грибів, другі – що цих грибів досить багато. Ми наберемося сміливості вважати, що на Кінбурні є два види, серед яких один можна сплутати з трюфелем, а другий віднести до трюфельів. Перший – це трюфель несправжній, меланогастер Брума (*Melanogaster broomeanus*) має більш гладку поверхню та світлий колір як покриву, так і м'якоті. Досить рідкісний гриб, занесений до Червоного списку Новосибірської області, не так часто зустрічається він і на Білобережжі. Другий вид – належить до трюфеля літнього (*Tubera estivum*), його можна вважати трюфелем, але він, на думку деяких поціновувачів, поступається за своїми смаковими

якостями трюфелю білому та чорному, хоч основні смакові якості виду він зберігає, і більш поширений на півострові.

Серед видів грибів, у яких шапка пориста (з порядку трубчастих – *Boletales*) найбільше цінних їстівних. Умовно їстівні серед трубчастих лише поодинокі, наприклад, синяк-дубовик, синяк зернистий. Декілька видів пористих грибів неїстівні через поганий смак або запах, наприклад, боровик неїстівний, гірчак. Лише один вид серед трубчастих грибів, що ростуть в Україні, є отруйний – це чортів гриб, але він не зустрічається на території Кінбурну. Серед грибів, у яких шапка знизу пластинчаста (з порядків агарикальних і ресуляльних), теж є багато цінних їстівних – печериці, рядовки, гриб-парасолька великий, павутинники, опеньок справжній, деякі види гігрофора, сироїжки, хрящі-молочники. Серед умовно їстівних пластинчастих грибів в Україні є свинуха, рядовка фіолетова, численні види сироїжок і хрящів-молочників. Умовно їстівні гриби необхідно добре проварювати і відвар вилити. Умовно їстівні сироїжки гостро пекучі на смак, тому їх легко виділити серед інших, покуштувавши шматочок з шапки (але не ковтати). Серед пластинчастих грибів багато неїстівних через поганий смак і запах або жорсткий м'якуш. Інші види їстівних грибів, такі як дощовик їстівний, несправжня лисичка, опеньок зимовий, гриби-парасольки, валуй, глива звичайна та інші не мають промислового значення на Кінбурні.

У лісах різних типів, садах, полезахисних лісосмугах тощо трапляються отруйні гриби. Отруйність грибів зумовлюється наявністю в них токсичних речовин. До 80-ти видів отруйних грибів росте в Європі, з них переважна більшість є і в Україні. Особливо небезпечні з них 20–25 видів. Збирачу ніколи не потрібно забувати про отруйні гриби, що помилково можуть бути прийняті за їстівні. Найбільш отруйною та небезпечною серед них є **бліда поганка**, дуже схожа на печерицю, деякі види рядовки та сироїжки. Відрізняється від них бульбоподібною основою ніжки та кільцем на ній. На радість грибникам, на Кінбурні зустрічається не часто. Також трапляються інші отруйні гриби: мухомори пантерний та червоний – вони добре визначаються туристами і зустрічаються дуже часто. Можна теоретично також зустріти ще такі небезпечні гриби як несправжній дощовик, печерицю рижіючу, іноцибе волокнистий, гіфолому сірчано-жовту, павутинник оранжево-червоний, гриб-парасольку коричнево-вишневий та ін. Тому, закон у збирача повинен бути один – не плекати надію на помилкові способи визначення отруйності незнайомого виду, а безжально не запрошувати до свого грибного кошика незнайомця, яким би красивим та апетитним він не здавався.

В короткому описі грибів звертаємо увагу читача-грибника на зменшення ресурсів їстівних грибів у природних угіддях. В Україні деякі ще донедавна поширені види грибів стали або стають рідкісними, а окремі зникли. Це відбувається не лише внаслідок збільшення кількості збирачів грибів але й тому, на жаль, що деякі з них, збираючи гриби, руйнують їх грибницю, що робити зовсім не обов'язково.

На фото: лисичка справжня; білий гриб (боровик); мухомор червоний; маслюк звичайний; печериці

Розділ 9. Кінбурн літературний, Кінбурн мистецький

---

*Словарь Кинбурнского языка –
что ни день, все полнее.
В каждом слове его горят
кристаллы озерной соли.
И волны бьют, как будто палят
Суворовские пистолы.
Э. Яварес*

До кінця ХХ сторіччя в літературному плані Кінбурнська коса була такою своєрідною терра-інкогніта. Вона потрапляла в доповіді як військових (О. Суворов, Х. Мініх, Г. Потьомкін, П. Джонс) під час битв, що відбувалися на ній, або в звіти вчених та мандрівників таких як Афанасій Чужбинський, Кесслер, Браунер, Пачоський та ін. Навіть врахувавши професійну специфічність інтересів вказаних особистостей, тим не менш незвичайність та яскравість Кінбурна знайшли своє відображення і в листах О. Суворова та дорожніх описах А. Чужбинського та інших, хто на той час відвідав косу.

В кінці 70-х років минулого сторіччя Кінбурнська коса стала своєрідною творчою та плерною майстернею для багатьох літераторів та майстрів пензля зі всього Радянського Союзу. Як згадує відомий миколаївський поет Володимир Пучков, коса тоді здавалась митцям своєрідним острівцем творчої свободи, що надихала та давала енергію для життя як фізичного, так і духовного. Найбільш відомі автори – це насамперед уродженець села Покровка – Олександр Кіндратович Глушко, письменник, журналіст, головний редактор журналу «Вітчизна», заслужений журналіст України. Його роман «Кінбурн» (1988 рік, перевидання 1991 року) – це художня інтерпретація реальних подій, пов'язаних з суворівською та козацькою добою в період російсько-турецької війни та знакової Кінбурнської битви 1787 року.

Михайло Юхимович Шполянський (творчий псевдонім «Михаил Субботин»), легендарна для Кінбурну громадська постать, священник, організатор одного з перших на Миколаївщині дитячих будинків сімейного типу, голова громадської організації «Кінбурн-життя», активний прихильник створення національного природного парку, письменник-есеїст, автор більш ніж 15 книжок. Серед його творчого доробку про Кінбурн, про його мешканців з їх цікавинкою та

проблемами, згадаємо такі видання як «Чистый спирт», «Средний спасатель», що увійшли до творчого циклу «Мой анабазис», «Был такой случай». Простими та яскравими, з приморським колоритом, акцентами в книгах розповідається про непросту людську долю в широкому діапазоні її земного і неземного життя.

Варта читачкої уваги унікальна книга-альбом «Кінбурнська коса», автор – фотограф та журналіст Світлана Кустова. В альбомі, що вийшов тиражем в 500 екземплярів, багато авторських фотографій, копії рідкісних карт періоду російсько-турецької та Кримської війни 1854–1856 років, унікальне фото медалі «За оборону Кінбурна» та ін. Книга складається з трьох частин – історичної «Земля богів», екологічної «Природна мозаїка» та десяти історій про людей Кінбурну під назвою «Самобутній характер».

Безумовно, заслуговує на увагу шанувальників як Кінбурнської коси, так і неординарної прози – письменник Іван Григурко, який прожив стрімке й напружене життя, що пройшло на українському Півдні. Він не просто любив південний край – він жив ним. Це був класичний тип письменника, який мешкає серед своїх фактичних персонажів, ґрунтовно обізнаний з їхньою психологією, спостерігає та запам'ятовує південні, а з-поміж них і таврійські краєвиди і змальовує усе це – реалії, темпоритміку, складнощі й неповторну ауросферу свого регіону в своїх творах. Іван Григурко був митцем, що працював до останніх своїх земних годин. Роботу над романом «Червона риба» невеличково хворий письменник завершував вже у лікарні, роман вийшов через два роки після його відходу і став морально-етичним заповітом талановитого митця, але зараз це, на жаль, бібліографічна рідкість.

З неймовірною теплотою та неповторним місцевим ароматом створено дві книги Євгенії Бондаренко «Стежки до лиману». Книга перша 2007 року видання, друга видана в 2009 році. Прекрасним доповненням до прози цих ліричних творів в стилі української народної оповіді стали ілюстрації з малюнків та картин самої авторки та її доньки Оксани.

Також, не залишить байдужим читача перевидання книги «Я – Чуприна». Простий мешканець коси, малописьменний, легендарний завідувач магазину «Перлинка» – Чуприна Леонід Іванович в своїй душевній оповіді охопив найбільш буремний період в історії держави і краю – майже все ХХ сторіччя. Так в долі пересічної покровської родини відобразилась історія країни на маленькій, мальовничій батьківщині автора – Кінбурнській косі.

Але Кінбурнська коса – це не тільки лірика та мальовничість природи, це також і цікаві, колоритні люди-кінбуряни, як місцеві, так і ті, що вкоренилися тут, зі своїми незвичностями, йоршистістю та

південним гумором. Неперевершено про таких мешканців Кінбурну та кумедні ситуації, в які вони потрапляють, талановито та по-доброму розповів в своїй своєрідній діалогії під назвою «Кинбурнские рассказы», «Повести и рассказы» – видання 2005, 2016 років, відомий миколаївський письменник Сергій Галушкін.

Ми не торкаємося наукової та науково-популярної літератури, присвяченої природним комплексам півострова, на сьогодні обсяг її дуже значний та різноманітний. Серед цього різноманіття, хочемо все ж таки виділити два видання: перше – монографія уродженця с. Покровське, доктора географічних наук Анатолія Кривульченка «Ландшафти Кінбурну» 2016 року, друге – книга місцевого краєзнавця Любові Твердовської «Історичними стежками Кінбурської коси» 2015 року та її доповнене перевидання 2017 року. На нашу думку, ці книги творчо вийшли за межі тільки наукових праць і зацікавлять широке коло читачів.

Щодо віршованих рядків, то прекрасні твори присвячені Кінбурну, авторів яких він надихнув, зустрічаються у поетів Юрія Зінковського, Дмитра Креміня, Сергія Зубця, Аркадія Сурова. Напевно, найбільш глибокі та яскраві поетичні спогади про Кінбурн залишили поети Еміль Январьов з його «Кинбурнским блокнотом» та Володимир Пучков зі збірником віршів «Ольховая роща», а його вірш «Лов ставриды в Черноморке» одержав нову, народну назву – «На стыке моря и лимана» і став своєрідним поетичним гімном півострова.

Кожен рік збільшується число митців-художників, що надихались красвидами Кінбурну, його таємничими сагами та нескінченно мінливим морем. Цьому сприяють проведені в минулі роки, вже традиційні, художні пленери, такі як «Кінбурн-Арт-Еліт» і більш молодий захід – «Кінбурн – любов моя». Під час їх проведення косу відвідали майже сто художників зі всієї України, в подальшому беручи та віддаючи тепло нашого краю в своїх полотнах по всій нашій країні і за її межами. Але найбільш знаковою постаттю в образотворчому мистецтві Кінбурну є безперечно мариніст Володимир Зебек. Його прекрасне, буремне море та не менш чудові натюрморти високо цінують шанувальники зі всього світу. Картини майстра найбільш широко представлені у книзі-альбомі «Романтик моря», що вийшла в 2015 році. Митець став своєрідною творчою реінкарнацією не менш знаменитого мариніста ХІХ сторіччя, очаківця, Руфіна Судковського, в творчому доробку якого є декілька робіт, також пов'язаних з Кінбурном: «Лов рыбы возле Кинбурна», «Шалаш» та ін. Неперевершеним пейзажистом суходольних мальовничих місць Кінбурну, його саг та блакитних озер є зараз вже місцевий, житель села Васиївка, Карачевський Ігор. В його арсеналі більше півсотні сонячно-імпресіоністичних творів, що оспівують косу. Знаковим твором для

Білобережжя стала ікона «Покрова над Кінбурном» відомого художника-іконописця Сергія Павелка. Над поповненням літературної та художньої скарбниці Кінбурна, вже зараз, активно працює молоде покоління митців, серед яких немало і місцевих талантів.

На фото: книжковий колаж; Карачевський Ігор на пленері; березова галерея; галерея Білобережжя; такий ранок надихає на творчість; Покрова над Кінбурном

Розділ 10. Деякі правила екологічного поводження і самозбереження на природній території

---

*Святая Родина! Святая!
Иначе как её назвать!
Ту землю милую, родную,
Где мы родилися, росли
И в колыбели полюбили
Родные песни старины.*

Т. Шевченко

На Кінбурнський півострів прибувають люди різних професій (біологи, геологи, археологи, орнітологи, зоологи тощо) і з різною метою (для відпочинку, збору грибів, туризму, наукових досліджень тощо). Але всі вони мають бути ознайомлені із загальними правилами поведінки на природі. Цими правилами передбачено: уміння орієнтуватися на території, уникати небезпеки, знати отруйні рослини і тварини та елементарні заходи профілактики ураження ними і першої допомоги тощо, і головне – не зашкодити природі.

Серед широкого загалу сучасних людей втрачено досить значні обсяги історично набутого досвіду поведінки в умовах дикої природи. Зважаючи на все зростаючу нині їх тягу до природи (відпочинок, біологічні екскурсії, туризм тощо) ми вважаємо, що буде корисним звернути увагу на наступне.

– Одяг має бути гігієнічним, легким, зручним, міцним, легко пропускати повітря, і бажано таким, що не промокає.

– Головні убори повинні бути водонепроникними і такими, щоб навіть жінкам можна під ними сховати волосся. Вони мають мати козирок (щоб захищати очі від сонця) і клапани (щоб захищати вуха від вітру), надійно захищати від проникнення у волосся кліщів, павуків тощо.

– Бажано брати із собою бінокль, компас, дорожній ніж, сірники, запас їжі, що здатна тривалий час зберігатися (шпиг, консерви, сухарики, цибуля, житній хліб тощо), а в теплу пору року – і засоби захисту від кровососних комах (комарів, мошок), найнеобхіднішу аптечку.

– Не можна розводити вогнище в степу на місцях з підстилкою трав, у лісі з підстилкою листя чи хвої, на ділянках з молодою хвою чи сушняком та на ділянках вітровалу. При цьому варто звернути

увагу на напрямок та силу вітру. В усіх випадках не можна залишати вогнище без нагляду, а у нічні години має бути чергування. Вогнище можна використовувати як захист від холоду, комарів і, звичайно, як орієнтир вашого місця перебування. Після використання вогнище слід загасити, засипати піском чи залити водою.

– Бажано постійно вчитися орієнтуватися на місцевості (у степу, лісі, горах, на воді). За відсутності компасу, його може замінити голка, покладена на шматок легенької кори – цей кораблик слід опустити у будь-яку посудину з водою, і він визначить напрям «північ-південь». Туристу слід знати, що ліс на Кінбурні посаджено з півночі на південь, кварталні просіки прорубуються з півдня на північ та із заходу на схід із збільшенням номерів з півночі на південь. Тому кварталний стовп, що стоїть на перехресті – є хорошим орієнтиром. Слід уважно придивлятися до ознак і об'єктів навколишнього природного середовища. Наприклад, ранньої весни з південного боку на деревах раніше розпускається листя, починається цвітіння; з південного боку схили пагорбів і гір раніше покриваються травами; у мурашнику з південного боку мурахи більш активні. З південного боку раніше червоніє бочок ягід, фруктів. З північного боку частіше та інтенсивніше ростуть лишайники на стовбурах дерев та окремих кам'яних брилах. Добрим орієнтиром можуть бути регулярні добові перельоти пташиних зграй на годівлю та назад. Запам'ятайте їх у своїй місцевості чи на певній природній арені. Особливо це характерно там, де є значні водойми, для перельотів чайок, качок, пеліканів. При цьому легко визначити, з якого боку суша. Бажано звертати увагу на напрямок вітру. У деяких місцях це досить надійний орієнтир. Якщо подих вітру, чи рух повітря занадто слабкий (у печерах, заростях очерету чи чагарнику), його напрямок визначають за допомогою диму, полум'я запальнички, дрібки попелу. Досить добре відчувається напрям руху повітря мокрим пальцем – з вітряного боку він швидше підсихає і охолоджується. Слід запам'ятовувати стійкі природні (наприклад, ріки, річки і напрямок їх течії) та антропогенні орієнтири (електромережа, залізниця, автотраса, дорога, штучні текучі водойми, шум заводу чи фабрики, вогні населених пунктів тощо). Певною мірою може бути орієнтиром швидкість вашого руху та час перебування у дорозі, за допомогою яких можна приблизно визначити відстань від пункту, звідки ви вийшли, оскільки середня швидкість руху пішки степом чи лісом становить 4–5 км за годину, а по піску, болоту, зарослому лісу, пересічній місцевості, під гору – 2–3 км за годину. Йти необхідно рівномірно дихаючи, не поспішаючи, без напруження, розраховуючи сили на довгу дорогу.

– Необхідно звертати увагу на прикмети-передвісники погоди на найближчий час, набуті геологами, географами, біологами, мандрівниками, туристами та на історичний досвід людини. Наприклад, не літають і не співають птахи перед наближенням дощу; багрянний захід сонця – перед вітряною погодою; темна вода водойм – перед негодою; тварини великої рогатої худоби кладуть хвоста собі на спину перед дощем; коли влітку зранку туман, то буде хороша погода протягом дня; з'явилася на небі веселка, – то до кінця дня дощу вже не буде, тощо.

– **Ознаками стійкої хорошої погоди** на найближчі 2–3 дні є такі: ніжно-блакитне небо при слабькому вітерці; після сходу сонця вітер посилюється, а надвечір – стихає; дим з багаття йде прямо доверху; схід сонця золотавий або жовто-рожевий; ясна роса, безхмарний вечір при відсутності вітру; туман з'являється в низьких місцинах, та після сходу сонця розсіюється; під час заходу сонце ніжне, рожевувате освітлення перистих хмар; жаркий день і холодна ніч тощо.

– **Ознаки погіршення погоди у найближчі дні такі:** схід сонця червоно-коричневий або багряно-червоний; роса відсутня; вітер різко змінює напрям і надвечір посилюється; дим з багаття йде донизу; температура повітря увечері вища, ніж уранці; з'являються хмари різного виду на різній висоті й рухаються в різні боки; купчасті хмари розростаються у висоту; надвечір хмарність зростає, сонце заходить за хмари; зірки на небі дуже мерехтять; ластівки і стрижі літають низько над землею; дощові черв'яки виповзають на поверхню; підсилюється запах квітів; на листі кінського щавлю виступають краплі соку; кульбаби і нагідки (календула) згортають свої суцвіття; конюшина червона опускає донизу голівки і листя тощо.

– **Ознаки стійкої поганої погоди** на 2–3 найближчі дні такі: все небо покрите суцільними хмарами; температура повітря протягом доби не змінюється; сильні вітри західного напрямку; дощ у другій половині дня припиняється без прояснення неба; від крапель дощу на воді утворюються пухирці; вітер посилюється надвечір тощо.

– **Ознаки покращення погоди** у найближчі 1–2 дні такі: після негоди надвечір з'являється сонце; перемінна хмарність з просвітленнями ясного блакитного неба; вітер слабшає, змінюючи напрям; під час заходу сонця на західній половині неба немає хмар; у другій половині дня на небі з'являється веселка; вночі випадає роса; місяць заходить на чистому від хмар небі; дощ слабшає надвечір; з'являється туман; перисті та купчасті хмари зникають надвечір; ластівки та стрижі літають високо над землею; біля квітів білої акації не в'ються комахи; бджоло зранку вилітають з вуликів; квіти кульбаби та нагідок (календула) розкриваються зранку; широко розкриваються квіти берізки (в'юнєць польовий) тощо. Слід зауважити, що не можна передбачати погоду за будь-якою однією з названих ознак. Завжди слід брати до

уваги якомога більше таких ознак. Варто звертати увагу на стан рослин та поведінку тварин. Якщо ознаки є суперечливі, то перевагу слід надавати тим, яких найбільше.

– Бажано утримуватися під час руху по маршруту від пиття води, але її запас має бути завжди хоча б мінімальний. Щоб навіть у спекотну погоду утриматися від пиття в дорозі, слід зранку пити якомога більше чаю. Не варто в дорозі пити солодку воду, краще споживати кип'ячену, без цукру, роблячи невеликі ковтки і довго затримуючи воду в ротовій порожнині. Продукти харчування повинні бути енергоємними і поживними, але такими, що швидко не псуються (наприклад, сало, сухарі, цибуля, консерви в металевих банках (відкривши яку, можна спожити її за один раз)). Не слід брати в дорогу варені м'ясо та ковбасу.

– Після відпочинку на піску, траві, гіллі тощо слід ретельно струсити одяг і оглянути його, щоб уникнути заповзання на нього павуків, кліщів.

– На півострові, серед об'єктів природи, **деяку загрозу створюють:** гадюка степова, скат-хвостокол. Певний дискомфорт та загрозу несуть комарі, кліщі та деякі інші членистоногі, такі як, наприклад, каракурт. У слині комарів міститься специфічний білок, який може викликати алергічну реакцію. Про це мають знати люди з ослабленим імунітетом та ті, що страждають алергією. Тому бажано мати при собі занзарин, – лосьйон, що добре захищає від комарів, кліщів та мух. У випадку укусу бджоли слід ретельно видалити жало зі шкіри і обробити місце укусу оцтом – це знімає біль і зменшує набряк. Місце укусу не можна розчухувати – це сприяє занесенню інфекції. Свербіж певною мірою можна зняти, якщо прикласти змочений бинт чи вату до ранки, місця укусу розчином соди (чайна ложка соди на півсклянки води) або розчином фурациліну (одна таблетка на півсклянки води). Можна застосовувати і зеленку. За умови укусу бджоли, осі може спостерігатися набрякання, сильний свербіж, кропивниця і навіть блювота. Люди, схильні до алергії, мають це передбачати і мати антигістамінний препарат. Одразу ж після укусу стерильною голкою слід витягнути жало, на місце укусу накласти холодний компрес, щоб запобігти набряку.

При **укусі гадюки степової** необхідно швидко перев'язати кінцівку вище місця укусу, якомога ретельніше выдавити кров з отрутою з ранки (іноді кров з ранки висмоктують ротом, але це не можна робити, коли на слизовій рота чи яснах є рани, а іноді після цього ранку – місце укусу ще припалюють сірниками), слід багато пити і терміново звернутися за кваліфікованою медичною допомогою.

Скат-хвостокол разом з хвостом, на якому знаходиться смертельно-небезпечний отруйний шип, досягає до 1 метра в довжину.

Удар шипа (може легко пробити ногу, взуття, розрізати сухожилля) визиває різкий пекучий біль, набряк, іноді втрату свідомості, судороги. Удар крупного ската в груди або в живіт, в області близькі до серця – смертельні. При ударі ската необхідно відсмоктати рану та залити її нашатирним спиртом, негайно звернутись до лікаря. На піщаному мілководді скати присипають себе піском та стають зовсім непомітними, на нього можна легко наступити, на Кінбурні часто це трапляється в червні-липні місяцях. При цьому скат відразу починає оборонятись хвостом, наносити рвані та колоті рани. В воду заходьте обережно та поступово, щоб відлякати ската.

Укус **кліща** безболісний і абсолютно не відчувається.

Кліщ встромляє в шкіру свої щелепи і одночасно виділяє слину, яка є анестетиком – знеболюючою рідиною, тому укус кліща безболісний. Далі кліщ присмоктується хоботком до тіла.

Перша допомога при укусі кліща. Для початку потрібно витягти його хоботок. При укусі кліщ виділяє слину, перша порція якої діє, як цемент, і його хоботок міцно приклеюється всередині рани. Тому спочатку варто півхвилини похитати кліща з боку в бік, а потім плавно його вийняти. В жодному разі не використовуйте гострі предмети – дуже великий шанс відірвати голівку. Просто візьміть пальцями чи нігтями за черевце, якомога ближче до голови і плавно потягніть вгору. Ще можна використовувати нитку. Затягніть петельку навколо хоботка кліща, якомога ближче до шкіри, а потім тягніть. Не варто змащувати кліща олією, спиртом або посипати сіллю, те, що він від цього вилізе, – **міф**.

Каракурт – досить часто зустрічається на антропогенно змінених ділянках півострова. Павук чорного кольору з червоними плямами на черевці, за розміром до 15 мм (найбільш небезпечною є самиця: характерна особливість – тільки дві червоні цятки, які можуть сполучатися).

Укус каракурта безболісний (нагадує укус комара), тому момент укусу можна не зафіксувати, та вже за 20 хвилин після укусу з'являється сильний біль в животі, у суглобах, спазми м'язів супроводжуються збудженням, істерією (панічний страх смерті). Смертність від отрути каракурту складає 2–7 % (через 1–2 доби від задухи або зупинки серця). Необхідно протягом перших 20 хвилин **припекти місце укусу** (підійде навіть запалений сірник!). Якщо укус прийшовся на кінцівку, її слід зафіксувати, накласти джгут. Потрібно багато пити, прийняти знеболювальні, протиалергічні (димедрол, діазолін) та заспокійливі препарати. Негайно слід попрямувати до лікарні, де вам можуть надати медичну допомогу (антикаракуртову сироватку або магнезію 25 %).

Для визначення ступеню небезпеки читач повинен знати, що незважаючи на те, що щорічно фіксуються укуси людей названими в

цьому розділі тваринами – на Кінбурні не було смертельних випадків такого роду. Але **вкрай небезпечним** є купання на продовженні шпиля Кінбурнської стрілки – в місці стрімких течій, зустрічі вод Чорного моря та Дніпро-Бузького лиману.

Перелік, на нашу думку, необхідних заборон ми продовжимо наступним:

- не можна брати в руки невідомі речі, дрібних тварин – мишей, пацюків, павуків та інших членистоногих, рептилій, риби тощо;
- не можна споживати невідомі дикі ягоди та плоди;
- не можна брати в руки трупи мертвих птахів і тварин, оскільки вони можуть бути джерелом інфекції, наприклад, пташиного грипу тощо;
- перебуваючи на природних територіях за будь-яких обставин, слід прагнути зберегти спокій.

Узбережжя на півострові зручні для рибальства. Водойми, багаті на рибу, тому, подорожуючи по Кінбурнському півострову, варто мати рибальські снасті. З морського берега півострова дозволяється ловити рибу любительськими знаряддями: вудочками, спінінгами, «самодурами» до 10 гачків (кожний рибалка може мати лише один «самодур»). Бичків можна ловити сачками діаметром не більше одного метра. Користуватися більше ніж одним сачком не дозволяється. Норми вилову – до 5 кг риби на одну особу щодоби, а якщо піймається риба, яка заважить понад 5 кг, то це не вважається порушенням норм вилову. У морі дозволяється виловлювати креветки та мідії. Добова норма вилову креветок не повинна перевищувати 2 кг, мідій – 5 кг. Мідії забороняється ловити в період з 2 червня по 30 серпня, а креветки – з 1 червня по 31 серпня, іноді ці терміни та об'єми лову уточнюються. У Дніпровсько-Бузькому лимані рибу дозволяється ловити біля кожного населеного пункту на 500 метрів ліворуч, праворуч і вглибину. З човна можна вудити лише за наявності риболовного квитка Українського товариства мисливців і рибалок. При цьому дозволяється мати вудочок не більше, ніж на 10 гачків, одну круглу сітку для бичків діаметром до 1 метра. З метою охорони і примноження рибних запасів забороняється вилов тарані, довжина якої менше 18 см, судака – 38 см, ляща – 30 см, карася – 15 см, рибиця – 22 см.

Коли ви прибули на косу з науково-дослідницькою чи туристичною метою, необхідно повідомити про ваш приїзд та термін перебування працівникам національного природного парку «Білобережжя Свято-слава», регіонального ландшафтного парку, лісництв, залежно від того, на чий території ви перебуваєте. Від них можна одержати всю необхідну інформацію.

Також звертаємо вашу увагу, що не будьте стороннім спостерігачем, коли стає свідком порушення, як то незаконне полювання, забруднення території, пошкодження рослинних об'єктів та виник-

нення надзвичайної ситуації – інформуйте негайно працівників служби держохорони парку. Щодо поведінки на півострові, то вона регламентується правилами охорони та використання заповідних об'єктів: не дозволяється здійснювати рух та стоянку транспортних засобів поза межами доріг загального користування, встановлювати намети в невизначених для цього місцях, не можна ламати дерев і гілок, руйнувати пташиних гнізд, ловити звірів, полахати птахів. Необхідно особливо суворо дотримуватися протипожежних правил. Після себе необхідно прибрати сміття та знайти місце для його збору та видалення – на території парку – це рекреаційні дільниці Кінбурнська стрілка, Римбівська та Ковалівська, на території населених пунктів це сміттєзбірники біля об'єктів відпочинку та магазинів. Не можна розводити багаття поблизу насаджень, особливо хвойних. Не можна голосно вмикати музику, турбувати в гніздовий період та розганяти скупчення птахів на шпильях кіс та ін. Слід також попередити про свій від'їзд з півострова названі служби. Зрозуміло, що на відпочинку відвідувачу хочеться якнайменше турбот з будь-якого приводу, але треба з розумінням ставитися до законних та обґрунтованих вимог працівників служби держохорони це допоможе зберегти природні ділянки від пошкоджень, а вас позбавити непотрібних клопотів та хвилювань на заслуженому відпочинку.

На фото: комарина терапія; гадюка; скат-хвостокол; каракурт

Розділ 11.

Проблемні питання та перспективи розвитку території і заповідних об'єктів Кінбурнської коси

---

*В одном мгновенье видеть вечность,
Огромный мир – в зерне песка,
В единой горсти – бесконечность
И небо – в чашечке цветка.*
В. Блейк

На території Кінбурнської коси здійснюють діяльність три заповідні об'єкти – НПП «Білобережжя Святослава», РЛП «Кінбурнська коса», ділянки Чорноморського біосферного заповідника, постійно проводять господарську роботу ДП «Очаківське ЛМГ» та декілька риболовецьких підприємств, підприємство з енергопостачання та ін., сезонно працюють об'єкти галузі відпочинку і знаходяться три населених пункти з відповідним колом інтересів та проблем.

Незважаючи на порівняно обмежену кількість установ та організацій, що пов'язані з територією Кінбурну, відсутність між ними непереконливих та обґрунтованих протиріч, в них відсутня дієва взаємодія та розуміння єдиного бачення шляхів існування півострову. Такого існування та розвитку, який з одного боку не був би пагубним для збереження природних комплексів, з іншого – не ставав би перешкодою на шляху соціального розвитку як місцевих населених пунктів зокрема, так і регіону в цілому. Вирішення питання на рівні створення дорадчих координаційних органів, як показує практика, малоефективне. Можливим виходом із такого положення є об'єднання як територіальне, так і управлінське національного та регіонального парків. На думку авторів, територія Кінбурну повинна розвиватись як **природоохоронна установа рекреаційно-аквального типу з екстенсивним режимом рекреації** на переважній площі природних зон. Можливим є дозований науково-обґрунтований режим інтенсивної рекреації в населених пунктах Покровка, Покровське та невеликих приморських ділянках, де насамперед повинно бути створено повний комплекс відповідної комунальної інфраструктури, завданням якої повинно стати впровадження передових способів утилізації як рідких, так і твердих відходів, виділення з них органічної фракції. Взагалі

розміщення наметових таборів в приморських територіях, їх водо- та енергозабезпечення, санітарний стан на сьогодні є досить проблемним та таким що не відповідає сучасним екологічним вимогам.

Також, до комплексу нагальних питань віднесено насамперед особливу та гостру проблему Кінбурнського півострова – **відсутність дороги** з твердим покриттям. Мережа так званих ґрунтових доріг зв'язує між собою населені пункти, лісові масиви, пасовища, сінокоси. Часто вони простягаються серед піщаних кучугур та через них, лісом, степовою частиною. Іноді перетинають мілководні озера з дном, вкритим жовтим піском. Усі вони доступні тільки для техніки з підвищеною прохідністю та для гужового транспорту. Зовсім не обладнані знаками, покажчиками, орієнтувальними схемами. У різні сезони року ці дороги використовуються по-різному. Особливо обтяжливий проїзд ними ранньої весни та в серпні місяці. У цей час, окрім тракторів, вони не придатні для автотранспорту. Населення тут не може користуватися велосипедами, моторолерами, а мотоцикли потрібні лише підвищеної прохідності. На піщаних дорогах дуже швидко утворюються глибокі й сипучі колії, в яких транспорт буксує і застрягає, і навіть людям ними ходити тяжко. Дороги тут ніби рухаються, і водії кожен раз, об'їжджаючи глибокі колії, здають ліворуч чи праворуч, тому вони широкі, руйнується значна площа трав'янистого покриву, яка створюється головним чином за рахунок розростання пирію, козельців, кмину піщаного, типчаку тощо. Ділянки з поруйнованою дерниною легко піддаються дефляції, піски тут зсуваються і водії нарізають знову все нові і нові ділянки для проїзду своїх транспортних засобів.

Загальна протяжність доріг на півострові значно перевищує 15 км на 1 000 гектарів території, хоча в умовах півострова цю цифру навіть визначити важко, оскільки як дороги, тут іноді використовують лісові просіки, узбережжя моря. Впорядковані дороги відсутні в селах Покровка, Покровське та Василівка. Дорога з асфальтовим покриттям є лише від міста Гола Пристань до села Геройського (Прогної) Херсонської області. В селах відсутні вулиці як такі, а серед осель є лише колії у пісках. Місцевий житель пенсіонер М. С. Торкаєнко розповів легенду, що колись у західній частині півострова було обладнано впоперек з півночі на південь дерев'яну дорогу, в роки його дитинства залишки цієї дороги перетинали косу від Дніпро-Бузького лиману до моря, і цю дорогу місцеве населення називало турецьким мостом.

Більшість доріг півострова спрямовуються до **причалів**, яких на Миколаївській території півострова чотири: біля Покровського, куди припливають катери з Очакова; зимовий причал Миколаївського

торгівельного порту та біля колишнього мідійно-устричного комбінату (на межі моря і Ягорлицької затоки) та сезонний понтонний причал на Кінбурнській стрілці, відкритий в липні 2017 року. Всі причали, за виключенням понтонного, знаходяться в аварійному стані та небезпечні для відвідувачів. Вирішенням транспортних проблем півострова стала б побудова наскрізної дороги з твердим покриттям зі сходу на захід півострова, довжина якої сягатиме до 50 км. А від цієї дороги, з'їзд з якої на природні ділянки потрібно зробити неможливим, повинні відходити радіальні відгалуження до причалів, населених пунктів, основних баз відпочинку, кожне відгалуження повинно закінчуватись обладнаною автостоянкою. Також така дорога повинна бути обладнана автомобільними стоянками в найбільш мальовничих місцях та місцях активного грибного промислу. Важкодоступність для транспорту природних арен Кінбурну в минулі часи сприяла заповідності, захисту рослинного і тваринного світу від антропогенного впливу, допомагала збереженню цього унікального куточка природи, його ландшафтів. Зараз, з розвитком та широким розповсюдженням легкових автомобілів підвищеною прохідності цей фактор вже майже втратив своє захисне значення і проблема багатополосного бездоріжжя потребує кардинального вирішення. В цьому напрямку, деякі автори надають майже фантастичні пропозиції для півострова по розвитку залізничного транспорту. На їх думку, він легко піддається регулюванню і контролю, доступний для всіх верств населення і найменше втраєє природу.

Можливо, хоча б частковим вирішенням транспортних проблем місцевого населення є розведення в'ючних тварин, серед яких мули, віслюки та верблюди. Вони характеризуються значною тривалістю життя, отже використовувати їх як робочу силу без запчастин і ремонту можна значно довше, ніж машини. Ці тварини невибагливі, дуже витривалі, біологічно відповідають екстремальним умовам півострова, не потребують багато трави і сіна. Природно-кліматичні умови півострова сприятливі для розведення в'ючних тварин. А стосовно верблюдів – то це був звичайний транспортний засіб на косі в період турецького володарювання в середині XVII–XVIII сторіч. Тварини ці надзвичайно витривалі, невибагливі та добре пристосовані до піщаного бездоріжжя. Вони легко переносять велику спеку, невтомні – ці екзотичні тварини можна використовувати в рекреаційній зоні півострова для транспортування відпочивальників, туристів екологічними стежками і маршрутами заповідного об'єкту. В умовах півострова для його збереження значно ширше слід використовувати і

коней, тим більш, що на косі на сьогодні нараховується табун диких коней чисельністю більше тридцяти особин.

В галузі використання природних ресурсів. Кожна природна arena характеризується своєю природно-кліматичною специфічністю, ресурсами, і є середовищем життя не тільки для різноманіття рослинного, тваринного світу, але й для людини. Тому раціональне природокористування має базуватися на народній мудрості, досягненнях сучасної науки, історичному досвіді, що забезпечують збереження здатності природи до самовідновлення, самозахисту, саморегулювання від впливу антропогенних факторів; збереження унікальних ландшафтів, рослинного і тваринного різноманіття. Господарська діяльність людини в тій чи іншій природно-кліматичній зоні, на тій чи іншій природній арені повинна визначатися природовідповідністю.

Природовідповідність – критерій для визначення раціонального природо-користування, визначальний фактор для забезпечення більш повного використання місцевих ресурсів і збереження біологічного різноманіття. Природовідповідність визначає конкурентоздатність тієї чи іншої галузі в конкретних умовах. Зважаючи на той фактор, що ера простого використання природних ресурсів підходить до свого логічного фіналу – територія Кінбурну, особливо його акваторії – є чудовими об'єктами для розвитку різноманітних форм **аквакультури** в частині вирощування двостулкових молюсків, гардового промислу з елементами культури та ін. Не витратити вкрай збіднені природні ресурси, а природним способом навпаки їх поповнювати, даючи місцевим жителям джерело доходів, формуючи надійні основи сталого розвитку території. Саме з цих позицій потрібно розглядати соціо-екологічну систему Кінбурнського півострову, де розташовані НПП «Білобережжя Святослава», Чорноморський біосферний заповідник, регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», два лісництва, риболовецькі артілі, ряд рекреаційних закладів та, зрозуміло, населені пункти коси. Важливим питанням в останній час для території півострова, його жителів та природних комплексів стала **заготівля грибів**. Перспективним в цьому напрямку на Кінбурні, на нашу думку, є створення своєрідних грибних заказників – системи локальних ділянок, де збирання грибів повинно бути обмежено з метою підвищення продуктивності навколишніх територій. Частково питання відтворення цінного харчового та природного ресурсу повинні вирішувати заповідні зони НПП. Також можливим є культивування цінних аборигенних видів грибів – таких як білий гриб, трюфелі та їх інтродукція в природні комплекси. Такий підхід був би дієвим кроком у вирішенні проблеми збирання та заготівлі грибів на території об'єкту

ПЗФ України, яка останнім часом стає досить загостреною внаслідок конкуренції між місцевим населенням та відвідувачами парку. Різке збільшення кількості відвідувачів парку та відповідно і транспортних засобів, що в гонитві за рідкісним трофеєм проникають в лісові масиви, призводить до пошкодження природних ділянок місцезростають грибів. Також, в зв'язку зі збільшенням неконтрольованого потоку автогрибників, з року в рік зростає забрудненість лісу побутовими відходами, що носить дифузний характер – найбільш складний для прибирання значної природної території.

В питанні збереження природи важливим кроком є впровадження охоронних заходів згідно до науково-обґрунтованого **зонування території** заповідних об'єктів. Відповідно до розробленого Проекту функціонального зонування НПП «Білобережжя Святослава», площа заповідної зони парку складає 9285,4 га. Основні заповідні ділянки: Бієнкові плавні площею 922,35 га, Василівські кучугури площею 212,32 га, літторальний приморський степ площею 213,97 га, урочище Біла хата – площею 355,49 га, заповідна зона на шпилі Кінбурнської коси площею 19,99 га, заповідна зона Морська площею 6511,14 га. Значна частина парку віднесена до зони регульованої рекреації-16095,01 га, господарська зона складає 9839,73 га, зона стаціонарної рекреації – 3,00 га.

Територія Чорноморського біосферного заповідника на Кінбурнській косі представлена заповідною зоною «Волижин ліс» площею 203 га. На нашу думку, доцільним є впровадження в цій зоні еко-освітньої стежки, що включала б відвідування величного, багатівікового, волижинського дуба. Розроблений Проект зонування території РЛП «Кінбурнська коса» не затверджено, але при подальшому функціонуванні цього об'єкту він є вкрай необхідним.

Території заповідних об'єктів взагалі, і на Кінбурнській косі зокрема, важливі не тільки як місця збереження генофонду (тваринного та рослинного), але і як об'єкти для проведення стаціонарних наукових досліджень з метою вирішення актуальних завдань, пов'язаних з вивченням способів збереження зникаючих та відновленням зниклих з окремих ділянок внаслідок антропогенної діяльності або некритичних природних факторів видів аборигенної флори і фауни. Для цього створюється система моніторингових постійних пробних майданчиків, первинні дані з яких слугують для розроблення відповідних наукових рекомендацій.

В цьому розділі, на нашу думку, піднято тільки деякі основні проблеми Кінбурну. Взагалі заповідні території – це природні динамічні системи, як досить динамічні і соціоекономічні процеси, що

відбуваються на найбільш збережених ділянках так і на суміжних антропо-погенних кластерах, тому коло проблем, що потребують відстеження, постійно оновлюється і відповідно постійно вимагає розробки нових підходів для їх вирішення.

*На фото: два береги; плавні; озерце;
Покровська коса; солоне озеро Солонець Тузли*

Заключення

---

*Оспівана птахами і поетами.
Над синім морем крила розтягла.
Чекає на твою турботу –
Перлина Півдня-Кінбурнська коса!
Народна екотворчість.*

Ця робота не претендує на вичерпне висвітлення всіх питань біології, геології, екології, збереження історичних та культурних пам'яток Кінбурнського півострова. Вона ставить за мету наступне:

- звернути увагу широкого загалу на те, що є на Миколаївщині й Херсонщині дивовижний куточок, сповнений глибокої історії, своєї рідної природи, який слід зберегти для майбутніх поколінь;
- сприяти заповідним об'єктам Кінбурнського півострова поглибити і розширити екологічний моніторинг та використовувати його результати для попередження негативних напрямків впливу на природні комплекси Кінбурну;
- звернути увагу на деякі проблеми жителів півострова, які можливо вирішувати у взаємодії з існуючими заповідними об'єктами;
- сприяти збереженню на півострові рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України і Міжнародного Червоного списку і поширити знання про них.

Проблеми Кінбурнського півострова сьогодні досить різнопланові, успішно вирішити їх лише на біологічній, екологічній або інженерній основі, без врахування фундаментальних законів природи і суспільствознавства, неможливо. Але і на рівні простого відвідувача коси можна сприяти збереженню цієї місцини, перлини Півдня – Кінбурнської коси. Тож долучайтесь до цього, дорогі наші читачі, а ми, як автори цієї книги, переконані потенційні відвідувачі цього по-справжньому чудового куточка нашої України!

Білобережжя та його життя на фотознімках

---

*На фото: канал К-1 працює; волонтер на Кінбурні; спостереження за птахами з вежі;
встановлення містка та огорожі; острівець; шторм, грудень 2012 року*

На фото: Ахіллові ристалі; Білобережжя, смеркає; білі люди в білій глині; грязетерапія оз. Солоне; забіг; колодязь в степу; пляж; рекреаційна дільниця

*На фото: регата, шторм; чекаємо на регату; причальне господарство;
найнадійніший транспорт; церква с. Покровка; хатинка в сазі;
труднощі переїзду; пейзажі урочища «Біскові плавні»*

На фото: Карта Національного природного парку «Білобережжя Святослава»

Література та джерела

---

1. Андріяш О. П. Географічна енциклопедія України / О. П. Андріяш. – К. : УРЕ, 1990, т. 2. – С. 155.
2. Ардамацька Т. Б. На птичьих островах / Т. Б. Ардамацька, М. Е. Жмуд, Г. Н. Молодан. – К. : Урожай, 1989. – 143 с.
3. Давиденко В. М. Заповідна справа / В. М. Давиденко. – Миколаїв : НУ «КМА», Миколаївська філія, 2002. – 140 с.
4. Давиденко В. М. Вовки Кінбурнського півострова / В. М. Давиденко, З. О. Петрович. – Миколаїв : Видав. центр МФ НаУМА, зб. «Екологія», том 11, 2001. – С. 51–54.
5. Давиденко Н. М. О жизни на Земле / Н. М. Давиденко. – Москва : ГЕОС, 2003. – 392 с.
6. Давиденко Н. М. Проблемы экологии / Н. М. Давиденко. – Новосибирск : Наука, 1998. – 224 с.
7. Давиденко Н. М. Актуальные вопросы геоэкологии / Н. М. Давиденко. – Москва : ГЕОС, 2003. – 428 с.
8. Давиденко В. М. Рослинний і тваринний світ міста Миколаєва та його околиць / В. М. Давиденко, В. В. Добровольський. – Миколаїв : МДУ ім. В. О. Сухолинського, V міжрегіональні новорічні біологічні читання, збірник наукових праць. – Вип. № 5, 2005. – С. 24–26.
9. Добровольський О. Кризь тисячоліття. Історія Миколаївщини в топонімах / О. Добровольський. – Миколаїв : Можливості Кімерії, 1998. – С. 144.
10. Доброчаєва Д. М. По заповідних місцях України / Д. М. Доброчаєва. – К. : Молодь, 1960. – 210 с.
11. Дрюченко М. М. Лесорастительные условия Нижнеднепровских песков и перспективы лесоразведения на них : Записки Харьковского СХИ / М. М. Дрюченко. – Харьков : СХИ, 1939. – Т. 2. – Вып. 1–2. – С. 265–273.
12. Карпенко В. Кінбурнська коса / В. Карпенко. – Одеса : Маяк, 1976. – 96 с.
13. Кучеренко С. Серый разбойник / С. Кучеренко // Юный натуралист. – 1977. – № 12. – С. 33–37.
14. Проект організації території НПП «Білобережжя Святослава», його функціонального зонування, авторський колектив м. Миколаїв, 2015 р.
15. Твердовська Л. П. Історичними стежками Кінбурнської коси / Л. П. Твердовська. – Миколаїв : Видавництво Ірини Гудим, 2015.
16. Мейер А. Повествовательное, землемерное и естественное описание Очаковской земли / А. Мейер. – СПб., 1794. – 204 с.
17. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки / колектив авторів під ред. В. А. Онищенко і Т. Л. Андрієнко. – Київ : Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.
18. Чуприна Л. І. Я – Чуприна / Л. І. Чуприна. – К. : Самвидав, 1993. – 106 с.
19. Фальц-Фейн В. Е. Аскания-Нова / В. Е. Фальц-Фейн. – К. : Аграрна наука, 1997. – 348 с.
20. Фото фотохудожників та аматорів : Рижкова С., Несіна Ю., Бишева Ю., Усс О., Петрович З., Ткач П., Чаус В., Ненеїна А. та інтернет-видань.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Географічно-соціальна характеристика Кінбурнського півострова	4
Розділ 2. Заповідні об'єкти Кінбурну	13
Розділ 3. Історичні стежки Білобережжя	16
Розділ 4. Рекреаційні ресурси Білобережжя	26
Розділ 5. Рослинний світ Кінбурну	32
Розділ 6. Тваринний світ Кінбурну	40
Розділ 7. Рідкісні та лікарські рослини півострова	64
Розділ 8. Гриби Кінбурну	67
Розділ 9. Кінбурн літературний, Кінбурн мистецький	72
Розділ 10. Деякі правила екологічного поводження і самозбереження на природній території	76
Розділ 11. Проблемні питання та перспективи розвитку території і заповідних об'єктів Кінбурнської коси	83
Заключення	89
Білобережжя та його життя на фотознімках	90
Література та джерела	94

Науково-популярне видання

Давиденко Володимир Маркович
(*voovadavidenko748@gmail.com*)
54038, м. Миколаїв 38,
вул. Леваневіців, 25/21, кв. 11.

Чаус Василь Богданович
(*nppbs@ukr.net*)
м. Очаків, Миколаївської області, вул. Луцманська, 22,
НПТ «Білобережжя Святослава»

*Кінбурнський півострів,
Кінбурнська коса,
Білобережжя...*

Редактор, технічний редактор *А. Якименко*.
Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *Д. Кардаш*.
Друк *С. Волинець*. Фальцювальню-палітурні роботи *О. Кутова*.

Підп. до друку 22.08.2018.
Формат 60 × 84 ¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 5,58. Обл.-вид. арк. 4,93.
Тираж 300 пр. Зам. № 5539.

Видавць та виготівник: ЧНУ ім. Петра Могили
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідотство суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.